

ฉบ
6
2534
ฉ.1

พระลี้ก

ในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด

โครงการพระรูป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (กรมหมื่น) อดิศรเสนาฯ ณ อยุธยา ณ วัดสุทัศน์สุรารักษ์

วันอาทิตย์ที่ ๒๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๔

ฉบ
6
2534
ฉ.1

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ศาลยุติธรรม
(www.library.coj.go.th)

เลขทะเบียน.....	๒๗๓
เลขที่.....	๒๕๓๔ ค. ๑
วันเดือนปี.....	๑๑ ๖๓ ๓๔

ที่ระลึก

ในโอกาส盛典เด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิด

อนุสาวรีย์พระรพี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส)

ณ วันที่ ๒๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๔

๔ ส.ค. ๒๕๓๔

๔ ส.ค. ๒๕๓๔

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์
(www.library.coj.go.th)

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์
(www.library.coi.go.th)

กำหนดการ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
ณ ศาลจังหวัดสงขลา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา
วันอาทิตย์ที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๔

- เวลา ๑๓.๐๐ น. - สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน
โดยรถยนต์พระที่นั่งจากโรงแรมดุสิตเจบี อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ไป
ยังศาลจังหวัดสงขลา
- เวลา ๑๓.๓๐ น. - เสด็จพระราชดำเนินถึงมณฑลพิธี
- ประธานศาลฎีกา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ปลัดกระทรวงยุติธรรม
พร้อมข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เฝ้ารับเสด็จ
 - เสด็จเข้าสู่พลับพลาพิธี
 - ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระรัตนตรัย
 - ทรงศีล
(พระราชาคณะประธานสงฆ์ถวายศีล)
 - รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม กราบบังคมทูลรายงาน และขอพระราชทาน
เชิญเสด็จฯ ทรงประกอบพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า-
รพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
 - เสด็จฯไปยังแท่น ทรงกดปุ่มเปิดพระวิสูตรคลุมพระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
(พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวง
บรรเลงเพลงมหาชัย เจ้าพนักงานหลั่นฆ้องชัย ประโคมสังข์ แตร ดุริยางค์)
 - เสด็จฯ ขึ้นสู่ลานอนุสาวรีย์
 - ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิม ทรงวางพวงมาลา แล้วทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อย
กราบถวายบังคมพระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรม
หลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
 - เสด็จฯ เข้าสู่พลับพลาพิธี
 - ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม
(พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา)
 - ปลัดกระทรวงยุติธรรม กราบบังคมทูลเบิกผู้มีอุปการคุณเข้าเฝ้าฯรับพระ-
ราชทานเกียรติบัตร และทูลเกล้าถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลตามพระ-
ราชอัธยาศัย

- อธิบดีผู้พิพากษาศาล ๙ เข้าเฝ้าทูลเกล้าถวายหนังสือที่ระลึก
- ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงสงขลา และผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา เข้าเฝ้าถวาย สมุดลงพระนามาภิไธย

เวลา ๑๔.๓๐ น.

- ประทับรถยนต์พระที่นั่งไปยังมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตสงขลา

การแต่งกาย แต่งเครื่องแบบปกติขาว หรือ ปกติกากีคอตั้ง

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์
(www.library.coi.go.th)

คำกราบบังคมทูล

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
โดย

นายประภาศน์ อวยชัย

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

ในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
วันอาทิตย์ที่ ๒๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๔

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลทราบบ้างละของพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้า นายประภาศน์ อวยชัย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ในนามคณะข้าราชการ ศาลจังหวัดสงขลา และในนามพสกนิกรผู้สัจจรักภักดีมีโนเอกฉันท์พร้อมกันเฝ้าละของพระบาทในมณฑลพิธีนี้ ขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบบ้างละของพระบาท เนื่องในโอกาสขัตติสมัยมหามงคลที่ได้รับเสด็จพระราชดำเนินด้วยจิตโสมนัสเป็นล้นพ้น

เนื่องด้วยคณะผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา และบรรดานักกฎหมายในจังหวัดสงขลา มีความเห็นพ้องกันว่า จำเดิมแต่ครั้งมีการศึกษาวิชานิติศาสตร์แผนใหม่ ตลอดจนมีการปรับปรุงระบบศาลยุติธรรมกว่า ๙๐ ปีมาแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้ทรงวางหลักราชการยุติธรรมเป็นระเบียบมาตรฐานมาจนถึงปัจจุบันสมัย ประชาชนในพระราชอาณาเขตได้รับความผาสุกเสมอหน้ากันภายใต้ความยุติธรรมและกฎหมาย นักกฎหมายทั้งฝ่ายราชการและเอกชนในจังหวัดสงขลาประชุมปรึกษาพร้อมกันว่าควรจัดสร้างอนุสาวรีย์พระรูปเสด็จในกรมพระองค์นั้นที่หน้าศาลจังหวัดสงขลาให้เป็นที่เชิดชูสง่างาม เป็นอนุสรณ์รำลึกถึงพระคุณานุคุณสำแดงกตเวทิกการ ทั้งจักได้เป็นที่เคารพสักการะและยึดเหนี่ยวจิตใจของบรรดานักกฎหมายและประชาชนในจังหวัดสงขลาอีกด้วย เมื่อมีเอกฉันท์เจตนาเช่นนี้ บรรดาสถาบันกฎหมาย นักนิติศาสตร์ และประชาชนทั้งในจังหวัดสงขลาและจังหวัดอื่น จึงได้ร่วมสมทบทุนสร้างพระรูปหล่อด้วยโลหะสัมฤทธิ์ดำ ทรงยืนบนพระแท่นหินอ่อน ัญญเชิญประดิษฐานไว้หน้าอาคารศาลจังหวัดสงขลาแห่งนี้

บัดนี้ ได้มีหมายมงคลฤกษ์แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เพื่อความสิริสวัสดิ์มงคลสถาพรสืบไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม

สารบัญ

	หน้า
•กำหนดการ	๗
•คำกราบบังคมทูล	๙
•พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์	๑๙
•ประวัติศาสตร์จังหวัดสงขลา	๓๗
•ประวัติจังหวัดสงขลา	๔๙
•ประวัติความเป็นมาของการก่อสร้างอนุสาวรีย์พระรูปฯ	๖๖
•คำสั่งตั้งคณะกรรมการและคณะอนุกรรมการ	๗๑
•บันทึกท้ายเล่ม	๘๐

พระพิริยวงศศิริพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
พระบิดาแห่งกฎหมายไทย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์
พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์
ซึ่งทรงบำเพ็ญคุณงามความดีเป็นอันสูงส่ง และทรงมีพระปรีชาญาณอันเฉียบแหลม ทรงเป็นผู้ริเริ่ม
และวางรากฐานของกฎหมายไทยให้มีความเป็นระบบและทันสมัย ทรงเป็นผู้ที่คนไทย
เคารพและศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง

พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเกิดเมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๔๓๖
และสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๔๙๖ รวมพระชนมายุ ๖๐ พรรษา ทรงดำรงตำแหน่ง
อธิบดีกรมกฎหมายอาญาและกรมกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นเวลา ๑๐ ปี

พระบรมราชานุสาวรีย์พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖

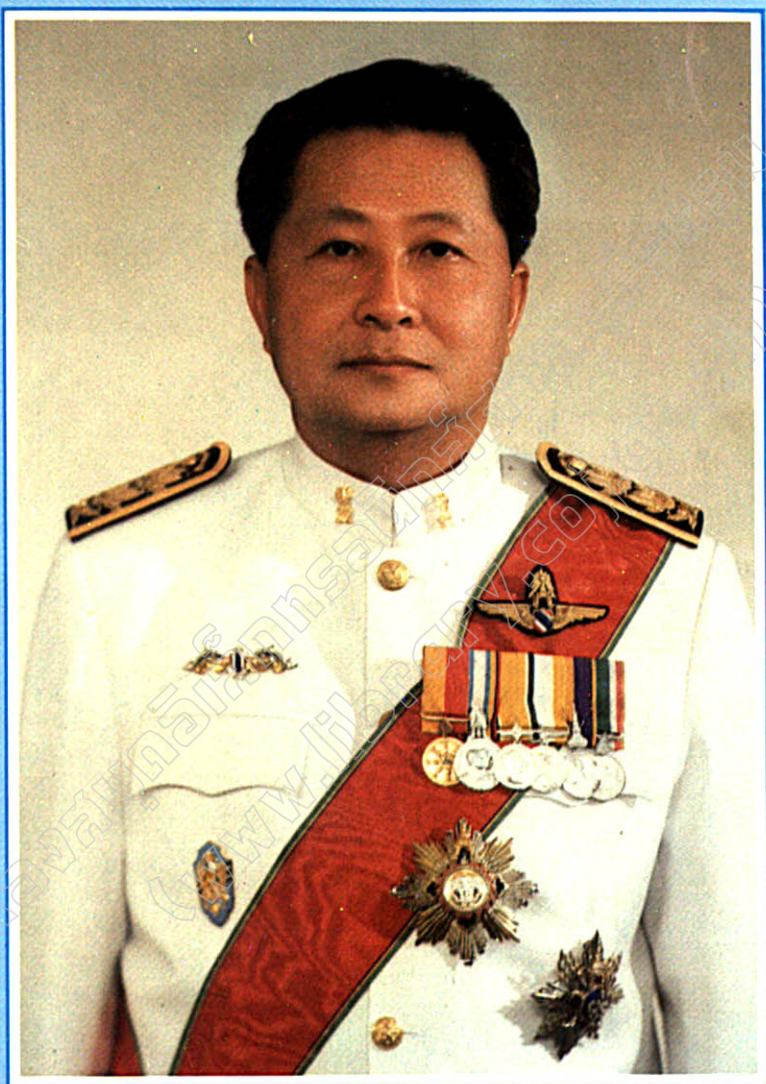
ศาสตราจารย์โสภณ รัตนกร
ประธานศาลฎีกา

ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

นายสวัสดิ์ โชติพานิช
อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์

นายประมาท ชันชื้อ
ปลัดกระทรวงยุติธรรม

การก่อสร้างอนุสาวรีย์พระรูป พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

พระบิดา-ศาลจังหวัดสงขลา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์*

“พัฒนจักร”

พพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเป็นผู้มีพระคุณต่อการศาลยุติธรรม ทางการกฎหมายไทย และบรรดานักนิติศาสตร์เป็นอเนกประการ จึงได้เสด็จอยู่ในพระนามว่า “พระบิดา แห่งกฎหมายไทย” ถึงแม้ว่าพระองค์ได้ทรงจากไป แต่พระกรณียกิจอันเกริกพระเกียรติของพระองค์ ยังฝังผืนในหมู่เราเหล่านักนิติศาสตร์มิรู้ลืม บรรดาผู้ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ก็ได้แสดงกตเวทิตะธรรม ด้วยประการต่างๆ อาทิเช่น รวบรวมเงินตั้งเป็นกองทุนบำเพ็ญสาธารณประโยชน์เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ พระองค์ เรียกว่า “รพีบุญนิธิ” สร้างศิลาจำหลักพระรูป สร้างอนุสาวรีย์พระรูปพระองค์ท่านโดยเฉพาะ ในวันที่ ๗ สิงหาคม อันเป็นวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ของพระองค์ คณะกรรมการเนติบัณฑิตยสภา จัดให้ มีงานวันที่ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ ชานานามวันที่ระลึกดังกล่าวว่า “วันรพี” จัดเป็นงานทักษิณานุสรณ์ ถวายพระกุศลแด่พระองค์ประจำปี เริ่มจัดเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ ณ ดึกที่ทำการเนติบัณฑิตยสภา ครั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้สร้างอนุสาวรีย์พระรูปพระองค์ท่านเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงกำหนดการวางพวงมาลา

*เก็บความจากบทความพิเศษเรื่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ บทบัณฑิตยเล่มที่ ๒๙ ประจำปี ๒๕๑๕ ตอน ๒ โดย “พัฒนจักร”

สักการะ ณ อนุสาวรีย์พระรูปอัครราชการหนึ่ง

เนื่องในวาระดิถีคล้ายวันสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ๗ สิงหาคม ได้เวียนมาบรรจบครบรอบอีกวาระหนึ่ง ด้วยความรำลึกถึงพระคุณของพระองค์ เห็นสมควรที่จะอัญเชิญพระประวัติและพระกรณียกิจของพระองค์มากล่าว เพื่อเทิดทูนพระเกียรติของพระองค์ให้ปรากฏชั่วกาลนาน สำหรับจะได้เป็นทิฏฐานุคติแก่นุชนรุ่นหลัง เป็นการแสดงคารวะรำลึกด้วยกตัญญูกตเวทิตะธรรมในวาระอันเป็นอนุสรณียสมัยนี้

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๑๔ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประสูติแต่เจ้าจอมมารดาตลับ พระองค์ประสูติ ณ วันพุธ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีจอ ฉศก จุลศักราช ๑๒๓๖ ตรงกับวันที่ ๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๗

เมื่อทรงพระเยาว์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์สมเด็จพระบรมชนกาธิราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเข้าศึกษาวิชาภาษาไทยเป็นครั้งแรกในสำนักพระยาตรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ครั้นทรงผ่านการศึกษภาษาไทยเป็นเบื้องต้นแล้วทรงเข้าศึกษาภาษาอังกฤษขึ้นต้นในสำนักครูรามสามิ และในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ ทรงเข้าศึกษาภาษาไทยอยู่ในสำนักพระยาโอวาทวรกิจ (แก่น) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โดยมีพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นครูผู้สอน พระองค์ทรงมีความรู้แตกฉานในการเล่าเรียนเป็นที่พอใจของเจ้าพระยายมราช ครูผู้สอนเป็นอย่างยิ่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ว่า เมื่อพระราชโอรสเจริญพระชันษาโสกัณฑ์แล้ว จะโปรดเกล้าฯ ให้ไปศึกษาวิชาความรู้ต่างประเทศทุกพระองค์ ด้วยเหตุนี้เมื่อพระองค์เจริญพระชันษาโสกัณฑ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีโสกัณฑ์พระองค์ท่านร่วมกับพระเจ้าลูกยาเธออีก ๓ พระองค์ คือ พระองค์เจ้ากิตติยกรवलลักษณ์ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระองค์เจ้าประวิตรวัฒโนดม กรมหลวงปราจิณกิติบดี และพระองค์เจ้าจรัสประวีตรเดช กรมหลวงนครชัยศรีสุรเดช เมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ ครั้นทำพิธีโสกัณฑ์เสร็จได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์กับพระเจ้าลูกยาเธอที่กล่าวพระนามมาแล้วผนวชเป็นสามเณร ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌายะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประทานศีล ผนวชแล้วไปประทับที่วัดบวรนิเวศอันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระอุปัชฌายะ และในโอกาสที่ทรงผนวชครั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นห่วงใย จึงทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม มาประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศเป็นการชั่วคราวเพื่อกำกับดูแลด้วย พระองค์ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ๒๒ วัน หลังจากทรงลาผนวชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์กับพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ ไปศึกษาต่อยังทวีปยุโรปเมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๗ นับเป็นพระราชโอรสรุ่นแรก ที่ออกไปศึกษาต่างประเทศ และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นครูภาษาไทยติดตามไปถวายพระอักษรไทย เมื่อเสด็จไปถึงกรุงลอนดอน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ซึ่งเป็นอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน ทรงให้ประทับร่วมกับพระเจ้าลูกยาเธอที่เสด็จไปด้วยกัน ขึ้น

แรกพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ทรงหาครูฝรั่งสอนภาษาอังกฤษถวายทุกวัน ครั้นเวลาว่างก็ให้เจ้าพระยายมราชสอนภาษาไทยถวาย อยู่มาประมาณ ๑ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสด็จกลับกรุงเทพฯ เจ้าพระยายมราชจึงรับหน้าที่เป็นทั้งครูและพระอภิบาลสืบต่อมา

ครั้นใน พ.ศ. ๒๔๓๐ สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย พระบรมราชินีนาถแห่งประเทศอังกฤษ ฉลองรัชกาลครบ ๕๐ ปี ได้เชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปช่วยงาน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่อาจเสด็จพระราชดำเนินไปได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เสด็จไปแทนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงทราบว่าพระองค์และพระเจ้าลูกยาเธอ ไม่สบายพระหฤทัย ด้วยคิดถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถและพระญาติวงศ์ ทรงสงสารและทรงดำริเห็นว่าการเล่าเรียนในชั้นนี้เป็นแต่จำจวนสอนที่บ้าน หากจะเสด็จกลับกรุงเทพฯ ให้ครุมาด้วยก็จะไม่เสียการเรียน จึงกราบทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสด็จราชการในยุโรป จึงทรงนำพระองค์กับพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์เสด็จกลับกรุงเทพฯ โดยผ่านทวีปอเมริกาและประเทศญี่ปุ่น มาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ แล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โดยให้อยู่ในความรับผิดชอบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ การศึกษาตอนนี้แบ่งเวลาให้ครูอังกฤษสอนครึ่งวัน เจ้าพระยายมราชสอนครึ่งวัน

ครั้นถึงปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พลเรือตรี พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ไปราชการยังทวีปยุโรป จึงโปรดเกล้าฯ ให้นำพระองค์กับพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์กลับไปส่งยังประเทศอังกฤษด้วย การเสด็จไปครั้งนี้ได้เสด็จไปทางประเทศพม่าและอินเดีย แล้วลงเรือที่เมืองบอมเบไปยุโรป เสด็จถึงประเทศอังกฤษ พระองค์ได้ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียนมัธยมอังกฤษในกรุงลอนดอน ๓ ปี เมื่อสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ทรงเลือกศึกษาวิชาการฝ่ายพลเรือน พระองค์ทรงเลือกศึกษาวิชากฎหมาย ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้แทนพระองค์เสด็จไปเยี่ยมตอบแกรนด์-ยูกซารีวิช รัชทายาทของประเทศรัสเซีย และทรงมอบให้นำพระองค์ไปเข้าวิทยาลัยไครสต์เชิช ในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด เมื่อทรงเข้าศึกษา ได้ทรงพระอุทิศสละเอาพระทัยใส่เป็นอย่างมาก ในที่สุดทรงสอบไล่ได้ตามหลักสูตรปริญญา บี.เอ. ของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด นับเป็นพระองค์แรกในบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอด้วยกัน แล้วจึงเสด็จกลับประเทศไทย

ครั้นเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเข้ารับราชการในกรมราชเลขาการ ด้วยพระปรีชาสามารถฉลาดเฉียบแหลมยากจะหาตัวจับ ทั้งทรงมีพระอุทิศสละขันแข็งในการทำงานเป็นอย่างยิ่ง ทำให้สามารถทำงานในกรมนั้นได้ทุกตำแหน่ง ตลอดถึงร่างพระราชหัตถเลขาถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ถึง

กับทรงเรียกว่า “เฉลี่ยวนลาตริพี” และในกลางปีนั้นก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็นองคมนตรี โดยเหตุที่พระองค์เสด็จไปต่างประเทศตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ มิได้ทรงทราบเกี่ยวกับกฎหมายไทย พระองค์จึงเริ่มศึกษากฎหมายไทยอย่างเอาใจจริงเอาใจ ในสมัยนั้นดำรงตำราหายาก ในการค้นคว้ากฎหมายและแบบอย่างคำพิพากษากฎีกาได้อาศัยจากกรมราชเลขาการฝ่ายกฎหมาย และได้ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวการะ) เป็นพระอาจารย์สอนกฎหมายไทย กับได้เจ้าพระยามหิธร (ล่อ ไกรฤกษ์) เป็นผู้ถวายความสะดวกในการค้นคว้าด้านกฎหมายไทย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง เพื่อสอนความรู้เบื้องต้นสำหรับผู้เข้ารับราชการพลเรือนในกระทรวงต่าง ๆ เนื่องจากอธิบดีผู้จัดการโรงเรียนเป็นตำแหน่งอิสระต่างหากจากกระทรวงต่าง ๆ และจะต้องเป็นผู้ทรงเกียรติคุณในทางวิชาการเป็นที่นับถือของผู้คนจึงจะจัดการได้สะดวก จึงทรงพระราชดำริจะโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ทรงเป็นอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็กหลวง แต่พระองค์กราบบังคมทูลว่าได้ทรงศึกษาวิชานิติศาสตร์เป็นสำคัญ สมควรรับราชการทางฝ่ายตุลาการ พระประสงค์ที่จะทรงรับราชการฝ่ายตุลาการก็พอเหมาะ กับพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะให้จัดการแก้ไขระเบียบศาลยุติธรรมอยู่ด้วย เพราะทรงพระราชดำริว่า กระทรวงยุติธรรมเวลานั้นยังบัญชาการแต่ศาลในกรุงเทพฯ ไม่สามารถจะรับบัญชาการศาลยุติธรรมได้ทั่วพระราชอาณาเขต ศาลยุติธรรมตามหัวเมืองคงขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทยตามประเพณีเดิม หากจะรอกการจัดศาลยุติธรรมตามหัวเมืองไว้จนกระทรวงยุติธรรมสามารถรับศาลหัวเมืองได้จะเป็นเวลาช้านานไป สมควรจะลงมือจัดการศาลยุติธรรมตามหัวเมืองไปพร้อมกันด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมสำหรับหัวเมืองขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ ให้พระองค์ทรงเป็นสมานายก ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวการะ) กับมิสเตอร์ อาร์.เย. เกกปาดริก เป็นข้าหลวงพิเศษประจำการไปจากกรุงเทพฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งต้นจัดที่มณฑลอยุธยา ก่อนตามคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยร่วมกับข้าหลวงพิเศษในท้องที่อีก ๒ คน คือ พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาลมณฑล และพระยาชัยวิชิต (นาค ณ ป้อมเพชร์) ผู้รักษากรุงศรีอยุธยา ด้วยพระปรีชาสามารถได้ทรงปฏิบัติงานสำเร็จลุล่วงไปอย่างดียิ่ง ทำให้เป็นมูลจัดระเบียบการศาลยุติธรรมที่หัวเมืองอื่น ๆ ในเวลาต่อมาจนสำเร็จทั่วราชอาณาจักร และเป็นผลให้พระองค์ได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในภายหลัง

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๓๙ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้กราบบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เพราะทรงประชวร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเสนอให้ตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์แทน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าจะถูกครหาว่าแต่งตั้งพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งมีพระชนมายุเพียง ๒๒ พรรษาให้เป็นเสนาบดี จึงทรงยับยั้งการแต่งตั้งไว้ก่อน ต่อเมื่อเจ้าพระยาอภัยราชา (เมอสิเออร์ ยี. โรแลง ยัคแมงส์) ที่ปรึกษาราชการทั่วไป ซึ่งเคยเป็นเสนาบดีในประเทศเบลเยียม กราบบังคมทูลรับรองจะช่วยดูแลกำกับการให้เรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตกลงพระทัยประกาศตั้งให้พระองค์เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม เมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙ นับเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมลำดับที่ ๓ ตั้งแต่ได้สถาปนากระทรวงยุติธรรม แม้จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมแล้วก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งสภานายกในกองข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมในหัวเมืองต่อไปด้วย กิจการของกระทรวงยุติธรรมในครั้งนั้นยังไม่เรียบร้อยและไม่ทันสมัยคดีความคั่งค้าง ไม่อยู่ในระเบียบแบบแผนที่ดี การศาลต่าง ๆ ยังสับสนยุ่งยากแก่การที่จะพิจารณาคดี พระองค์จึงทรงเป็นกำลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงและจัดวางระเบียบศาลยุติธรรมของประเทศจากระบบเก่ามาสู่ระบบใหม่ ปรับปรุงศาลต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และตามหัวเมือง กับทบทวนหมายว่าด้วยการพิจารณาความแพ่งและอาญาเสียใหม่ ทำให้ราชการศาลยุติธรรมทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ และมั่นคงอยู่จนทุกวันนี้

ในยุคนั้นราชการแผ่นดินที่จำเป็นจะต้องจัดก่อนคือ การปกครอง การศาล และการคลัง ในราชการฝ่ายการศาลก็มีความจำเป็นจะต้องจัดให้มีพระราชกำหนดกฎหมายพอแก่ความต้องการของบ้านเมือง และจัดการใช้บังคับกฎหมายนั้น ๆ ให้เป็นไปด้วยดี ด้วยเหตุนี้จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรรมการคณะหนึ่งประกอบด้วยผู้ชำนาญทางกฎหมายทั้งฝ่ายไทยและต่างประเทศทำหน้าที่ตรวจพระราชกำหนดบทพระอัยการเก่าใหม่ ปรัชชาลักษณะการที่จะชำระและจัดระเบียบกฎหมาย โดยให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เป็นประธาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ พระองค์ทรงเป็นกำลังสำคัญในการตรวจชำระบทพระอัยการครั้งนี้อย่างมาก โดยเฉพาะการจัดทำกฎหมายลักษณะอาญาร.ศ. ๑๒๗ ซึ่งเป็นประมวลกฎหมายไทยฉบับแรก พระองค์ทรงมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในการร่างกฎหมายสำคัญฉบับนี้ การร่างกฎหมายลักษณะอาญาร.ศ. ๑๒๗ ได้รับการพิจารณาหลายครั้งหลายคราว เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๐ มาสำเร็จลงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ใช้เวลาถึง ๑๑ ปี กฎหมายลักษณะอาญาร.ศ. ๑๒๗ สำเร็จลงด้วยความลำบากยากยิ่งเพียงใด ก็ต้องกล่าวว่าพระองค์ทรงเหน็ดเหนื่อยมากเพียงนั้น เพราะทรงร่วมอยู่กับการพิจารณาแทบทุกครั้งจนกระทั่งเสร็จเป็นกฎหมายออกมา และเมื่อได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว ก็ยังทรงเป็นห่วงใยว่าผู้ใช้กฎหมายในเวลาต่อมาจะได้รับความลำบากในการตีความซึ่งอาจไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของผู้ร่างเดิม เนื่องจากต้นร่างเขียนเป็นภาษาฝรั่งและแปลออกเป็นภาษาไทย โดยตรวจชำระถ้อยคำให้เป็นภาษาไทยที่รัดกุมอย่างที่เรียกว่าภาษากฎหมาย ความหมายบางคำจึงอาจไม่ตรงกับร่างเดิม พระองค์จึงทรงแต่งคำอธิบายและทรงแปลต้นร่างเป็นภาษาไทยเรียกว่าฉบับเทียบ สำหรับเทียบเคียงให้เห็นความแตกต่างกับตัวกฎหมายที่เรียกว่าฉบับหลวง และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เป็นกรรมการตรวจตัดสินความฎีกา คณะกรรมการชุดนี้มีชื่อว่าศาลกรรมการฎีกา ทำหน้าที่ศาลสูงสุดของประเทศ แต่ไม่สังกัดกระทรวงยุติธรรม และในภายหลังได้กลายสภาพเป็นศาลฎีกาดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

เนื่องจากสมัยนั้นประเทศไทยไม่มีเอกราชทางศาล การมีศาลกงสุลทำให้การทำงานของประเทศติดขัดไม่สะดวก เพื่อที่จะเลิกศาลกงสุลดังกล่าว เจ้าพระยาอภัยราชา (เมลิเยอร์ ยี. โรแลง ยัคแมงส์) ที่ปรึกษาราชการทั่วไป ได้ถวายความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ตั้งโรงเรียนสอนกฎหมาย เพื่อทำกฎหมายและจัดการศาลยุติธรรมให้ดีขึ้น เพราะขณะนั้นผู้ที่มีความรู้ในทางกฎหมายมีน้อย การสั่งสอนเล่าเรียนก็เป็นไปในวงแคบ ไม่มีโรงเรียนที่สอนวิชานี้ ผู้ที่ใคร่จะมีความรู้ในทางกฎหมายก็ต้องสมัครเข้าไปรับใช้การทำงานของท่านเสนาบดีบ้าง ท่านผู้ใหญ่ในวงการกฎหมายบ้าง

แต่ก็ไม่สามารถจะหาคนจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายได้ จึงต้องร้งรอต่อมา จนเมื่อพระองค์ได้ทรงดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม พระองค์ทรงดำริว่า การที่จะให้ข้าราชการฝ่ายการศาลยุติธรรมดำเนินไปด้วยดีนั้น มีความจำเป็นจะต้องจัดให้มีผู้รู้กฎหมายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน และการที่จะจัดเช่นนั้นได้ดีที่สุด ก็คือเปิดให้มีการสอนวิชากฎหมายขึ้นให้เป็นการแพร่หลาย ให้โอกาสแก่บุคคลที่สนใจเข้าศึกษาได้ จึงทรงตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นการเปิดสอนกฎหมายครั้งแรก ซึ่งจำเริญวัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยอยู่ในปัจจุบัน โรงเรียนกฎหมายในขณะนั้นจัดขึ้นเป็นกิ่งราชการคล้ายหอพระสมุดสำหรับพระนคร เจ้าหน้าที่เรียกว่า กรมสัมปาทิก มีสภานายก เลขานุการ เภรณญิก และผู้ช่วยอีกสองคน สถานที่สอนชั้นแรกใช้ห้องเสวยซึ่งอยู่ติดกับห้องเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม แต่จำนวนนักเรียนได้ทวีขึ้นรวดเร็วจนห้องนั้นไม่พอ จึงย้ายไปสอนที่ตึกสัสดีหลังกลาง พระองค์ทรงสอนเป็นประจำ กับมีอาจารย์ที่ร่วมสอนกฎหมายในชุดแรกคือ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวภาระ) กรมหลวงพิชิตปรีชากร และพระองค์เจ้าวัชรวิเศษ การเรียนกฎหมายในครั้งนั้นครึกครื้นเพราะกล้าพูดกล้าถาม ฝ่ายอาจารย์ก็ยินดียิ่งอธิบายให้ความแจ่มแจ้งแก่นักเรียน มีผู้เห็นกันมากกว่าพระองค์ทรงมีพระนิสัยเหมาะเป็นอาจารย์อย่างยิ่ง พระองค์ทรงกรุณาห่วงใยในพวกนักเรียนกฎหมาย ทรงอยากจะให้วิชาเป็นจริง ๆ ทรงสนับสนุนในการว่าความ นักเรียนคนใดไม่มีความจะว่าก็ทรงให้ว่าความแทนผู้ต้องหาในเรือนจำ พระองค์ทรงสอนด้วยพระองค์เองทุกวันภายหลังที่เสวยกลางวันแล้ว นอกจากการสอนประจำวันแล้ว พระองค์ยังทรงแต่งตำราอธิบายกฎหมายลักษณะต่าง ๆ มากมาย และทรงรวบรวมกฎหมายตราสามดวงอันเป็นบทกฎหมายเก่าที่ใช้อยู่ในเวลานั้น พระราชบัญญัติบางฉบับ คำพิพากษาฎีกาบางเรื่องพิมพ์ขึ้นเป็นสมุดเล่มใหญ่ แบ่งเป็นหมวดหมู่ มีคำอธิบายและสารบาญละเอียด กฎหมายตราสามดวงที่ทรงรวบรวมให้ชื่อว่า กฎหมายราชบุรี ส่วนพระราชบัญญัติบางฉบับให้ชื่อว่า พระราชบัญญัติราชบุรี ต่อมาในปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๐ นั้นเอง ทรงเปิดให้มีการสอบไล่เป็นเนติบัณฑิต สถานที่สอบไล่ใช้ศาลาการเปรียญใหญ่ของวัดมหาธาตุ กรรมการสอบมีทั้งฝ่ายไทยและฝรั่ง กรรมการฝ่ายไทยคือ พระองค์ท่านพระยาประชาภิจักรจักร และขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวภาระ) กรรมการฝ่ายฝรั่งคือ เจ้าพระยาอภัยราชา (เมลิเออร์ ยี. โรแลง ยัคแมงส์) และเมลิเออร์ อาร์. เอ. เกกปาดริก ได้ผู้สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตรุ่นแรกรวม ๙ ท่าน เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ได้รับยกย่องว่าเป็นเนติบัณฑิตคนแรก ต่อมาก็มีการสอบไล่ประจำปี จำนวนผู้สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เนติบัณฑิตเหล่านี้เข้ารับราชการเป็นกำลังของกระทรวงยุติธรรมหลายท่านด้วยกัน บางท่านก็มาเป็นอาจารย์สอนในโรงเรียนกฎหมาย ช่วยแบ่งเบาภาระของพระองค์ลงมาก การตั้งโรงเรียนกฎหมายและพระนิพนธ์ในทางกฎหมายของพระองค์เป็นรากฐานก่อตั้งการศึกษานิติศาสตร์ขึ้นในประเทศไทย ทำให้เกิดประโยชน์ใหญ่ยิ่งแก่ชาตินับว่าเป็นพระเกียรติประวัติอย่างยอดเยี่ยมของพระองค์ พระกรณียกิจดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า ได้ทรงอุทิศเวลาและตรากตรำพระวรกายให้แก่งานด้านการยุติธรรมโดยมิได้ย่อท้อต่อความเหนื่อยยากด้วยทรงยึดหลักที่ว่า

“ชีวิตของข้าพเจ้าเกิดมาเพื่อรับใช้ประเทศชาติ”

นอกจากงานด้านศาลยุติธรรมและโรงเรียนกฎหมายแล้ว พระองค์ยังทรงมีบทบาทในราชการสำคัญ ๆ ของกระทรวงอื่น ๆ อีก เช่น ใน พ.ศ. ๒๔๔๑ ทรงร่วมในคณะกรรมการตรวจตำแหน่งพนักงานในรัฐบาล เพื่อสอบสวนกำลังข้าราชการให้เหมาะกับประมาณงานทั่วราชอาณาจักร ทรงร่วมจัดราชการ

ฝ่ายราชทัณฑ์ให้ต้องตามหลักวิชาและแบบอย่างอารยประเทศ ทรงวางข้อบังคับเรือนจำกองมหันตโทษ การตรวจเรือนจำโดยผู้พิพากษา ทรงจัดตั้งกองพิมพ์ลายมือขึ้นที่กองลหุโทษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ สำหรับ ตรวจพิมพ์ลายมือผู้ต้องหาในคดีอาญา เพื่อใช้เป็นหลักฐานในการเพิ่มโทษผู้กระทำผิดหลายครั้งไม่เช็ด หลาบ พระองค์ได้เสด็จไปสอนวิชาตรวจเส้นลายมือและวิธีเก็บลายพิมพ์มือด้วยพระองค์เองโดยมิได้ทรง เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย งานชิ้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการพิสูจน์ลายมือที่กรมตำรวจทำอยู่ทุกวันนี้

ตามโบราณราชประเพณีของไทย เมื่อพระองค์เจ้าพระองค์ใดได้เข้ารับราชการบำเพ็ญคุณ ความดีเป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ก็มักจะได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ต่างกรม สำหรับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้ทรงประกอบพระกรณียกิจเป็น ประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ สถาปนาพระอิสริยยศดีเป็นกรมหมื่น ปรากฏตามประกาศพระบรมราชโองการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ดังนี้

ประกาศในการพระราชทานพระสุพรรณบัตร

อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ได้เสด็จไปทรงศึกษา วิชาการ ณ กรุงอังกฤษแต่ยังทรงพระเยาว์ ภายหลังได้เข้าวิทยาลัยไครสต์เชิร์ช ศึกษาในทางกฎหมายได้ เป็นชั้น บี. เอ. ตามวิธีประโยคในการศึกษากฎหมาย ครั้งเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว เสด็จกลับมารับราชการ อยู่ในออฟฟิศราชเลขาธิการ ภายหลังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นข้าหลวงพิเศษไปจัดตั้งศาล ในมณฑลกรุงเก่า ได้ทรงทำการในหน้าที่นั้นโดยความอุตสาหะซื่อตรง ทรงบังคับตัดสินคดีทั้งปวงด้วย พระองค์เองเป็นยุติธรรมและรวดเร็ว ปรากฏพระปรีชาสามารถเป็นที่นิยมยินดีทั่วไปในหมู่ประชาชน มณฑลนั้น ท่านเสนาบดีที่ปรึกษาราชการจึงได้พร้อมกันกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ถึงพระชนมายุจะ ยังน้อย ก็เห็นว่าสมควรที่จะได้รับราชการในตำแหน่งใหญ่เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้ การในกระทรวง ยุติธรรมซึ่งตั้งขึ้นไฉนยังไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยอันดี มีถ้อยคำความคั่งค้าง การดำเนินไปไม่ทันกาลสมัย และยังไม่ได้จัดการออกไปถึงหัวเมืองได้ตั้งพระราชประสงค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงรับตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ทรงเริ่มจัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในกระทรวงยุติธรรมกรุงเทพฯ และตั้ง โรงเรียนกฎหมายขึ้น ทรงแนะนำสั่งสอนด้วยพระองค์เอง ได้ผู้ซึ่งมีความสามารถพอควรแก่ที่จะเป็น ผู้พิพากษาได้ขึ้นหลายนาย ได้จัดการขยายออกไปตั้งศาลตามหัวเมือง ทั้งศาลข้าหลวงพิเศษ ศาลมณฑล และศาลเมือง ตามลำดับที่จะขยายออกไปได้ ในระหว่างสองปีก็ได้ตั้งศาลพิจารณาความตามพระราชบัญญัติ กระบวนพิจารณาความแพ่งและอาญาซึ่งตั้งขึ้นได้ทั่วทุกมณฑล มีผลปรากฏคือราษฎรได้รับความ ยุติธรรมและรวดเร็วไม่คั่งค้างอย่างแต่ก่อน ถึงว่าการที่จะจัดให้เต็มบริบูรณ์ตามความมุ่งหมายยังไม่สำเร็จ ตลอดไปได้ในเวลาอันน้อยดังนี้ โดยเหตุที่มีความขัดข้องบางอย่างหาคนสมควรแก่หน้าที่ไม่ได้ ก็ได้ทรง พระอุตสาหะจัดการศึกษากฎหมายและเลือกหาผู้มีความสามารถที่จะทำการในหน้าที่ได้ให้รับ ราชการไปและแก้ไขจัดการเพิ่มเติมไปโดยลำดับ นับว่าเป็นที่หวังใจได้ว่า การศาลยุติธรรมคงจะได้ตั้ง มั่นคงแพร่หลายไปทั่วพระราชอาณาเขตโดยไม่นานเวลา การซึ่งได้ทรงจัดการมาได้ถึงเพียงเท่านั้นนับว่า เป็นความดีความชอบในราชการเป็นอันมาก บัดนี้ก็ทรงเจริญพระชนมายุและประกอบด้วยวิญญูปรีชา สามารถตั้งได้พรรณนามาแล้วนั้น สมควรที่จะเลื่อนพระเกียรติยศดำรงตำแหน่งพระองค์เจ้าต่างกรม รับราชการฉลองพระเดชพระคุณพระเนตรพระกรรณพระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรับสั่งให้สถาปนาพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ นาคนาม ทรงศักดินา ๑๕,๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จทรงเจริญพระชนมายุ พรรณสุข พลปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์พัฒนามงคลสุนทรศุภผล ธนสารสมบุรณ์ อุดลเกียรติยศเดชานุภาพทุกประการ

ให้ทรงตั้งเจ้ากรม เป็นหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ถือศักดินา ๖๐๐
ปลัดกรม เป็นหมื่นวิชิตสมุทรสงคราม ถือศักดินา ๔๐๐
สมุหบัญชี เป็นหมื่นไพฑารามประชุมพล ถือศักดินา ๓๐๐

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรารภให้ที่ประชุมเสนาบดีทราบ ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงมีความคิดและความประสงค์มานานแล้ว ที่จะให้ผู้พิพากษาเป็นอิสระ ให้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมทำหน้าที่คล้ายเสนาบดีต่างประเทศของศาล ส่วนปลัดทูลฉลองให้เป็นเสมือนมหาดไทยดูแลแผนกการปกครอง ตามแผนการนี้เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมจะไม่มีอำนาจอันใดที่จะว่ากล่าวพวกผู้พิพากษา ถือว่าศาลเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากรัฐบาล เป็นอำนาจใหญ่อันหนึ่งในประเทศ ซึ่งเป็นความคิดตามครรลองประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปในปัจจุบัน แต่ในขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลา จึงเป็นที่ผิดหวังของพระองค์อยู่มาก

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงทำหนังสือกราบบังคมทูลว่าประจวบ มีอาการปวดพระเศียรเป็นกำลัง รู้สึกว่าในสมองร้อนเผ็ดเหมือนหนึ่งโรยพริกไทยระหว่างมันสมองกับกระดูก คิดและจำอะไรไม่ได้ทั้งสิ้น ทำงานแม้แต่นิดหน่อยก็เหนื่อย หอมโรเตอร์ตรวจพระอาการแล้วว่าต้องหยุดการทำงานพักรักษาพระองค์ เมื่อเป็นเช่นนี้รู้สึกว่าจะทำงานฉลองพระเดชพระคุณไม่ได้ จึงขอกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีเพื่อเปิดโอกาสให้ทรงเลือกสรรผู้อื่นเข้าทำหน้าที่ต่อไป ลายพระหัตถ์ฉบับนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเก็บไว้ไม่ดำรัสสั่งประการใด และไม่ทรงเปิดเผยให้ผู้ใดทราบ จนเกิดเรื่องคดีพญาระกาขึ้นเมื่อต้นเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ อันเรียกได้ว่าเป็นมรสุมครั้งใหญ่ในวงงานกระทรวงยุติธรรม สาเหตุของเรื่องเกิดขึ้นตั้งแต่ปลายเดือนพฤษภาคมปีนั้น โดยมีบุคคลสำคัญคนหนึ่งแต่งบทละครเรื่อง “บักชีปกรณัมเรื่องพญาระกา” ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงเห็นว่าเป็นการหมิ่นประมาทพระองค์ เมื่อมีผู้นำความเท็จไปทูลว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทอดพระเนตรบทละครนั้นแล้ว และไม่มีพระราชกระแสว่าอย่างไร พระองค์ก็เข้าพระทัยว่าพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเมตตาพระองค์จนถึงให้คนหมิ่นประมาทได้แล้ว พระองค์จะอยู่ดูหน้าคนไม่ได้ต้องลาออกจากตำแหน่ง ตอนบ่ายวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ก็เสด็จไปที่กระทรวงยุติธรรม ประชุมข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แจ้งเรื่องให้ทราบ แล้วก็เสด็จลงเรือยนต์ไปประทับที่คลองรังสิตโดยมิได้รัลลาผู้ใด ครั้นถึงวันที่ ๒ มิถุนายน ข้าราชการในกระทรวงยุติธรรม ๒๘ คน ได้ลงชื่อร่วมกันทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาขอลาออกจากราชการตามด้วย ทั้งนี้เนื่องจากข้าราชการกระทรวงยุติธรรมในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกนักเรียนกฎหมายซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระองค์ต่างเกิดทุนพระองค์เป็นศาสดา ไม่ว่าจะรับสั่งว่าอะไรหรือให้ทำอะไรก็ดูเหมือนจะเห็นตามหรือ

ทำตามทั้งสิ้น การที่ข้าราชการในกระทรวงยุติธรรมขอลาออกเช่นนี้ ถ้าให้ลาออกไปจริง ๆ กระทรวงยุติธรรมก็จะดำเนินกิจการต่อไปไม่ได้เพราะขาดผู้มีฝีมือไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วพวกเหล่านี้มาก ความจริงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหาได้ทรงอ่านบทละครซึ่งมีผู้อ้างว่าได้ถวายเข้าไปแล้วไม่ เมื่อได้ตั้งกรรมการศาลรับสั่งพิเศษขึ้นพิจารณาโทษผู้ที่ถูกกล่าวหาหมิ่นประมาทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์แล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าจุญะศักดิ์ฤๅณการ รองเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมชี้แจงข้อผิดและขอโทษให้ข้าราชการที่ขอลาออกทราบ เมื่อข้าราชการเหล่านั้นทราบความจริงแล้วต่างก็พากันสารภาพผิดที่ได้กระทำไปอย่างว่าวามจนเป็นเหตุให้เกิดความยุ่งยากขึ้นในวงราชการ คงมีแต่ขุนหลวงพระยาไกรสี (เทียม) ผู้เดียวที่ไม่ยอมรับผิดและกลับทำหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายตอบพระราชกระแสที่แก้ตัวไปตามโวหารนักกฎหมาย ซึ่งเป็นที่ขุ่นเคืองพระราชหฤทัยมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ลงพระราชอาญาปลดขุนหลวงพระยาไกรสีออกจากตำแหน่งทั้งให้ถอดจากบรรดาศักดิ์ด้วย ส่วนข้าราชการอื่น ๆ ที่ขอลาออกตามพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานอภัยและคงให้รับราชการต่อไปตามเดิม สำหรับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ในที่สุดก็เสด็จกลับพระนคร และเข้าเฝ้ารับสารภาพผิดต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งก็โปรดเกล้าฯ พระราชทานอภัยให้ แต่พระองค์ได้กราบบังคมทูลขอลาออกจากราชการเพราะประชวรพระโรคอยู่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเพื่อรักษาพระองค์ได้

ในวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบแทน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมและสับเปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงต่าง ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เข้ารับราชการเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ตามประกาศพระบรมราชโองการลงวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ นับเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการลำดับที่ ๕ ตั้งแต่ได้สถาปนากระทรวงนี้ใหม่ และในปีเดียวกันก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระอิสริยยศศักดิ์ให้เป็นกรมหลวง ตามประกาศพระบรมราชโองการลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๕

ประกาศเลื่อนและตั้งกรม ตั้งพระองค์เจ้าและเจ้าพระยา

ฯลฯ

อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงพระปรีชาสามารถในกิจการราชการและพระราโชบายโดยประการต่าง ๆ เป็นอันมาก เช่น ทรงจัดการในกระทรวงยุติธรรมให้เป็นหลักฐาน และมีผู้รู้พระราชกำหนดกฎหมายอาจจะเป็นผู้พิพากษาและทนายความได้แพร่หลายเป็นต้น เป็นผลปรากฏอยู่ในบัดนี้ ส่วนการที่ได้ทรงศึกษาวิชาและทรงจัดการราชการกระทรวงยุติธรรมมาประการใด ข้อความมีแจ้งอยู่ในประกาศตั้งกรมครั้งก่อนนั้นแล้ว บัดนี้ได้ทรงรับราชการตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ

อนึ่ง พระเจ้าพี่ยาเธอพระองค์นี้ ตั้งแต่เมื่อทรงศึกษาอยู่ในประเทศยุโรปได้ทรงเป็นผู้ที่ต้องพระราชอัชฌาศัยแห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้ที่มีสนทนากับกันมาตั้งแต่สมัยกาลอันนั้นสืบมาจนกาลบัดนี้ ได้ทรงสังเกตเห็นได้ถนัดว่า พระเจ้าพี่ยาเธอทรงมีความจงรักภักดีในพระองค์โดย

ข้อสัตย์สุจริตแท้จริงมีได้ขาด เป็นผู้ที่เข้าพระทัยพระบรมราชาบายได้โดยง่าย เพราะมีทางที่ทรงพระดำริต้องกันในการโดยมาก จึงสมควรที่จะเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และสมควรที่จะทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เลื่อนพระเจ้าฟ้าง้าว กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ขึ้นเป็นกรมหลวง มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าฟ้าง้าว กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ใช้นาม ทรงศักดินา ๑๕,๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณสุข พลปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์พัฒนามงคล วิบุลยคุณผล สกกลเกียรติยศ อีสริยศศักดิ์ไพพารทุกประการ

ฯลฯ

ในระหว่างพระองค์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้ทรงพระวิริยภาพุดสาหะจัดการแก้ไขวาระระเบียบการในกระทรวงนี้เพื่อให้ได้ผลดียิ่งขึ้น นับว่าพระองค์ได้ทรงทำราชการอันสำคัญเป็นประโยชน์แก่ประชาชนเป็นอันมาก ตลอดจนถึงผู้ที่ศึกษาวิชากฎหมายด้วย พระกรณียกิจทางด้านนี้จะขอจำแนกกล่าวเฉพาะที่สำคัญ

การทะเบียนที่ดิน เดิมกรมที่ดินสังกัดอยู่ในกระทรวงเกษตราธิการ เริ่มตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ในสมัยเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์เป็นเสนาบดี เรียกชื่อว่า “กรมทะเบียนที่ดิน” การทะเบียนที่ดินเริ่มจัดวางระเบียบลงรูปมาแต่ครั้งนั้น และค่อย ๆ วิวัฒนาการมาตามลำดับกาล แต่โดยที่เป็นเรื่องละเอียด สุขุมเกี่ยวเนื่องด้วยผลประโยชน์และสิทธิของบุคคลในที่ดิน เพราะประเทศไทยเป็นประเทศกสิกรรม ที่ดินย่อมเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบการ กฎหมายที่ดินของเราในสมัยนั้นยังกระจัดกระจายและไม่สู้จะบริบูรณ์ ปัญหาต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นตามเวลาที่ผ่านมากเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติและปัญหาข้อกฎหมาย การทะเบียนที่ดินและการออกโฉนดที่ดินย่อมจำเป็นอย่างยิ่งในการระงับข้อพิพาท พอถึงเวลาที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พระองค์ทรงเชี่ยวชาญในทางนิติศาสตร์ ทรงเป็นอาจารย์สอนกฎหมาย และทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นเวลานาน ทั้งทรงเป็นที่ปรึกษาในการวางระเบียบการทะเบียนที่ดินมาแต่เริ่มแรก ฉะนั้นจึงทรงแก้ปัญหาข้อขัดข้องต่าง ๆ ในเรื่องทะเบียนที่ดินให้หมดไป ทรงจัดการแก้ไขและเพิ่มเติมพระราชกำหนดกฎหมาย และระเบียบการทะเบียนที่ดินให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ได้มีคำสั่งและกฎเสนาบดีเกี่ยวกับการทะเบียนที่ดินออกทยอยกันมาหลายต่อหลายฉบับ นอกจากนี้ทรงจัดให้มีการประชุมนายทะเบียนที่ดินเป็นครั้งคราว พระองค์เสด็จประทับเป็นประธานทรงอธิบายชี้แจงวิธีการ และแก้ไขข้อขัดข้อง คำสั่ง กฎเสนาบดี และคำสั่งรับสั่งเหล่านี้ได้ให้ความแจ่มกระจ่างในทางกฎหมายและทางปฏิบัติ ซึ่งเจ้าพนักงานที่ดินได้ถือเป็นระเบียบปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ อนึ่ง เนื่องจากความในพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗ ยังบกพร่องบางประการ ไม่เพียงพอต่อความเจริญของราชการ พระองค์ก็ทรงอุตสาหะจัดการให้มีพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดินขึ้นอีก ๒ ฉบับ คือ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ฉบับหนึ่ง กับในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ อีกฉบับหนึ่ง

การโลหกิจ กรมโลหกิจตั้งขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ต่อมากระทรวงมหาดไทยรับกรมโลหกิจไปจัดการ และส่งกลับคืนมาสังกัดกระทรวงเกษตราธิการอีกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ในสมัยพระองค์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทรงให้เปิดท่าเหมืองแร่ทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ด้วยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ และได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐ ในมณฑลพายัพ และมณฑลมหาสารคามตั้งแต่วันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๑ ทรงดำริเพิ่มพนักงานในกรมโลหกิจและออกพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่เพื่อช่วยให้การทำเหมืองแร่สะดวกขึ้น เรียกว่าพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ พ.ศ. ๒๔๖๑

การเพาะปลูกและการปศุสัตว์ ด้านการเพาะปลูกในสมัยของพระองค์ ได้จัดสร้างสวนทดลอง การเพาะปลูกหรือนัยหนึ่งสถานกสิกรรมขึ้นที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ต่อมาเริ่มจัดทำนาทดลองขึ้นที่คลองรังสิตในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ อันเป็นก้าวใหม่ในการคัดเลือกและทดลอง ปลูกขยายพันธุ์ข้าวที่ดีและแสวงหาวิธีการเพาะปลูกที่ดีที่สุดมาแนะนำแก่ราษฎร ส่วนด้านการปศุสัตว์ ได้จัดตั้งโรงเรียนสัตวแพทย์ขึ้นในกรมเพาะปลูกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ และเริ่มฉีดยาป้องกันโรคระบาดสัตว์ ในท้องที่ที่เกิดโรค ทำให้จำนวนสัตว์พาหนะล้มตายด้วยโรคเร็นเดอร์เปสต์และแอนแทรกซ์ลดน้อยลง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้ตั้งการทดลองโรคหมูขึ้นที่ตำบลปทุมวัน โดยความช่วยเหลือของสถานเสาวภา ทำให้รู้จักโรคหมูหลายชนิด

การชลประทาน พระองค์ทรงสนพระทัยอย่างยิ่งในโครงการชลประทานของ นาย เย. โยมาน วานเดอร์ ไฮเด ชาวฮอลันดา ซึ่งทำรายงานไว้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งนั้นติดขัดด้วยงบประมาณไม่อาจดำเนินการไปได้ พระองค์ทรงเห็นว่าโครงการของนาย เย. โยมาน วานเดอร์ ไฮเด นี้เป็นโครงการที่จะอำนวยประโยชน์อย่างจริงจัง แม้จะต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก แต่ก็ เป็นกิจที่สมควรจะลงทุน และทรงตระหนักดีว่าในการผลิตข้าวที่ได้ผลไม่เต็มที่นั้น เพราะความวิปริต ผันแปรของดินฟ้าอากาศ การกสิกรรมของประเทศยังอาศัยแต่ฝนอย่างเดียวอันเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน ผล ที่จะพึงได้ไม่สม่ำเสมอ ถ้ามีการทดน้ำอย่างประเทศอียิปต์และอินเดียก็จะได้ผลพูนเพิ่มขึ้น จึงทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นว่าการที่จะบำรุงการเพาะปลูก จำต้องอาศัยการทดน้ำในทางวิทยาศาสตร์เพื่อช่วยเหลือ ให้น้ำฝนน้ำท่าซึ่งไหลหลากผิดปกตินั้นให้เป็นไปตามธรรมดา และเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดที่จะช่วยให้การ เพาะปลูกได้ผลดีสม่ำเสมอ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำ เรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุมเสนาบดี ที่ประชุมเสนาบดียังคงยืนยันขัดข้องเรื่องเงินที่จะใช้จ่ายตามโครงการ อีกเช่นครั้งก่อน ในที่สุดพระองค์ทรงขจัดข้อขัดข้องเรื่องการเงินที่จะใช้จ่ายตามโครงการ โดยพระองค์จะ ทรงเป็นผู้จัดการเรื่องเงินทอง ขอแต่ให้ที่ประชุมเสนาบดีรับรองและมีมติให้จัดการตามโครงการ ที่ ประชุมเสนาบดีอนุมัติลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดทำตาม โครงการนั้นได้ นับเป็นจุดก่อตั้งของการชลประทานที่รุ่งเรืองอยู่ในปัจจุบันนี้

พระองค์ท่านกับเซอร์ ธอมมัส วอร์ด ผู้เชี่ยวชาญการชลประทานซึ่งรัฐบาลอังกฤษอนุเคราะห์ ให้ยืมมา ร่วมกันทำโครงการทดน้ำสำหรับพื้นที่ราบตลอดขอบเขตบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา โดยแบ่งออกเป็นตอน ๆ ตามลำดับกัน และเมื่อการสร้างโครงการย่อยตอนต่าง ๆ ทุกโครงการในทุ่งราบภาคกลาง แล้วเสร็จบริบูรณ์ จะต้องสร้างเขื่อนระบายน้ำขนาดใหญ่กันแม่น้ำเจ้าพระยาที่จังหวัดชัยนาท เพื่อให้ โครงการย่อยนั้น ๆ เชื่อมต่อกับเขื่อนระบายน้ำที่จังหวัดชัยนาท สามารถทดน้ำที่มีปริมาณอย่างเพียงพอ ไปใช้ในทุ่งนาทั้งสองฝั่ง จะทำให้การเพาะปลูกได้รับผลสมบูรณ์และแน่นอน เซอร์ ธอมมัส วอร์ด ทำ รายงานเสนอให้ดำเนินการตามโครงการที่เหมาะสมและจำเป็น เพื่อจะให้เริ่มทำการนี้อย่างจริงจังทันตาม

ประสงค์ ควรจะแบ่งทำแต่บางส่วน พระองค์จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทูลเกล้าฯ ถวาย รายงานของเซอร์ ธอมมัส วอร์ด ให้ทรงทราบกิจการที่จะดำเนินไปอย่างไร และผลของการสำรวจต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกิจการของกรมคลองแล้วจัดเปลี่ยนตั้งเป็นกรม ทดน้ำขึ้น เพื่อกรมทดน้ำจะได้ดำเนินการตามรูปโครงการนั้น กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่ม ดำเนินการโดยแบ่งแยกทำเป็นตอน ๆ ไป การทดน้ำนี้ต่อมาในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า- เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเป็น “กรมชลประทาน” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ อันเป็น นามที่ใช้อยู่ตลอดมาจนบัดนี้ ชั้นเดิมทรงมุ่งหมายจะกู้เงินจากต่างประเทศมาใช้จ่ายสำหรับก่อสร้าง ตามโครงการของเซอร์ ธอมมัส วอร์ด แต่บังเอิญเวลานั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ จึงต้องระงับการจัด หาเงินโดยวิธีนี้ไว้ชั่วคราว ต่อมาสัญญาของบริษัทชุดคลองและคูนาสยามซึ่งทำตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้ สิ้นสุดลงใน พ.ศ. ๒๔๕๘ กรมทดน้ำหรือกรมชลประทานได้รับกิจการเข้าไว้ในความปกครองเพื่อจัด บำรุงที่นาในเขตนี้และที่ดินบางแห่งต่อขึ้นไปทางทิศเหนือ ฉะนั้น ในชั้นนี้จึงตกลงจัดการตาม “โครงการ ป่าสักใต้” ซึ่งเป็นโครงการตอนที่ ๓ ก่อน โดยเริ่มลงมือก่อสร้างเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๙ การ ที่จัดทำมานี้ดำเนินการจนเป็นผลสำเร็จ บังเอิญพระองค์ก็ทรงประชวรด้วยวัณโรคที่พระวัชกะเสียก่อน จึงได้กราบบังคมทูลลาพักรักษาพระองค์ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๒ ให้ทรงลาพักรักษาการจนกว่าจะหายประชวร

พระองค์เสด็จไปรักษาพระองค์ที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส แพทย์ถวายพระโอสถและจัดการ ผ่าตัดรักษาพยาบาลอย่างเต็มความสามารถ แต่พระอาการหาทุเลาไม่ ครั้นถึงวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ เวลา ๒๐ นาฬิกา ก็สิ้นพระชนม์ที่กรุงปารีสนั่นเอง พระชนมายุนับเรียงปีได้ ๔๗ พรรษา ขณะ ประชวรพระอาการหนัก แต่มีพระสติดี ได้รับสั่งว่า ถ้าสิ้นพระชนม์ให้จัดการพระศพถวายพระเพลิง เสีย แล้วจึงส่งแต่พระอัฐิมายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัครราชทูตไทยประจำประเทศฝรั่งเศสจัดการพระศพตามที่พระองค์รับสั่ง เมื่อถวายพระเพลิงพระศพ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าไชยแสวงพี ซึ่งเป็นโอรสเชิญพระอัฐิเข้ามากรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓

พระประวัติและพระกรณียกิจดังกล่าวมาย่อมเป็นองค์พยานแห่งความเป็นอัจฉริยบุคคลของ พระองค์ อันสมควรแก่การยกย่องสรรเสริญอย่างยิ่ง ถึงแม้พระชนม์ชีพของพระองค์จะดับสูญไปตาม สภาวะธรรมอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ตาม แต่พระเกียรติคุณพระเกียรติยศของพระองค์ยังคงดำรงเป็นอนุสรณ์ และอาภรณ์ประดับชาติไทย.

ศาลจังหวัดสงขลา

นายสถิตย์ สิทธิลักษณ์
รองอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๙

นายกมล เพียรพิทักษ์
รองอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๙
ระหว่างการก่อสร้างพระรูปฯ

นายชนะ ภาสกาพันธ์
รองอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๙

นายกำพล ภู่อุดแสง
รองอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๙

นายธนพจน์ อารยลักษณ์
ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา
ระหว่างการก่อสร้างพระรูปฯ
(ปัจจุบัน-ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสมุทรปราการ)

นายชัยวุฒิ โลหชิตรานนท์
ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา

นายบูรณ์ ฐาปนดุลย์
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา

นายธงชัย อยู่ถนอม
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา

นายน้ำเพชร ปานะถึก
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา

นายชวลิต ลิ้มพวงค์
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา

นายประทีป อ้าวจิตรกุล
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา

นายปลื้ม นวลนึ่ง
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา

นางอภิรดี โพธิ์พร้อม
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา

นายนพเรศ พันธุ์นรา
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดตรัง
ช่วยราชการศาลจังหวัดสงขลา

นายงจักร โพธิ์พร้อม
ผู้พิพากษาศาลจังหวัดสงขลา

นายชัยยันต์ สุขโชติ
ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงสงขลา

นายวิรัช ชินวินิจกุล
ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา

นายสมมาตร ยศธาสโรดม
ผู้พิพากษาศาลคดีเด็กและเยาวชน
จังหวัดสงขลา

นายชวลิต อิศรเดช
ผู้พิพากษาศาลแขวงสงขลา

นายศักดิ์สิทธิ์ จิรพรวิชานนท์
ผู้พิพากษาศาลคดีเด็กและเยาวชน
จังหวัดสงขลา

ประวัติศาสตร์จังหวัดสงขลา*

ศาลจังหวัดสงขลา เดิมคือ ศาลมณฑลนครศรีธรรมราช เหตุที่เรียกดังนั้นเนื่องจากขณะที่จะตั้งศาลยุติธรรมแบบใหม่ขึ้นตามเมืองต่าง ๆ นั้น การปกครองส่วนภูมิภาคใช้ระบบเทศาภิบาล แบ่งเขตปกครองออกเป็นมณฑล เมือง อำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน พระธรรมมุนีศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๙) ซึ่งกำหนดรูปแบบของศาลที่จะตั้งขึ้นบัญญัติให้มีศาลยุติธรรมในหัวเมืองเป็น ๓ ชั้น คือ ศาลมณฑล ศาลเมือง และศาลแขวง เพื่อให้สอดคล้องกับแบบการปกครองดังกล่าว สำหรับมณฑลจะตั้งขึ้นมณฑลละ ๑ ศาล ณ เมืองอันเป็นที่ตั้งศาลว่าการมณฑล และโดยที่มณฑลนครศรีธรรมราชมีศาลว่าการมณฑลอยู่ที่จังหวัดสงขลา ศาลมณฑลนครศรีธรรมราชจึงตั้งขึ้นที่จังหวัดสงขลา และใช้ชื่อนี้ตลอดมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ มีการยุบเลิกมณฑล และเพื่อให้สอดคล้องกัน พระธรรมมุนีศาลยุติธรรมแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๗๖ จึงให้เลิกศาลมณฑล และให้ศาลมณฑลเดิมมีฐานะเป็นศาลจังหวัด ศาลมณฑลนครศรีธรรมราชจึงเป็นศาลจังหวัดสงขลา นับแต่นั้นมา

มณฑลที่ตั้งขึ้นนี้รวมเมืองหลาย ๆ เมืองเข้าด้วยกัน มีข้าหลวงเทศาภิบาลซึ่งเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงไว้วางพระราชฤทัย เป็นผู้สำเร็จราชการดูแลตรวจตราต่างพระเนตรพระกรรณ และมีข้าราชการชั้นรองลงมาเป็นผู้ช่วย ตำแหน่งที่สำคัญได้แก่ “ข้าหลวงมหาดไทย” ซึ่งเป็นพนักงานฝ่ายปกครอง “ข้าหลวงยุติธรรม” เป็นพนักงานตรวจตราถ้อยความและโรงศาลทั่วทั้งมณฑล เพื่อให้การพิจารณาพิพากษาคดีเป็นไปโดยเร็วไม่ค้างคั่งและสะดวกคดีความเก่า ๆ ซึ่งทับถมอยู่ก่อนให้หมดสิ้นไป “ข้าหลวงคลัง” เป็นพนักงานตรวจเก็บผลประโยชน์ของแผ่นดินซึ่งผู้ว่าราชการเมืองกรมการเมืองเคยเรียกเก็บอยู่แต่ก่อน หรือผลประโยชน์ที่ตกเรียเสียหายด้วยเหตุอื่น ๆ ให้ได้มาเป็นของหลวงและจ่ายเงินเดือนพระราชทานแก่ผู้ว่าราชการเมืองกรมการเมืองแทนผลประโยชน์ที่เคยได้ในทางอ้อมอยู่แต่ก่อน และ “เลขานุการ” ซึ่งทำหน้าที่เป็นเลขานุการของข้าหลวงเทศาภิบาล^(๑) เฉพาะหัวเมืองปักษ์ใต้ในสมัยแรกมี ๓ มณฑล คือมณฑลชุมพร มณฑลภูเก็ต และมณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลนครศรีธรรมราชตั้งขึ้นเมื่อเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) ประกอบด้วยเมืองสงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช และบริเวณ ๗ หัวเมือง ได้แก่เมืองปัตตานี หนองจิก ยะหริ่ง ยะลา รามันห์ ระแงะ และสายบุรี^(๒) มีพระยาสุขุมนัยวินิต (ปั้น สุขุม) ซึ่งต่อมาได้เป็นพระเจ้าพิทักษ์เทพธานี เป็นข้าหลวงยุติธรรม

การตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ก็โดยมีความมุ่งหมายที่จะรวบรวมศาลทั้งในกรุงเทพมหานครและในหัวเมืองมาสังกัดอยู่ในกระทรวงนี้ สำหรับศาลในกรุงเทพมหานครได้ลงมือปรับปรุงตั้งแต่เริ่มตั้งกระทรวงจนถึง ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) พอเข้ารูป

*เก็บความจากหนังสือที่ระลึกเปิดอาคารศาลจังหวัดสงขลา พ.ศ. ๒๕๓๐ โดย นายเชิร เจริญวัฒนา

(๑)ณรงค์ นุ่นทอง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลนครศรีธรรมราชในสมัยพระยาสุขุมนัยวินิตเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล (พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๔๔๙)” สรุปและเรียบเรียงจากปริญาณิพนธ์ โดยคุณ แก้วม่วง มณฑลเทศาภิบาล (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์ ๒๕๒๔) หน้า ๓๓๘-๓๓๙

(๒)บริเวณ ๗ หัวเมือง ต่อมายุบเหลือ ๔ เมือง คือ ปัตตานี ยะลา ระแงะ และสายบุรี และรวมตั้งเป็นมณฑลปัตตานี เมื่อ ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ต่อมาเมืองระแงะยุบรวมกับท้องที่บางนราเรียกเมืองบางนรา แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองนราธิวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

เข้ารอยแล้วก็ลงมือจัดการศาลในหัวเมืองต่อไป แต่เดิมนั้นผู้มีหน้าที่ชำระความในหัวเมืองได้แก่เจ้าเมืองกรมการ โดยมีกรมการนั่งรับฟ้องอยู่ที่ศาลากลาง ซึ่งปลูกอยู่นอกรั้วหน้าจวนเจ้าเมืองเรียกว่า “ศาลากลาง” เมื่อรับแล้วเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองจะประทับฟ้องแจกจ่ายให้กรมการเมืองคนใดคนหนึ่งพิจารณาต่อไป เจ้าเมืองกรมการเมืองจึงทำหน้าที่ทางธุรการและตุลาการปนกันอยู่ ศาลหัวเมืองที่จะตั้งขึ้นใหม่นี้มุ่งที่จะแยกงานธุรการหรืองานปกครองกับงานตุลาการออกจากกันโดยเลือกสรรกรมการเมืองที่เข้าใจในการพิจารณาพิพากษาคดีมาแจ้งมายังกระทรวงยุติธรรมเพื่อขอหมายตั้งเป็นผู้พิพากษา และให้สังกัดกระทรวงยุติธรรม ให้ศาลหัวเมืองมีอำนาจพิจารณาพิพากษาและบังคับคดีให้เสร็จเด็ดขาดไปในเมืองนั้น ๆ ได้ โดยไม่ต้องบอกขออนุญาตมาทางกรุงเทพมหานคร เว้นแต่โทษบริพัตรภัยสมบัติหรือประหารชีวิตจะต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน และในหน้าที่ตุลาการผู้พิพากษามีอำนาจตัดสินลงโทษได้โดยไม่ต้องหาหรือข้าหลวงเทศาภิบาล แต่ถ้าเป็นฝ่ายธุรการต้องหาหรือก่อน การดำเนินกระบวนการพิจารณาก็ให้ใช้วิธีพิจารณาความอย่างใหม่ รวมทั้งให้มีพนักงานอัยการเป็นทนายแผ่นดินสำหรับฟ้องคดีมีโทษหลวง (คดีอาญา) และให้มีที่ทำการศาลแยกต่างหากจากศาลากลางซึ่งใช้เป็นที่ชำระความอยู่เดิม

เพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายดังกล่าว ได้มีการเตรียมการเป็นลำดับดังนี้ ประการแรกตราพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔ เพื่อกำหนดศาลที่จะตั้งขึ้นใหม่ให้มีศาล ๓ ชั้น คือ ศาลมณฑล มีอำนาจตลอดเขตมณฑลที่ตั้งศาล และมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีได้ทุกประการ คดีที่เกินอำนาจศาลเมืองก็ตกเป็นอำนาจของศาลมณฑลที่จะพิจารณาพิพากษาและยังทำหน้าที่เป็นศาลอุทธรณ์สำหรับศาลเมืองและศาลแขวงในมณฑลนั้นด้วย กล่าวคือถ้าคู่ความจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลเมืองและศาลแขวงให้อุทธรณ์ต่อศาลมณฑล เมื่อจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลมณฑลจึงให้เข้ามายื่นอุทธรณ์ต่อศาลอุทธรณ์ ณ สนาบดียุติธรรมในกรุงเทพฯ ศาลเมืองมีเขตอำนาจในเมืองที่ตั้งศาล และมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งทุนทรัพย์ไม่เกิน ๕,๐๐๐ บาท คดีอาญาซึ่งมีโทษจำ เพ็ญหรือปรับไม่เกิน ๕,๐๐๐ บาท ส่วนศาลแขวงมีเขตอำนาจในท้องที่ตามที่ผู้บัญชาการเมืองจะกำหนด และมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีตามอำนาจของผู้พิพากษาซึ่งกำหนดไว้ ๓ ชั้นด้วยกัน แต่อย่างสูงก็คือพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งซึ่งมีทุนทรัพย์ไม่ถึง ๒๐๐ บาท หรือคดีอาญาซึ่งมีโทษจำไม่เกิน ๖ เดือน หรือปรับไม่เกิน ๒๐๐ บาท หรือโทษโดยดียวไม้หยาบไม่เกิน ๕๐ ที

ประการที่สอง ได้แก่การตรากฎหมายว่าด้วยวิธีพิจารณาความขึ้นใหม่ทั้งคดีอาญาและคดีแพ่ง ได้แก่พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความมีโทษสำหรับใช้ไปพลางก่อน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) และพระราชบัญญัติกระบวนการพิจารณาความแพ่ง รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ โดยกำหนดว่าเมื่อได้ตั้งศาลตามพระธรรมนูญศาลหัวเมืองดังกล่าวขึ้นแล้วก็ให้ศาลเหล่านั้นใช้วิธีพิจารณาตามพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับดังกล่าวข้างต้นทั่วทุกศาล

ประการที่สาม ได้แก่การตราพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕ โดยให้มีข้าหลวงพิเศษจำนวน ๕ นาย เป็นข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย อีก ๒ นายได้แก่ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลท้องที่ กับผู้ว่าราชการเมืองใดเมืองหนึ่งในมณฑลนั้นซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้เลือกสรร และกำหนดหน้าที่ของข้าหลวงพิเศษเพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว และให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นเจ้าหน้าที่จัดการให้สำเร็จตลอดไป

ได้เริ่มจัดตั้งศาลในมณฑลกรุงเก่าเป็นลำดับแรก และเปิดศาลมณฑลกรุงเก่าเมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) ต่อมาในปี ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ได้ตั้งศาลมณฑลเพิ่มขึ้นอีก ๔ ศาลคือ ศาลมณฑลปราจีนบุรี ศาลมณฑลนครราชสีมา ศาลมณฑลนครศรีธรรมราช และศาลมณฑลพิษณุโลก สำหรับศาลมณฑลนครศรีธรรมราชนั้น พระยาสุหมณีนวินิตได้ส่งพระพิทักษ์เทพธานี ข้าหลวงยุติธรรม และหลวงรามรักษา ผู้พิพากษาศาลเมืองพัทลุงเข้ามาศึกษาวิธีพิจารณาอย่างใหม่ ณ กรุงเทพฯ ในเดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖ ต่อมาเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖ ได้มีพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์^(๑) โปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระยาสุหมณีนวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราชกับพระยาศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราชเป็นข้าหลวงพิเศษจัดตั้งศาลยุติธรรมในมณฑลนครศรีธรรมราช และโปรดเกล้าฯ ให้พระพิทักษ์เทพธานีซึ่งเลื่อนเป็นพระยา เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครศรีธรรมราช ปรากฏตามใบบอกของพระยาสุหมณีนวินิตว่า ศาลมณฑลนครศรีธรรมราช เปิดทำการเมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๖ โดยข้าหลวงเทศาภิบาลได้ประชุมข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองและผู้พิพากษาพร้อมกันอยู่แล้ว อ่านสัญญาบัตรและท้องตราตั้งพระยาพิทักษ์เทพธานีเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครศรีธรรมราช แล้วมอบสัญญาบัตรแก่พระยาพิทักษ์เทพธานี พระยาพิทักษ์เทพธานีอ่านคำสาบานในที่ประชุมเสร็จแล้ว ถวายคำนับต่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และในวันนั้นพระยาพิทักษ์เทพธานี พร้อมด้วยขุนไพศาลพจน์กิจและขุนนักดินุชิต ผู้พิพากษา ได้ตั้งต้นพิจารณาคดีระหว่างหลวงศุภไสยสมธาน แทนอัยการโจทก์^(๒) อ้ายเท็ก จำเลย เรื่องฆ่าคนตาย อันนับได้ว่าเป็นคดีแรกของศาลนี้ รายละเอียดประกาศตั้งข้าหลวงพิเศษจัดตั้งศาลยุติธรรมในมณฑลนครศรีธรรมราช และใบบอกของพระยาสุหมณีนวินิต มีดังนี้

ประกาศ

เรื่องจัดการศาลยุติธรรมในมณฑลนครศรีธรรมราช

มีพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม สั่งในที่ประชุมว่า เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการศาลยุติธรรมตามหัวเมือง ความแจ้งอยู่ในประกาศพระราชบัญญัติลงวันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ นั้นแล้ว

บัดนี้ทรงพระราชมารห์เห็นว่า ควรจะลงมือจัดการตั้งศาลยุติธรรมในมณฑลนครศรีธรรมราช ตามพระธรรมนูญศาลหัวเมืองได้อีกมณฑล ๑ จึงมีพระราชเสาวนีย์ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งพระยาสุหมณีนวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นข้าหลวงพิเศษซึ่งมีหน้าที่อยู่แล้วตามพระราชบัญญัติในมาตรา ๒ กับพระยาศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

(๑) ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก (๗ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖-๑๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖)

(๒) ตามพระธรรมนูญศาลหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๔ มาตรา ๒๖ ในคดีมิโทษหลวง ถ้าในเขตศาลซึ่งไม่มีพนักงานอัยการ หรือพนักงานอัยการไม่ได้มายังศาล ไม่มีโจทก์จะว่าคดีนี้ ผู้พิพากษาจะสั่งให้กรรมการแขวงในท้องที่นั้นเป็นทนายแผ่นดินว่าความเรื่องนั้นก็ได้

ได้เลือกตั้งขึ้นเป็นข้าหลวงพิเศษตามพระราชบัญญัติอีก ๑ รวม ๒ นาย เป็นข้าหลวงพิเศษมีอำนาจจัดการตั้งศาลยุติธรรมในมณฑลนครศรีธรรมราชได้เต็มตามพระราชบัญญัติข้าหลวงพิเศษทุกประการ

ประกาศมา ณ วันที่ ๙ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

(เซ็นพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

รับพระราชเสาวนีย์

ใบบอกที่ ๑๐/๔๒๑๙

ศาลาว่าการมณฑลนครศรีธรรมราช

เรื่องตั้งอธิบดี

วันที่ ๔ เดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๑๖

ผู้พิพากษา

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาสุหมณย์วินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ขอพระราชทานกราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ทรงทราบ ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานตราพระราชสีห์ใหญ่ที่ ๒๓/๒๒๖๙๙ ลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก^{๑๐} ๑๑๖ ดำเนินพระราชเสาวนีย์ ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระยาพิทักษ์เทพธานี เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครศรีธรรมราช และได้ส่งสัญญาบัตรออกไปด้วย

ครั้น ณ วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๖ เวลาบ่าย ข้าพระพุทธเจ้าเชิญพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประดิษฐานณที่อันสมควร เสร็จแล้วอาราธนาพระสงฆ์ ๗ รูป เจริญพระพุทธมนต์ ที่ว่าการมณฑล เมืองสงขลา รุ่งขึ้น ณ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๖ เวลาเช้า พระสงฆ์ฉันแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ประชุมข้าหลวง ผู้ว่าราชการเมืองและผู้พิพากษาพร้อมกัน อ่านสัญญาบัตรและท้องตราตั้งพระยาพิทักษ์เทพธานีเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครศรีธรรมราช แล้วมอบสัญญาบัตรให้พระยาพิทักษ์เทพธานี ฯ อ่านคำสาบานในที่ประชุมเสร็จแล้วถวายคำนับต่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รับสัญญาบัตรไว้ด้วยความปิติยินดี

ในวันนั้น พระยาพิทักษ์เทพธานี อธิบดีผู้พิพากษาพร้อมด้วยหลวงไพศาลพจน์กิจ ขุนภักดีนุชิต ผู้พิพากษาดังต้นพิจารณาความคดีในระหว่างหลวงศุภไสยสมิธานแทนอัยการโจทก์ อ้ายเท็กคนร้าย จำเลย โจทก์หาว่าอ้ายเท็กคนร้ายลอบฆ่านายชูต้าย ถ้าม้ายเท็กให้การปฏิเสธไม่รับ สืบกำนันผู้ใหญ่บ้าน ผู้ที่รู้เห็นเป็นพยานเบิกความในถานพิจารณา ได้ความจริงว่ากำนันผู้ใหญ่บ้านคันได้เบียดทองแดงเมืองไทรบุรี ของนายชูต้ายที่บนชื่อเรือนที่อ้ายเท็กนอนอยู่เป็นของกลางสำคัญ ศาลลงเนื้อเห็นชี้ขาดตัดสินลงโทษ อ้ายเท็ก โดยถานมีความผิดลวงเลมิตพระราชอาญา ให้จำคุกอ้ายเท็กเจ็ดปี จึงให้พ้นโทษเรื่องหนึ่ง

กับได้พิจารณาคดีในระหว่างนายเพียน โจทก์ นายไหล จำเลย หาว่าจำเลยเป็นผู้ร้ายลักเรือ ถารู้เห็นเป็นใจด้วยผู้ร้ายลักเรือของโจทก์ ศาลถามจำเลยให้การไม่รับ สืบพยานสมฟ้องโจทก์ศาลตัดสินลงโทษจำคุกอ้ายไหลผู้ร้ายลักเรือกำหนดปีหนึ่งจึงให้พ้นโทษ อีกเรื่องหนึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า สุหมณย์วินิต

ประทับตราเป็นสำคัญ

ใบบอกที่ ๑๑/๔๒๗๗
เรื่องคดีใน
มณฑล

ศาลว่าการมณฑลนครศรีธรรมราช
วันที่ ๔ เดือนมีนาคม ร.ศ.๑๑๖

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาสุมนัยวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลนครศรีธรรมราช ขอพระราชทานกราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ทรงทราบ ด้วยตั้งแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าออกมารักษาราชการในหัวเมืองมณฑลนครศรีธรรมราช ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงผู้ช่วย ผู้ว่าราชการเมือง กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งมีหน้าที่ในการคดีช่วยกันพิจารณาอุทธรณ์คดีของราษฎรทั้งที่ค้างอยู่เก่าแก่แลเกิดขึ้นใหม่แล้วไปหลายพันเรื่อง แจ้งอยู่ในรายงานนั้นแล้ว ความเก่านับว่าเป็นหมดยังคงค้างบ้างเล็กน้อย ก็แต่ความที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ แลที่ชำระสะสางไปได้โดยเร็ว นั้น ก็โดยอำนาจพระบารมีแลเอาไครยใช้อำนาจบ้างในทางที่ควร เป็นต้นว่าคดีเรื่องใดที่ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าชอบด้วยยุติธรรมหรือพระราชกำหนดกฎหมายแล้ว ถ้าไม่ยอมก็ต้องชั่งกันบ้าง แต่ในเวลาที่ล่วงมาแล้ว หมอกฎหมายแลครุบาทอาจารย์ยังน้อยอยู่ ก็แล้ว ๆ กันไปได้ แท้จริงที่ถูกชั่งก็ไม่กี่รายนัก ครั้นมาบัดนี้มีพวกหมอกฎหมายมากขึ้น แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งศาลมณฑล ตั้งข้าหลวงพิเศก เปิดช่องโอกาสให้ราษฎรผู้ต้องคดีมีอิศราภาพมีทางที่จะฟ้องอุทธรณ์ที่ศาลใหญ่ได้เป็นลำดับ จนถึงศาลข้าหลวงพิเศกหรือทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้โดยสะดวกเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างยิ่ง แต่สังเกตดูความอุทธรณ์เดี๋ยวนี้มากขึ้นเกือบจะทุกเรื่อง ความศาลเมืองทุเลาอุทธรณ์มาศาลมณฑล ความที่ตัดสินศาลมณฑลก็ทุเลาอุทธรณ์ต่อศาลข้าหลวงพิเศก ต่อขึ้นมามากเพราะถือเสียว่าตัวไม่ต้องมาศาล เดินส่งแต่ถ้อยคำสำนวนมาร้อง ข้าพระพุทธเจ้าเป็นที่วิตกเป็นล้นเกล้าฯ ถ้าไม่คิดขัดขึ้นเสียอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ต้นมือแล้วไม่อีกก็เดือนคดีในมณฑลนี้จะไม่มีแล้ว แต่สักเรื่องเดียว ผู้แพ้งจะอุทธรณ์หมดทุกเรื่อง จะยิ่งซ้ำลำบากแลป่วยการท่ามาหากินของราษฎรในมณฑลนี้มากขึ้น อนึ่งตามที่ข้าพระพุทธเจ้าทราบเกล้าฯ ว่าในเวลาเมื่อคู่ความร้องอุทธรณ์ต่อข้าหลวงพิเศก จะต้องส่งถ้อยคำสำนวนเข้ามาถวายฝ่าพระบาท ๆ ทรงตรวจแก่งพระนามพร้อมด้วยข้าหลวงพิเศกในกรุงเทพฯ เสร็จแล้วจึงส่งคำตัดสินนั้นมาให้ข้าหลวงพิเศกประจำหัวเมืองลงนามอีกอย่างความที่กรุงเก่าอีกประการหนึ่งมณฑลนี้ทางไปมากันดาร การส่งหนังสือว่าจะถึงก็ตั้งเดือน เพราะฉะนั้นความอุทธรณ์เรื่องหนึ่ง ๆ คงจะค้างอยู่ตั้ง ๕ เดือนเป็นอย่างเร็ว ย่อมเป็นทางที่ผู้แพ้งจะถ่วงคดีของตัวไว้ให้นินชาอยู่เสมอ การเป็นดังนี้ ขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึงได้ทรงพระดำริห์จะควรผ่อนผันขัดขึ้นฉันทดี จึงจะให้การคดีในมณฑลนี้สำเร็จเด็ดขาดไปได้โดยเร็ว จะได้ไม่ชักช้าเสียเวลาท่ามาหากินของราษฎร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ
ข้าพระพุทธเจ้า สุมนัยวินิต
ประทับตราเป็นสำคัญ

ศาลยุติธรรมที่สร้างขึ้นใหม่นี้ ในกาลต่อมาได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลายครั้งกล่าวโดยสรุปก็คือ ยกเลิกอำนาจศาลมณฑลในการพิจารณาพิพากษาความอุทธรณ์จากศาลต่ำในมณฑลนั้น ให้

อุทธรณ์ต่อศาลอุทธรณ์ในกรุงเทพมหานคร ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทย^(๑) ให้เปลี่ยนคำว่า “เมือง” เป็น “จังหวัด” ให้เรียก “ผู้ว่าราชการเมือง” เป็น “ผู้ว่าราชการจังหวัด” กระทรวงยุติธรรมจึงได้มีประกาศลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๔๕๙ ให้เปลี่ยนคำว่า “ศาลเมือง” เป็น “ศาลจังหวัด” เพื่อให้สอดคล้องกันโดยให้คงมีอำนาจพิจารณาพิพากษาอย่างเดิม และต่อมา พระธรรมนูญศาลยุติธรรมแก้ไขเพิ่มเติมพุทธศักราช ๒๔๗๓ ได้แก้ไขของคณะของศาลจังหวัดเป็นว่า จะต้องเป็นผู้พิพากษาสองนายจึงจะเป็นองค์คณะที่จะพิจารณาพิพากษารรคดีได้เต็มตามกฎหมาย จากบทบัญญัติดังกล่าวทำให้ศาลจังหวัดมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีทั้งปวงในเขตจังหวัดนั้นได้ทุกบทกฎหมาย และทำให้ศาลมณฑลมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีเฉพาะภายในเขตจังหวัดอันเป็นที่ตั้งศาลมณฑลไปโดยปริยาย ศาลมณฑลและศาลจังหวัดจึงมีอำนาจในการพิจารณาพิพากษาคดีได้เท่ากัน ดังนั้นเมื่อมีการยุบเลิกมณฑลใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ดังกล่าวมาข้างต้น การเปลี่ยนฐานะจาก “ศาลมณฑลนครศรีธรรมราช” เป็น “ศาลจังหวัดสงขลา” จึงเท่ากับเป็นการเปลี่ยนชื่อเรียก เพราะตามกฎหมายยังคงมีอำนาจหน้าที่อย่างเดิมทุกประการ

ที่ทำการศาล

ศาลมณฑลนครศรีธรรมราชที่ตั้งขึ้นนี้ ใช้ที่ทำการรวมกับที่ว่าการมณฑล ณ จวนเจ้าเมืองเก่า อาจารย์แปลก ศิลปกรรมพิเศษ^(๒) บันทึกอธิบายว่า “คือจวนที่สร้างพร้อมกำแพงเมืองในสมัยราชการที่ ๓ เป็นแบบตึกจีนมี ๕ หลัง พระยาวิเชียรคีรี (เทียนแสง) เป็นผู้สร้างและเข้าอยู่อาศัยเป็นคนแรก เจ้าเมือง ๒ คนต่อมาก็อาศัยที่บ้านนี้ คือเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญส่ง) และเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น)^(๓) เจ้าเมืองต่อมาอีก ๒ คนอยู่บ้านส่วนตัว^(๔) จวนเก่านี้เรียกว่า “ในจวน” บ้าง “จวนกลาง” บ้าง พระอนันตสมบัติ (เอม)^(๕) ขายให้รัฐบาลใน พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นเงิน ๒๘,๐๐๐ บาท เคยเป็นที่ตั้งศาลมณฑลและเรือนจำปัจจุบันเป็นที่ทำการโทรศัพท์กลางส่วนหนึ่ง และร้านค้าส่วนหนึ่ง^(๖)

จวนหลังนี้เป็นบ้านเดิมของพระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร ณ สงขลา) ซึ่งเป็นบุตรคนโตของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) และเป็นผู้ที่หวังกันว่าจะสืบตระกูลเป็นเจ้าเมืองสงขลาคนต่อไป แต่ได้ถึงแก่อนิจกรรมไปก่อนบิดา เมื่อ ร.ศ. ๑๐๑ (พ.ศ. ๒๔๒๕) จวนจึงตกมาเป็นของพระอนันตสมบัติผู้เป็นบุตรชายคนที่ ๒ ในหนังสือพงศาวดารเมืองสงขลาได้กล่าวถึงจวนนี้ว่า “พระยาวิเชียรคีรี (เม่น) ได้อยู่ที่จวนกลางต่อจากเจ้าพระยาสงขลา (บุญส่ง) มาจนตลอดอายุ เมื่อท่านได้ถึงอสัญกรรมแล้ว ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาต่อก็อยู่บ้านของตัวเอง ไม่ได้อยู่ที่จวนกลางอีกต่อไป เมื่อจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลแล้วข้าหลวงเทศาภิบาลได้แก้ไขจวนกลางนี้ทำเป็นศาลว่าการมณฑลอยู่คราวหนึ่ง^(๗)”

(๑) ลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๕๙

(๒) ขุนศิลปกรรมพิเศษ ป.ม. ศิลปศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาษาและวรรณคดีไทย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

(๓) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาลำดับที่ ๕ และลำดับที่ ๖

(๔) คือพระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม) และพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ลำดับที่ ๗ ที่ ๘

(๕) เป็นบุตรพระยาสุนทรานุรักษ์ (เนตร) ผู้ช่วยราชการเมืองและหลานปู่ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (เม่น) น้องชายพระยาวิเชียรคีรี (ชม) และเป็นบิดาเจ้าพระยาธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) และพระยามานวราชเสวี (ปลอด ณ สงขลา)

(๖) แปลก ศิลปกรรมพิเศษ “ประมวลเรื่องพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสงขลา” หนังสือที่ระลึกงานชุมนุมนักเรียนเก่ามหาวิทยาลัยราชวสุ พ.ศ. ๒๕๒๗ (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ๒๕๒๗) หน้า ๑๔

(๗) หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ (จิตร ณ สงขลา) (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ ๒๕๑๙) หน้า ๓๙๑

หลังจากเปิดศาลมณฑลได้ประมาณ ๔ เดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู เสด็จออกจากพระนครโดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) ทรงแวะเกาะพังนัง แล้วเสด็จถึงเมืองสงขลาในวันที่ ๒๖ มิถุนายน และปรากฏในจดหมายเหตุว่า “วันที่ ๒๗ เวลา ๔ โมงเช้าเสด็จลงเรือพระที่นั่งตึกกระเชียงไปผูกเรือกลไฟ สะกรูที่ปากน้ำไปประทับที่ท่าเมือง เสด็จขึ้นบก มีข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมือง กรมการรับเสด็จ ทรงพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรที่ว่าการมณฑล คือที่ว่าการอำเภอเมือง ที่ว่าการข้าหลวงใหญ่และศาลมณฑล ทอดพระเนตรผู้พิพากษาใหญ่อ่านคำพิพากษา แล้วเสด็จจากที่นั่นไปประทับบ้านพระยาวิเชียรคีรี^(๑) ทอดพระเนตรที่ต่าง ๆ ในบ้านนั้นและทรงฉายพระรูปที่ห้องซักรูปของพระยาวิเชียรคีรี^(๒) แล้วเสด็จมาประทับที่พักพระยาสุขุมนัยวินิต เสวยกลางวันนั้น^(๓)

ที่พักพระยาสุขุมนัยวินิตที่กล่าวถึงนี้ เป็นบ้านเดิมของพระยาสุนทรารักษ์ (เนตร) เช่นกัน สร้างเมื่อ ร.ศ. ๙๗ (พ.ศ. ๒๔๒๑) เมื่อพระยาสุขุมนัยวินิตขณะที่ยังเป็นพระวิจิตรวราส้านออกมาเป็นข้าหลวงพิเศษตรวจราชการเมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราช ใน ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗) ได้เข้าบ้านนี้เป็นจวนที่พัก ค่าเช่าเดือนละ ๕๐ บาท ต่อมาได้ย้ายที่ว่าการมณฑลซึ่งตั้งรวมอยู่กับศาลมณฑลมาอยู่ที่นี้ด้วย จวนกลางจึงใช้เป็นที่ทำการศาลมณฑลนครศรีธรรมราชแต่เพียงอย่างเดียว ที่ว่าการมณฑลซึ่งอยู่รวมกับจวนข้าหลวงเทศาภิบาลนี้ ต่อมาใน ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) พระยาสุขุมนัยวินิตย้ายไปอยู่ ณ จวนที่สร้างใหม่ ณ บริเวณซึ่งเป็นโรงเรียนวิเชียรชมในปัจจุบัน จึงใช้เป็นที่ว่าการมณฑลอย่างเดียว เนื่องจากทายาทได้ขายบ้านหลังนี้ให้แก่รัฐบาลเช่นกัน จึงได้ใช้เป็นที่ว่าการมณฑลและศาลากลางจังหวัดตลอดมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็ย้ายศาลากลางจังหวัดไปอยู่ ณ อาคารที่สร้างขึ้นใหม่ที่ถนนราชดำเนิน สำหรับศาลากลางจังหวัดหลังเก่า กรมศิลปากรได้บูรณะซ่อมแซมและใช้เป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสงขลามาจนปัจจุบัน เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองสงขลาในวันที่ ๒๕ และ ๒๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) ก็ปรากฏตามพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า “ที่บ้านพระยาสุขุมนัยวินิตเดิมเป็นที่ว่าการมณฑล พระยาสุขุมนัยวินิตย้ายมาอยู่บ้านใหม่ถึงเพนฝากระดาน แต่สบาย ไม่สู้ร้อน เพราะที่เดิมเป็นแก่งเจ๊ก ที่ใหม่เป็นฝรั่ง ดันไม้งาม”^(๔)

ศาลมณฑลนครศรีธรรมราชและศาลจังหวัดสงขลา ตั้งอยู่ ณ ที่นี้ตลอดมา แต่เนื่องจากบริเวณคับแคบไม่สามารถขยายต่อเติมได้เพราะอยู่ติดกับเรือนจำจังหวัดสงขลา ทั้งตัวอาคารซึ่งสร้างมานานชำรุดทรุดโทรม จึงได้ดำริที่จะย้ายไปสร้างที่ทำการศาลในที่แห่งใหม่ โดยเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ สมัยที่พระยาวิกรมรัตนสุภาฯ ดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลมณฑลนครศรีธรรมราช แต่ก็ยังมิได้ก่อสร้าง จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๗ สมัยที่หลวงจำรูญเนติศาสตร์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงยุติธรรมภาคใต้ ได้หยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาพิจารณาอีกและเลือกได้ที่ดินแปลงหนึ่งซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดสระเกศ

(๑) บ้านพระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) อยู่ปากตะวันตกของถนนในตรงข้ามกับศาลมณฑลลึกไปจดทะเลสาบ

(๒) พระยาวิเชียรคีรี (ชม ณ สงขลา) เป็นผู้สนใจในวิชาช่างและวิชาการต่าง ๆ มากเพราะวิชาถ่ายรูปได้ศึกษากับหลวงอรรถนรินทร์ (จิตร จิตราคนี) และมีสเตอร์เนต้า (จากพงศาวดารเมืองสงขลา)

(๓) แปลก ศิลปกรรมพิเศษ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๒-๒๓

(๔) ศรีพิทักษ์ มินะกนิษฐ “สองทศวรรษแรกแห่งมหาวิทยาลัยราชภัฏ” หนังสือที่ระลึกงานชุมนุมนักเรียนเก่ามหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. ๒๕๒๔ (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ๒๕๒๔) หน้า ๔

เนื้อที่ประมาณ ๑๐ ไร่ สำหรับสร้างศาลใหม่ กระทรวงยุติธรรมได้อนุมัติเงินจำนวนหนึ่งเพื่อดำเนินการก่อสร้างซึ่งมีตึกศาลหลังหนึ่งและตึกพักพยานและคุมขังหลังหนึ่ง โดยนายท.ม. อภัยวงศ์ เป็นสถาปนิกออกแบบและนายหอย ยี่ห่อโว่ไต้ เป็นผู้ประมูลได้เป็นเงิน ๕๗,๙๐๐ บาท ได้ทำการฝังรากเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๗๙ และเริ่มการก่อสร้างในเดือนเมษายน ๒๔๘๐ แต่เมื่อการก่อสร้างดำเนินมาจนเสร็จงวดที่ ๔ ผู้รับเหมาขาดแคลนเงินไม่ปฏิบัติตามสัญญาต่อไป กระทรวงยุติธรรมจึงได้บอกเลิกสัญญาและมอบให้หลวงจำรูญเนติศาสตร์ ดำเนินการก่อสร้างเท่าที่ยังมีเงินเหลืออยู่ต่อไป ถึงเดือนธันวาคม ๒๔๘๒ จึงหมดเงินตามงบประมาณ การก่อสร้างต้องหยุดชะงักไปตอนหนึ่ง ครึ่งถึงเดือนกันยายน ๒๔๘๓ กระทรวงยุติธรรมได้รับอนุมัติเงินจากงบประมาณอีก ๓๕,๐๐๐ บาท เพื่อดำเนินการก่อสร้างต่อไปให้เสร็จพร้อมทั้งติดตั้งไฟฟ้าและเครื่องครุภัณฑ์ต่าง ๆ พระนิติการณ์ประสม ข้าหลวงยุติธรรมภาคใต้ในขณะนั้นได้ทำสัญญาว่าจ้างบริษัทเทอร์ซันเฟอร์นิเจอร์ส์ไตร์ จำกัด เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างต่อไป จนเสร็จเรียบร้อยเมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม ๒๔๘๔ สำหรับกำแพงรั้วและถนนในบริเวณศาลได้รับงบประมาณอีกส่วนหนึ่งต่างหากเป็นเงิน ๔,๐๐๐ บาท โดยเรือนจำจังหวัดสงขลา เป็นผู้รับจ้างเหมา และได้ทำพิธีเปิดอาคารที่ทำการศาลใหม่นี้เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๔ โดยพระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ ประธานศาลฎีกาในขณะนั้นเป็นประธานในพิธี^(๑)

อาคารหลังนี้นับว่าเป็นสถานที่ราชการที่ใหญ่โตสง่างามของจังหวัดสงขลาและจังหวัดภาคใต้ แต่ในเวลาต่อมาต้องแบ่งใช้เป็นที่ทำการศาลแขวงสงขลา และสำนักงานบังคับคดีและวางทรัพย์ภูมิภาคที่ ๙ ประกอบทั้งคดีความที่มาสู่ศาลเพิ่มขึ้นกว่าเดิม จึงทำให้คับแคบไม่สะดวกแก่ประชาชนผู้มาติดต่อและในการปฏิบัติราชการ ทางกระทรวงยุติธรรมจึงได้ของบประมาณเพื่อสร้างอาคารที่ทำการศาลจังหวัดสงขลาหลังใหม่และได้รับอนุมัติในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๘ กระทรวงยุติธรรมโดย นายเชียร เจริญวัฒนาปลัดกระทรวงยุติธรรมในขณะนั้น ได้ทำสัญญาจ้างก่อสร้างอาคารที่ทำการศาลจังหวัดสงขลาและบ้านพักลงวันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๒๘ ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัดศิลป์การช่างเป็นผู้ก่อสร้างอาคารที่ทำการศาลจังหวัดสงขลา ขนาด ๒๐ บัลลังก์ พร้อมด้วยบ้านพักผู้พิพากษาหัวหน้าศาล บ้านพักผู้พิพากษา บ้านพักจำศาล อาคารชุดสำหรับเจ้าพนักงานศาล บ้านพักข้าราชการระดับ ๑-๒ โรงอาหาร โรงรถ ถมดินทำรั้ว ลานจอดรถ และท่อระบายน้ำ เป็นราคารวมทั้งสิ้น ๕๗,๓๖๓,๗๐๐ บาท กำหนดแล้วเสร็จภายในวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๓๐ และต่อมาวันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๒๙ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีได้เป็นประธานในการประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ การก่อสร้างได้ดำเนินต่อมาจนเสร็จเรียบร้อยเมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๓๐

ต่อมาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯสยามมกุฎราชกุมารได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีเปิดอาคารศาลจังหวัดสงขลา เมื่อวันที่จันทร์ที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๓๐ หลังจากนั้นจึงได้ย้ายที่ทำการจากอาคารศาลจังหวัดสงขลาหลังเดิม มาเริ่มทำการ ณ อาคารศาลจังหวัดสงขลาหลังใหม่ในวันจันทร์ที่ ๑๑ มกราคม ๒๕๓๑ เป็นต้นมา

อาคารที่ทำการศาลจังหวัดสงขลาหลังใหม่เป็นอาคาร ๓ ชั้น หลังคาทรงไทย ขนาด ๒๐ บัลลังก์

(๑) อรรถนิติ ดิษฐอำนาจ "ประวัติศาสตร์จังหวัดสงขลา" คลุพาท ประจำเดือนพฤศจิกายน ถึง ธันวาคม ๒๕๒๕ (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ ๒๕๒๕) หน้า ๙๙

กว้าง ๒๗.๕๐ เมตร ยาว ๙๙.๕๐ เมตร ชั้นล่างเป็นห้องทำงานของเจ้าหน้าที่ธุรการศาล ห้องทำงานจำศาล ห้องมั่นคง ห้องพิทนายความ ห้องพิทักษ์การ ห้องศูนย์ควบคุมระบบรักษาความปลอดภัย ที่พิทนาย ห้องควบคุมผู้ต้องหาและจำเลย ชั้นลอยเป็นห้องเก็บจำนวนคดีแดง ส่วนชั้น ๒ และชั้น ๓ เป็นห้องทำงานของผู้พิพากษาหัวหน้าศาลและห้องทำงานของผู้พิพากษา ห้องพิจารณา ห้องสมุดและห้องประชุม อาคารหลังนี้นอกจากใช้เป็นที่ทำการศาลจังหวัดสงขลาแล้ว อาคารด้านทิศตะวันออกชั้นล่างยังใช้เป็นที่ทำการของสำนักงานบังคับคดีและวางทรัพย์ภูมิภาคที่ ๙ และสำนักงานคุมประพฤติประจำศาลจังหวัดสงขลา ส่วนชั้น ๒ และชั้น ๓ ด้านทิศตะวันออกใช้เป็นที่ทำการของสำนักงานอธิบดีผู้พิพากษาภาค ๙

มาตรการและระบบรักษาความปลอดภัย

อาจกล่าวได้ว่าศาลจังหวัดสงขลาเป็นศาลที่มีสถิติเกิดเหตุร้ายขึ้นในศาลสูงสุดของประเทศก็ว่าได้ โดยเกิดเหตุจี้ชิงตัวผู้ต้องหาและจำเลยกับจี้ตัวผู้พิพากษาเป็นประกันถึง ๔ ครั้ง โดยครั้งแรกเกิดเมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๒๒ และครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นเมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๓๓ ดังนั้น ศาลจังหวัดสงขลาจึงตระหนักถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยได้วางมาตรการรักษาความปลอดภัยของศาลไม่ว่าจะมีการแยกทางเดินของผู้พิพากษาเป็นสัดส่วนจากประชาชนและผู้ต้องหาหรือจำเลย และมีทางเดินของผู้ต้องหาหรือจำเลยที่ถูกควบคุมตัวไปยังห้องพิจารณาอย่างเป็นทางการเป็นสัดส่วนแยกจากประชาชน นอกจากนี้ คณะกรรมการดำเนินงานเกี่ยวกับการรักษาความปลอดภัยในศาลยุติธรรมได้พิจารณากำหนดศาลจังหวัดสงขลาเป็นศาลที่ดำเนินการทดลองการนำมาตรการและระบบการรักษาความปลอดภัยมาใช้ในศาลเป็นแห่งแรก

การดำเนินการทดลองการนำมาตรการและระบบรักษาความปลอดภัยมาใช้ในศาลจังหวัดสงขลานี้ได้ดำเนินการจัดการรักษาความปลอดภัยโดยมีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยประจำศาลเป็นการเฉพาะ โดยได้ทำสัญญาว่าจ้างเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยจากองค์การทหารผ่านศึกมาปฏิบัติหน้าที่ประจำศาล จำนวน ๒๐ คน เพื่อทำหน้าที่ตรวจตราและดูแลความสงบเรียบร้อยภายในบริเวณอาคารศาล ตรวจค้นอาวุธ วัตถุระเบิดและสิ่งผิดกฎหมายจากผู้เข้ามาในบริเวณศาล รวมทั้งยานพาหนะที่ผ่านเข้ามาในบริเวณศาลด้วย นอกจากการจัดเจ้าหน้าที่สำหรับดูแลรักษาความปลอดภัยแล้ว ยังได้มีการนำเครื่องมืออุปกรณ์ที่ทันสมัยมาใช้ในการตรวจค้น โดยมีเครื่องตรวจอาวุธแบบ (METAL DETECTOR) ซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่ใช้ในท่าอากาศยาน การใช้วิทยุสื่อสารแบบมือถือ (HANDED TRANSCEIVER) เพื่อใช้ในการติดต่อประสานงานให้เกิดความรวดเร็ว โทรทัศน์วงจรปิด (CLOSE CIRCUIT TELEVISION) เพื่อติดตามสอดส่องดูเหตุการณ์ต่าง ๆ ภายในบริเวณศาล และติดตั้งสัญญาณเตือนภัย (ALARM SYSTEM) ตามจุดสำคัญต่าง ๆ ภายในบริเวณศาลเพื่อเป็นการป้องกันการก่อเหตุร้ายที่อาจเกิดขึ้นและเพื่อแก้ไขเหตุร้ายที่เกิดขึ้นได้ทันทั่วทั้งที่ กำหนดการดำเนินโครงการทดลองการนำมาตรการและระบบการรักษาความปลอดภัยมาใช้ในศาลที่ศาลจังหวัดสงขลาเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๓๓ ไปสิ้นสุดวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๓๔ เมื่อสิ้นสุดโครงการแล้วจะทำการประเมินผลและนำข้อมูลและผลการปฏิบัติจากการดำเนินงานตามโครงการทดลองดังกล่าวมาวิเคราะห์ เพื่อหาแนวทางปรับปรุงพัฒนาและแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น ตลอดจนการปรับแผนและการนำผลการทดลองปรับใช้กับ

ศาลต่อไป นอกจากการใช้มาตรการและระบบการรักษาความปลอดภัยดังกล่าวแล้ว ศาลจังหวัดสงขลายังได้วางระเบียบการรักษาความปลอดภัยในบริเวณศาลจังหวัดสงขลา โดยกำหนดพื้นที่รักษาความปลอดภัยเป็นพื้นที่ควบคุมและพื้นที่หวงห้าม โดยกำหนดการเข้าออกของบุคคลและยานพาหนะ ซึ่งจะสามารถผ่านเข้า-ออกได้โดยการใช้บัตรแสดงบุคคลหรือบัตรผ่านสำหรับยานพาหนะ ซึ่งออกไว้ให้โดยเฉพาะเท่านั้น จากผลการทดลองใช้มาตรการรักษาความปลอดภัยของศาลจังหวัดสงขลาที่ผ่านมาได้รับผลเป็นที่น่าพอใจในระดับหนึ่ง จึงทำให้ประชาชน คู่ความ และผู้ที่เกี่ยวข้องที่มาติดต่อราชการที่ศาลจังหวัดสงขลา รู้สึกอบอุ่นใจและมั่นใจว่า “ความยุติธรรมที่ปลอดภัยสามารถทำได้ในศาลจังหวัดสงขลา”

ข้าราชการตุลาการและข้าราชการธุรการศาลจังหวัดสงขลา

ในปัจจุบันนี้ ศาลจังหวัดสงขลา มีอัตราผู้พิพากษา ๑๐ คน เป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาล ๑ คน และผู้พิพากษา ๙ คน ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลมีหน้าที่รับผิดชอบงานราชการของศาลจังหวัดสงขลาทั้งฝ่ายตุลาการและฝ่ายธุรการ มีอำนาจบังคับบัญชาข้าราชการและลูกจ้างศาลจังหวัดสงขลาทั้งหมด.

ข้าราชการตุลาการศาลจังหวัดสงขลาประกอบด้วย

๑. นายชัยวุฒิ โลหิตธานนท์	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา
๒. นายบุรณัฐ ฐาปนดุลย์	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวงช่วย
ราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา
๓. นายธงชัย อยู่ถนอม	ผู้พิพากษา
๔. นายน้ำเพชร ปานะถึก	ผู้พิพากษา
๕. นายชวลิต ลิฬหาวงศ์	ผู้พิพากษา
๖. นายประทีป อ้าววิจิตรกุล	ผู้พิพากษา
๗. นายปลื้ม นวลนิ่ม	ผู้พิพากษา
๘. นางอภิรดี โพธิ์พร้อม	ผู้พิพากษา
๙. นายกงจักร โพธิ์พร้อม	ผู้พิพากษา
๑๐. นายนพเรศ พันธุ์นรา	ผู้พิพากษาศาลจังหวัดตรัง ช่วยราชการศาลจังหวัดสงขลา

ข้าราชการธุรการศาลจังหวัดสงขลา มีอัตรากำลังทั้งสิ้น ๕๒ คน มีนายสุรพันธ์ สุขแสง เป็นจำศาล รองจำศาล ๕ คน เจ้าหน้าที่ธุรการ ๓๐ คน ลูกจ้างประจำ ๑๐ คน พนักงานแปล ๑ คน และลูกจ้างชั่วคราว ๕ คน

นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยประจำศาลจังหวัดสงขลา จำนวน ๒๐ คน และเจ้าพนักงานตำรวจประจำศาล จำนวน ๑๙ คน ร่วมปฏิบัติราชการในศาลจังหวัดสงขลาอีกด้วย

รายนามอธิบดีผู้พิพากษามาตร ๙

๑. พระนิติการณประสม	พ.ศ.๒๔๘๓ - ๒๔๘๗
๒. พระปรีชาวินิจัย	พ.ศ.๒๔๘๗ - ๒๔๘๙
๓. พระคุณการณโกวิท	พ.ศ.๒๔๘๙ - ๒๔๙๑
๔. พระนิติการณประพันธ์	พ.ศ.๒๔๙๑ - ๒๔๙๒
๕. พระพิบูลย์ไธสวรรย์	พ.ศ.๒๔๙๒ - ๒๔๙๔
๖. นายไชยเจริญ สันติศิริ	พ.ศ.๒๔๙๔ - ๒๔๙๕
๗. นายประศาสน์วินิจัย	พ.ศ.๒๔๙๕ - ๒๔๙๕
๘. นายชวน สิงห์กละ	พ.ศ.๒๔๙๕ - ๒๔๙๖
๙. หลวงสุทิวาเทพภูมิ	พ.ศ.๒๔๙๖ - ๒๔๙๘
๑๐. นายกำธร พันธุลาภ	พ.ศ.๒๔๙๘ - ๒๕๐๑
๑๑. หลวงประธานคดีศาสตร์	พ.ศ.๒๕๐๑ - ๒๕๐๒
๑๒. นายพจน์ บุษปาคม	พ.ศ.๒๕๐๒ - ๒๕๐๒
๑๓. หลวงอรรถจรณิธิคุณ	พ.ศ.๒๕๐๒ - ๒๕๐๔
๑๔. นายเจริญ ไชยคุปต์	พ.ศ.๒๕๐๔ - ๒๕๐๗
๑๕. นายทองคำ จารุเหติ	พ.ศ.๒๕๐๗ - ๒๕๐๙
๑๖. นายชลอ บุญผล	พ.ศ.๒๕๐๙ - ๒๕๑๐
๑๗. นายอุดม เพชรคุปต์	พ.ศ.๒๕๑๐ - ๒๕๑๓
๑๘. นายสัญญา สัจจวานิช	พ.ศ.๒๕๑๓ - ๒๕๑๕
๑๙. นายสงวน สิทธิไชย	พ.ศ.๒๕๑๕ - ๒๕๑๕
๒๐. นายชุมพล จันทราทิพย์	พ.ศ.๒๕๑๕ - ๒๕๑๙
๒๑. นายวิที ปานะบุตร	พ.ศ.๒๕๑๙ - ๒๕๒๑
๒๒. นายประมุข สวัสดิ์มงคล	พ.ศ.๒๕๒๑ - ๒๕๒๒
๒๓. นายสมหมาย มณีรัตน์	พ.ศ.๒๕๒๒ - ๒๕๒๔
๒๔. นายวิฑูรย์ คังตรงจิตต์	พ.ศ.๒๕๒๔ - ๒๕๒๖
๒๕. นายปลื้ม ไชยชัยยางกูร	พ.ศ.๒๕๒๖ - ๒๕๒๘
๒๖. นายประมาณ ชื่นชื้อ	พ.ศ.๒๕๒๘ - ๒๕๓๐
๒๗. นายอุระ หวังอ้อมกลาง	พ.ศ.๒๕๓๐ - ๒๕๓๒
๒๘. นายสถิตย์ สิทธิลักษณ์	พ.ศ.๒๕๓๒ - ปัจจุบัน

รายนามรองอธิบดีผู้พิพากษามาตร ๙

๑. นายธีร ยุงทอง	พ.ศ.๒๕๒๘ - ๒๕๒๙
๒. นายสนัด หมายสวัสดิ์	พ.ศ.๒๕๒๙ - ๒๕๓๑
๓. นายวีระ ภูศรี	พ.ศ.๒๕๓๑ - ๒๕๓๒
๔. นายกมล เพียรพิทักษ์	พ.ศ.๒๕๓๒ - ๒๕๓๔
๕. นายชนะ ภาสกานนท์	พ.ศ.๒๕๓๔ - ปัจจุบัน
๖. นายกำพล ภูสวดแสง	พ.ศ.๒๕๓๔ - ปัจจุบัน

รายนามผู้พิพากษาหัวหน้าศาล จังหวัดสงขลา

*๑. พระนิติการณประสม	พ.ศ.๒๔๘๓ - ๒๔๘๗
*๒. พระปรีชาวิจิตร	พ.ศ.๒๔๘๗ - ๒๔๘๙
*๓. พระคุณการณโกวิท	พ.ศ.๒๔๘๙ - ๒๔๙๑
*๔. พระนิติฤคประพันธ์	พ.ศ.๒๔๙๑ - ๒๔๙๒
*๕. พระพิบูลย์โอศวรรย์	พ.ศ.๒๔๙๒ - ๒๔๙๔
*๖. นายไชยเจริญ สันติศิริ	พ.ศ.๒๔๙๔ - ๒๔๙๕
*๗. พระประสาสน์วิจิตร	พ.ศ.๒๔๙๕ - ๒๔๙๕
*๘. นายชวน สิงหลกะ	พ.ศ.๒๔๙๕ - ๒๔๙๖
๙. นายชัย โภคะนิช อภิชัยสิริ	๙ มี.ค. ๒๔๙๗-๒๐ พ.ค. ๒๔๙๘
๑๐. นายจำรูญ โชติวัตร	๒๑ พ.ค. ๒๔๙๘ - ๓๑ พ.ค. ๒๕๐๒
๑๑. นายวิกรม เมลาสนนท์	๑ มี.ย. ๒๕๐๒ - ๓๑ มี.ค. ๒๕๐๔
๑๒. นายเฒ่า รัตโนคม	๑ เม.ย. ๒๕๐๔ - ๒๐ พ.ค. ๒๕๐๖
๑๓. นายบัญญัติ สุชีวะ	๒๑ พ.ค. ๒๕๐๖ - ๒ ธ.ค. ๒๕๐๘
๑๔. นายปลพ นพวิภา	๓ ธ.ค. ๒๕๐๘ - ๑๗ พ.ค. ๒๕๑๐
๑๕. นายอำนาจ คล้ายสังข์	๑๘ พ.ค. ๒๕๑๐ - ๒๑ เม.ย. ๒๕๑๑
๑๖. นายจำรัส เขมะจารุ	๒๒ เม.ย. ๒๕๑๑ - ๑๐ พ.ค. ๒๕๑๓
๑๗. นายคมกริช วัฒนเสถียร	๑๑ พ.ค. ๒๕๑๓ - ๒๓ พ.ค. ๒๕๑๔
๑๘. นายเสริมศักดิ์ เทพาคำ	๒๔ พ.ค. ๒๕๑๔ - ๑๘ พ.ค. ๒๕๑๖
๑๙. นายถาวร คันธราภรณ์	๑๙ พ.ค. ๒๕๑๖ - ๖ พ.ค. ๒๕๑๗
๒๐. นายประเสริฐ บุญศรี	๗ พ.ค. ๒๕๑๗ - ๒๖ พ.ค. ๒๕๑๙
๒๑. นายมีพาศน์ โปตระนันท์	๒๗ พ.ค. ๒๕๑๙ - ๗ มี.ค. ๒๕๒๐
๒๒. นายสุชาติ สุขสมิต	๘ มี.ค. ๒๕๒๐ - ๑๕ พ.ค. ๒๕๒๓
๒๓. นายอรรถนิติ ดิษฐอำนาจ	๑๖ พ.ค. ๒๕๒๓ - ๒๙ พ.ค. ๒๕๒๖
๒๔. นายประสพสุข บุญเดช	๓๐ พ.ค. ๒๕๒๖ - ๗ พ.ค. ๒๕๒๘
๒๕. นายอภิชาติ สุขัคคานนท์	๗ พ.ค. ๒๕๒๘ - ๑๑ พ.ค. ๒๕๓๐
๒๖. นายชัย ชลวร	๑๒ พ.ค. ๒๕๓๐ - ๑๒ พ.ค. ๒๕๓๑
๒๗. นายกิตติศักดิ์ กิตติคุณไพโรจน์	๑๒ พ.ค. ๒๕๓๑ - ๑๐ พ.ค. ๒๕๓๓
๒๘. นายธนพนธ์ อารยลักษณ์	๑๐ พ.ค. ๒๕๓๓ - ๑๘ พ.ค. ๒๕๓๔
๒๙. นายชัยวุฒิ โลหิตรานนท์	๑๘ พ.ค. ๒๕๓๔ - ปัจจุบัน

ผู้พิพากษาสมทบศาลคดีเด็กและเยาวชน จังหวัดสงขลา

นายพนพร สุชาติานนท์
 นายลาภศักดิ์ ลาภาโรจน์กิจ
 นางจรรยา อุดคโรพร
 นายเกษม จันทร์เกษมพร
 นางขวัญใจ จารุวัฒนา
 นางเจริญรัตน์ สุขุม
 นางทิพย์สุดา สุนธธาภิรมย์ ณ พัทลุง
 นายพนพนธ์ นฤปิยะกุล
 นายประยูร วงศ์ปรีชากร
 นายบุญช่วย จังศิริวัฒนธำรง
 นางบุญมี จิตติถาวร
 นายบุญเลิศ ลาภาโรจน์กิจ
 นางสุสดี เจริญพงศ์
 นายพีระพัฒน์ เจริญรักษ์
 นางเยาวลักษณ์ จันทนินทร
 นางสาวรัตน์ ประธานราษฎร์นกร
 นางสมจิตต์ ไพศาลสถาน
 นางสาวณีย์ สุภินันท์
 นายสุภาภรณ์ รัตนฉายา
 นางสาวศุภินา สิทธาจารย์
 นายสุวิทย์ รังสฤษดิ์กุล
 นางลดาวัลย์ เข้มขัน
 นางอาภรณ์ สาครินทร์
 นางสาวสิริพร กุศลวรรณ
 นางโฉมยงค์ ประทีปอุษานนท์
 นายพิสิฐ กิจรุ่งโรจน์
 นายระวี ผดุงมาศ
 นายเมธี อยู่วัฒนพงศ์
 นายเฉลิมเกียรติ เจริญวิศาล
 นางปรารถนากวีสวนสนยากร

ประวัติจังหวัดสงขลา*

๑. สมัยก่อนกรุงศรีอยุธยา

จังหวัดสงขลาเป็นดินแดนที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มานานร่วมพันปี โดยปรากฏหลักฐานทั้งที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุจำพวกเทวรูปในศาสนาฮินดู วัตถุอารามในพระพุทธศาสนา เครื่องปั้นดินเผา และเงินตราของชาวต่างประเทศ ซึ่งนักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์มีความเห็นตรงกันว่า ดินแดนแห่งนี้เคยมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นเมืองท่ามานาน โดยเรียกกันว่าเมือง “สทิงพระ” หรือ “สทิงปุระ” ที่ตั้งของเมืองสทิงพระตั้งอยู่ในบริเวณอำเภอสทิงพระในปัจจุบัน เมืองนี้เจริญรุ่งเรืองเป็นเมืองท่าที่สำคัญตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ หลังจากนั้นจึงค่อย ๆ เสื่อมโทรมลงโดยไม่ทราบสาเหตุ ซึ่งนักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าเป็นเพราะถูกแขกอิสลามรุกราน แต่อย่างไรก็ตามเมืองสทิงพระก็นับว่าเป็นแม่ที่ให้เกิดเมืองสงขลาในสมัยต่อมา

๒. สมัยกรุงศรีอยุธยา

๑. ในบันทึกของพ่อค้าชาวต่างชาติ (ฮอลันดา) ที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับไทยในสมัยอยุธยาเรียกเมืองสงขลาว่า “แซงกอร่า” แต่ในหนังสือประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยามของ นายนิโกลาส แซร์แวส เรียกเมืองสงขลาว่า “เมืองสิงขร” จึงทำให้มีการสันนิษฐานว่าที่มาของชื่อเมืองสงขลามี ๒ แนว กล่าวคือ

แนวแรกเห็นว่าชื่อสงขลาเพี้ยนมาจากชื่อ “สิงหลา” หรือ “แซงโกรา” ซึ่งมีความหมายว่า “เมืองสิงห์” แนวนี้มีการอ้างอิงว่าบริเวณปากน้ำทะเลสาบสงขลามีกาะอยู่ ๒ กาะ ได้แก่กาะหนูและกาะแมว เมื่อมองจากทะเลด้านนอกไปยังกาะทั้งสองจะมองเห็นเป็นรูปสิงห์สองตัวนอนหมอบอยู่ จึงเรียกเมืองสงขลาว่าเมืองสิงห์

แนวที่สองเห็นว่าชื่อสงขลานั้นเพี้ยนมาจากชื่อสิงขร หรือสิขร ซึ่งแปลว่า “ภูเขา” แนวนี้อ้างว่าเมืองสงขลามีกะเขามาก และในสมัยหลังก็มีการพระราชทานนามเจ้าเมืองสงขลาว่า “วิเชียรคีรี”

๒. ที่ตั้งเมืองสงขลาแห่งแรกนั้นไม่ได้ตั้งอยู่ที่เมืองสทิงพระ แต่ตั้งอยู่ที่บริเวณเขาแดงติดกับปากทะเลสาบสงขลา ซึ่งจะตั้งขึ้นเมื่อใด ปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานที่แน่นอน พงศาวดารสมัยอยุธยาหลายฉบับ กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า เมืองสงขลาเป็นเมืองประเทศราชของไทยมาตั้งแต่สมัยพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) แต่ในกฎหมายกำหนดบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองในหัวเมืองทั้งหมดในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงศรีอยุธยาไม่ได้ระบุชื่อเมืองสงขลาไว้ จึงทำให้เข้าใจว่าเมืองสงขลาในสมัยอยุธยาตอนต้นยังไม่มีมีความเจริญถึงขนาดเป็นเมืองใหญ่ อาจเจริญถึงขั้นเป็นเพียงชุมชนขนาดใหญ่หรือเมืองเล็ก ๆ ที่ขึ้นตรงต่อเมืองนครศรีธรรมราชหรือไม่ก็เมืองพัทลุงเท่านั้น แต่ต่อมาในระยะหลังเมืองนี้จึงค่อย ๆ เจริญขยายใหญ่โตออกไปทั้งนี้เพราะสาเหตุหลายประการด้วยกัน กล่าวคือ

๑. ในปี พ.ศ. ๑๙๒๗ ตามความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระรามาธิบดียยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่าอาณาจักรลานนา เมื่อตีได้ก็โปรดให้กวาดครอบครัวเมืองเชียงใหม่ ลงมาไว้ทางภาคใต้ รวมทั้งบริเวณเมืองสงขลาในปัจจุบันด้วย จึงทำให้เมืองสงขลามีจำนวน

*เรียบเรียงและคัดย่อจากหนังสือประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดสงขลา ซึ่งจัดพิมพ์โดยสำนักงานจังหวัดสงขลา

ผู้คนมากขึ้น และขยายใหญ่โตออกไปเรื่อย ๆ

๒. เมืองสงขลาฝั่งเขาแดง เป็นเมืองที่มีท่าเรือขนาดใหญ่กินน้ำลึก มีที่กำบังลมได้เป็นอย่างดี จึงเหมาะสำหรับเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายกับหัวเมืองใกล้เคียง และกับต่างประเทศ

๓. ตั้งแต่ตอนกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นต้นมา ได้มีพ่อค้านักเดินเรือชาวยุโรปโดยเฉพาะพ่อค้าชาวอังกฤษและชาวดัตช์ (ฮอลันดา) ได้มาเปิดสถานการค้าของตนขึ้นที่ปัตตานีพร้อมทั้งส่งเรือสินค้าเข้ามาค้าขายกับเมืองสงขลาโดยตรง ทำให้เมืองสงขลาเจริญรุ่งเรืองขึ้น เพราะติดต่อค้าขายกับฝรั่งชาติดังกล่าวอีกทางหนึ่งด้วย

เมืองสงขลาเจริญกลายเป็นเมืองท่าขนาดใหญ่เมืองหนึ่งทางภาคใต้ของไทยในสมัยอยุธยาตอนกลาง คือ ราวสมัยพระเจ้าทรงธรรม ดังปรากฏเป็นหลักฐานในบันทึกของนายจอห์น จอร์เดน เจ้าหน้าที่ชั้นข้าหลวง บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ในปี พ.ศ. ๒๑๖๔ ที่มีไปถึงบริษัทว่า “เป็นการจำเป็นที่จะต้องตั้งห้างค้าขายที่สงขลาซึ่งขึ้นแก่สยามเหมือนกัน ที่สงขลาเป็นศูนย์กลางอย่างดีสำหรับตั้งห้างค้าขาย เพื่อค้ากับสยาม ญวน เกาะบอเนียว และญี่ปุ่น การตั้งห้างที่สงขลาเสียค่าเสียหายน้อยกว่าการตั้งที่ปัตตานี เพราะที่นั่นไม่ต้องเสียภาษีเพียงแต่เอาของกำนัลไปให้เจ้าเมืองเท่านั้น”

เมืองสงขลาในสมัยอยุธยาตอนกลาง จึงกลายเป็นเมืองท่าขนาดใหญ่ แต่ปรากฏว่าเมืองขึ้นนี้ยังไม่สร้างกำแพง ป้อมปราการ สำหรับป้องกันตัวเองเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเพิ่งก่อตั้งเมืองใหม่ ส่วนกิจการค้ากับต่างประเทศที่เมืองสงขลาไม่ค่อยจะมั่นคง เพราะชาวดัตช์ (ฮอลันดา) ได้ถอนกิจการค้าของตนออกไปจากสงขลาในปี พ.ศ. ๒๑๖๕ ส่วนอังกฤษก็ไม่ได้เข้าไปเปิดสถานการค้าที่สงขลาอย่างใหญ่โตตามที่กล่าวไว้แต่ข้างต้นนี้ ทั้งนี้เพราะถูกกีดกันจากพวกดัตช์ ซึ่งตั้งสำนักงานใหญ่อยู่ที่เมืองปัตตาเวีย (จาร์กาตา) ในเกาะชวา

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๑๗๕ เมืองปัตตานีและเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นหัวเมืองในราชอาณาจักรไทย ได้ก่อกบฏต่อกรุงศรีอยุธยา เริ่มต้นด้วยพวกดัตช์ยุยงให้เจ้าเมืองและชาวเมืองปัตตานีก่อกบฏขึ้นก่อน แล้วติดตามด้วยเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเกิดไม่พอใจที่เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ตั้งตนเป็นกษัตริย์คือพระเจ้าปราสาททอง ก่อกบฏตามเมืองปัตตานีอีกเมืองหนึ่ง ทำให้เมืองสงขลาซึ่งอยู่ตรงกลางระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชกับเมืองปัตตานี ต้องประสบความยุ่งยากมากเกี่ยวกับปัญหา กบฏที่เกิดขึ้น แต่ในที่สุดทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยาก็สามารถปราบปรามกบฏทั้งสองได้สำเร็จ

หลังจากการปราบปรามเมืองนครศรีธรรมราชได้ไม่นานนัก ก็มีแขกมลายูคนหนึ่งซึ่งต่อมาภายหลังเรียกกันว่า “พระเจ้าเมืองสงขลา” ได้ถือโอกาสในระบะที่หัวเมืองนครศรีธรรมราชระส่ำระสาย เพราะการกบฏ นำสมัครพรรคพวกจำนวนมากซึ่งเคยเป็นโจรสลัดมาด้วยกันเข้าตั้งมั่นในเมืองสงขลาฝั่งเขาแดง สร้างป้อมปราการขึ้นอย่างแข็งแรง แล้วพยายามส่งเสริมกิจการค้าในเมืองสงขลา และไม่ยอมขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา เป็นการประกาศเอกราชต่อไทย ดังปรากฏหลักฐานในบันทึกของบาทหลวง ดอ ซี บาทหลวงชาวฝรั่งเศส ซึ่งเดินทางเข้ามาเมืองไทยในสมัยพระนารายณ์ว่า

เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๘๕ มีแขกมลายูคนหนึ่งตั้งตัวเป็นใหญ่ที่เมืองสงขลา และได้ก่อกบฏต่อพระเจ้ากรุงสยาม แขกมลายูผู้นี้ได้สร้างป้อม คู ประตู หอรบ อย่างแข็งแรงแน่นหนา และไม่ซ้าก็ชักชวนบรรดาพ่อค้าทั้งหลายให้เข้าไปทำการค้าขายในเมืองสงขลาอย่างใหญ่โตมาก ต่อมาแขกมลายูคนนี้ก็ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ เรียกกันว่า “พระเจ้าเมืองสงขลา” และได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ บุตรของ

พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ได้ครอบครองเมืองสงขลาต่อไป

หลังจากพระเจ้าเมืองสงขลาตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ได้นานประมาณ ๖ ปี ในปี พ.ศ. ๒๑๙๑ พระเจ้าปราสาททองได้ส่งกองทัพลงมาปราบกบฏเป็นครั้งแรก แต่ก็ปราบไม่สำเร็จ ได้ติดต่อขอความช่วยเหลือจากพวกดัชท์มาช่วยปราบก็ไม่ได้ผล เพราะเกิดเรื่องขัดแย้งกับพวกดัชท์เสียก่อน จึงทำให้พระเจ้าเมืองสงขลาสามารถตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ได้เป็นเวลานาน จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ลงในปี พ.ศ. ๒๒๑๑ โอรสพระเจ้าเมืองสงขลาจึงได้ขึ้นครองเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองสงขลาสืบต่อมา

ในสมัยพระเจ้าสงขลาองค์ที่ ๒ ทางฝ่ายไทยได้ส่งกองทัพลงมาปราบเมืองสงขลาอีกครั้งหนึ่ง โดยได้เตรียมการและวางแผนในการปราบปรามเป็นอย่างดี แต่ในตอนแรกทางเมืองสงขลาได้ต่อสู้ป้องกันเมืองสงขลาอย่างเต็มความสามารถ กองทัพกรุงศรีอยุธยาจึงไม่สามารถจะยึดเอาเมืองสงขลาได้ ทางฝ่ายไทยจึงได้ใช้กลยุทธ์เข้ายึดเมืองสงขลา คือได้ติดต่อเกลี้ยกล่อมให้ผู้รักษาป้อมเมืองสงขลาคนหนึ่ง เอาใจออกห่างจากพระเจ้าเมืองสงขลาได้ในที่สุด

ในปี พ.ศ. ๒๒๒๓ เมืองสงขลาจึงถูกฝ่ายไทยทำลายลงอย่างราบคาบจนเกือบกลายเป็นเมืองร้างไป ราษฎรชาวเมืองที่เหลือจากการถูกฆ่าตายในสงคราม ได้พากันไปตั้งบ้านเรือนอีกทางหนึ่งของเขาหัวแดงคือด้านที่ติดกับทะเลสาบ ทางฝ่ายไทยก็ได้ควบคุมเมืองนี้อย่างใกล้ชิดมากกว่าแต่ก่อน เพื่อมิให้ก่อการกบฏขึ้นใหม่อีก โดยยกเมืองนี้ไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราช

หลังจากปี พ.ศ. ๒๒๒๓ เป็นต้นมาเมืองสงขลาก็เข้าสู่ยุคเสื่อมโทรมอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เป็นผลอันเนื่องมาจากการก่อกบฏของเมืองสงขลา และเหตุผลที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น ในสมัยพระเทพราชาทางฝ่ายไทยได้เปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับการติดต่อกับต่างประเทศโดยเฉพาะชนชาติที่เป็นฝรั่ง ทางฝ่ายไทยจะไม่ไว้วางใจและปิดประตูไม่ให้การต้อนรับอย่างแต่ก่อน ทั้งนี้เป็นผลต่อเนื่องมาจากประสบการณ์ที่ไทยได้รับในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ จึงทำให้เมืองสงขลาซึ่งมีฐานะเป็นเมืองท่าติดต่อกับต่างประเทศเกือบจะกลายเป็นเมืองร้างชั่วระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งสิ้นกรุงศรีอยุธยา

๓. สมัยธนบุรี

ในระยะเสียกรุงครั้งที่ ๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ เจ้าพระยาหนุ่ย (หนู) ซึ่งตั้งตนเป็นอิสระทางใต้ โดยมีศูนย์กลางที่เมืองนครศรีธรรมราช ได้ขยายอิทธิพลลงมามีอำนาจเหนือเมืองสงขลาด้วย โดยเจ้าพระยาหนุ่ย (หนู) ได้ส่งนายวิเชียร มาเป็นเจ้าเมืองสงขลาอยู่ได้ประมาณ ๒-๓ ปี เหตุการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อพระเจ้าตากสินยกกองทัพมาปราบภาคใต้ได้สำเร็จ

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชปราบภาคใต้ได้สำเร็จ ก็ได้แต่งตั้งให้นายโยม ชาวเมืองสงขลา ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือและเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อราชธานี ขึ้นเป็นเจ้าเมืองสงขลา โดยมีบรรดาศักดิ์เป็นพระสงขลา (โยม) มียศสูงกว่าเดิมซึ่งเป็นเพียงหลวง

พระสงขลา (โยม) ปกครองเมืองสงขลาอยู่ได้ประมาณ ๖ ปี บ้านเมืองไม่เจริญขึ้นเท่าที่ควร จึงทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไม่พอพระทัย ให้ปลดพระสงขลา (โยม) ออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลา แล้วแต่งตั้งให้จันเหียง ชาวเมืองจิหวู ในมณฑลฝูเจี้ยน ซึ่งมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในเมืองสงขลาหลายปี และเป็นผู้มีความสามารถมีความจงรักภักดีต่อราชธานีขึ้นเป็นเจ้าเมืองสงขลาแทน โดยมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสุวรรณคีรีสมบัติ (เหียง)

ในปี พ.ศ.๒๓๒๐ พระยาสงขลา (เหยียง) ไปมีเรื่องบาดหมางกับพระยานครศรีธรรมราช (หนู) เรื่องที่กรมการเมืองนครศรีธรรมราชไปเก็บเอาลูกสาวชาวเมืองสงขลา ไปรับราชการในวังเจ้าพระยานครศรีธรรมราชโดยพลการ ทำให้เจ้าเมืองสงขลาไม่พอใจ พระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้แยกเมืองสงขลาเป็นเมืองตรี ขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรีในปีนั้นเอง

๔. สมัยรัตนโกสินทร์

การปกครองหัวเมืองบางเมืองโดยตระกูลบางตระกูล เป็นลักษณะการปกครองที่ปรากฏในช่วงอยุธยา กรุงธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การที่ตระกูลบางตระกูลสามารถสืบสายการปกครองหัวเมือง ก็โดยการสร้างความสัมพันธ์กับราชตระกูล ด้วยการส่งบุตรสาวไปรับราชการฝ่ายในพระราชวังหลวง ทำให้ตระกูลดังกล่าวมีอำนาจและอิทธิพลอยู่ในหัวเมืองเป็นเวลานานนับศตวรรษ เช่น ตระกูล ณ สงขลา ซึ่งมีพระยาสงขลา (เหยียง) เป็นต้นตระกูล และด้วยความสามารถของพระยาสงขลา (เหยียง) ทำให้ตระกูลนี้สามารถมีทายาทเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองสงขลาติดต่อกันถึง ๘ คน ปกครองเมืองสงขลาเป็นเวลานานถึง ๑๒๙ ปี

เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.๒๓๒๕ พระยาสงขลา (เหยียง) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมากเป็นพิเศษ ถึงขนาดเรียกได้ว่าเป็นเจ้าเมืองที่เป็นสมัครพรรคพวกของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ว่าได้ จึงตกอยู่ในฐานะลำบาก

ทางกรุงเทพฯ กล่าวโทษว่า พระยาสงขลา (เหยียง) มีความผิด ๓ ประการด้วยกันคือ

๑. ไม่ปฏิบัติตามรับสั่ง คือ ยกเรือลำเลียง ๓ ลำ ให้แก่รัฐบาลกลาง กับไม่ส่งส่วยดีบุกให้กับราชธานีทันตามกำหนด

๒. ปล่อยให้หัวเมืองปัตตานีกับหัวเมืองหนองจิก ซึ่งเป็นเมืองปลายราชอาณาจักรติดต่อกับเมืองสงขลา มีเรื่องทะเลาะวิวาทกัน พระยาสงขลา (เหยียง) ส่งคนไปจำนวนถึง ๕๐๐ คน แต่ก็ไม่สามารถจัดการได้

๓. พระยาสงขลา (เหยียง) ละเลยต่อราชการ ไม่ดูแลทุกข์สุขของราษฎร ปล่อยให้พวกแขกสลัดลักลอบโจมตีเรือสินค้าถึงหน้าเมืองสงขลา

ในที่สุดในปี พ.ศ. ๒๓๒๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ปลดพระยาสงขลา (เหยียง) ออกจากตำแหน่ง นำตัวไปกักไว้ในกรุงเทพฯ และโปรดให้แต่งตั้ง พระยาสงขลา (บุญฮุย) ทายาทของพระยาสงขลา (เหยียง) ให้เป็นเจ้าเมืองสงขลา และยกเมืองสงขลาไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้ง เพื่อให้เมืองนครศรีธรรมราชมีกำลังคนมากขึ้นในการรักษาราชอาณาเขตทางใต้ โดยให้เมืองสงขลาเป็นเมืองตรี

ในปี พ.ศ.๒๓๒๘ พม่ายกกองทัพใหญ่มาตีประเทศไทย รวมถึงหัวเมืองภาคใต้ แต่ยกมาตีแค่เมืองนครศรีธรรมราช ไม่ได้ยกลงมาลงเมืองสงขลา ขุนรอมราชมนตรี (ฉิม) บุตรพระยาสงขลา (โยม) ซึ่งรับราชการอยู่ในเมืองสงขลามาตั้งแต่สมัยพระยาสงขลา (เหยียง) ได้ถือโอกาสในขณะที่พม่าสามารถเข้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ ก่อความวุ่นวายขึ้นในเมืองสงขลา โดยรวบรวมสมัครพรรคพวก ยกกองทัพเข้าสู้รบกับเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) เจ้าพระยาสงขลาสู้ไม่ได้ต้องอพยพพาครอบครัวหนี เข้าไปขอ

ความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ ขณะนั้นทางกรุงเทพฯ ได้ส่งสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทในรัชกาลที่ ๑ ลงมาขับไล่พม่าทางภาคใต้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงมอบให้สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เป็นคนประนีประนอมให้เจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) กลับไปปกครองเมืองสงขลาอีก ส่วนขุนรอนราชมนตรี (ฉิม) ก็ให้อยู่รับราชการในเมืองสงขลา ต่อมาขุนรอนราชมนตรีได้กระทำความผิดซ้ำอีกคือ ปลอมให้พวกเขลยแซกเมืองปัตตานี ที่อยู่ในความดูแลของตนหลบหนีไปได้ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทจึงมีรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนรอนราชมนตรี (ฉิม) เป็นการตัดปัญหาที่ยากที่อาจจะเกิดขึ้นในเมืองสงขลาต่อไปอีกด้วย

ในปี พ.ศ.๒๓๓๔ เกิดกบฏเมืองปัตตานีขึ้น พระยาสงขลา (บุญฮุย) สามารถจับเจ้าเมืองปัตตานีผู้ก่อกบฏได้ ในขณะที่เจ้าพระยานคร (พัฒน์) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชผู้มีหน้าที่กำกับเมืองปัตตานีโดยเฉพาะกลับไม่เอาใจใส่ในการปราบปรามกบฏอย่างจริงจัง พระยาสงขลา (บุญฮุย) จึงมีความดีความชอบมาก ถึงกับได้เลื่อนยศสูงขึ้นเป็นพระยา ทำให้เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ไม่พอใจ

นอกจากนั้นเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) และเจ้าพระยานคร (พัฒน์) ยังมีการขัดแย้งกันอีกหลายประการกล่าวคือ ในระยะที่ทำการปราบปรามกบฏเมืองปัตตานี ทหารเมืองนครศรีธรรมราช ไปมีเรื่องทะเลาะวิวาททุบตีกับทหารญวนในกองทัพกรุงเทพฯ ที่เมืองสงขลา เจ้าพระยานคร (พัฒน์) จึงกล่าวหาพระยาสงขลา (บุญฮุย) และพระสุนทรนุรักษ์ (บุญเฮี้ยว) ว่าไม่ช่วยห้ามปรามการทะเลาะวิวาททำให้เจ้าเมืองทั้งสองเกิดเป็นอริกัน อีกประการหนึ่ง เจ้าพระยานคร (พัฒน์) ได้กราบทูลฟ้องพระยาสงขลา (บุญฮุย) ว่าไปข่มเหงรังแกเมืองไทรบุรีโดยยึดเอาบ้านพะตง และบ้านการ่า แขวงเมืองไทรบุรีมาเป็นของเมืองสงขลา แต่ทางราชธานีสืบถามแล้วไม่เป็นความจริง จึงทำให้เจ้าเมืองทั้งสองเป็นอริกันมากขึ้นไปอีก ทำให้รัฐบาลกลางพิจารณาเห็นว่าจะปล่อยให้เมืองสงขลาขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิมไม่ได้จึงมีนโยบายแยกคู่อริออกจากกันในการแก้ปัญหาดังกล่าวคือให้แยกเมืองสงขลาออกจากเมืองนครศรีธรรมราช ไปขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.๒๓๓๔ โดยยกเมืองสงขลาขึ้นเป็นเมืองโท และมอบหมายให้เมืองสงขลาเป็นผู้ควบคุมดูแลหัวเมืองประเทศราชมลายูทางด้านอ่าวไทย คือ เมืองปัตตานี เมืองตรังกานู และกลันตัน

ในปี พ.ศ.๒๓๕๔ พระยาตรังกานู (แยณา) กับ ดาตูปิกุลัน เจ้าเมืองยี่หรีง (ยะหรีง) ได้คบคิดกันเป็นกบฏไปชักชวนแขกเชื้อะชาวเมืองลานน เป็นเมืองที่อยู่ทางตอนใต้ของเกาะมินดาเนา ซึ่งมีอาชีวะเป็นโจรสลัดให้มาช่วยอีกพวกหนึ่งแล้วช่วยกันยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองสงขลา เจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ได้ร่วมมือกับเจ้าพระยาพลเทพฯ (บุญนาค บ้านแม่ลา) ซึ่งกลับจากราชการเมืองถลาง มาพักอยู่ที่เมืองสงขลา ทำการสู้รบกับพวกแขกกบฏอย่างเข้มแข็ง จนกระทั่งพวกแขกแตกหนีกลับไปยังบ้านเมืองของตน เจ้าพระยาพลเทพฯ (บุญนาค) จึงมอบหมายให้หลวงนายฤทธิ์ (เถียนเจ๋ง) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา เป็นแม่ทัพคุมกำลังเมืองสงขลา ยกติดตามพวกแขกกบฏไปตีเมืองยี่หรีง ทำการสู้รบถึงขั้นตลุมบอนจนสามารถจับตัวดาตูปิกุลัน เจ้าเมืองยี่หรีงได้ ทำให้หลวงนายฤทธิ์ (เถียนเจ๋ง) กลายเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงและเป็นผู้เหมาะสมที่จะเป็นเจ้าเมืองสงขลาต่อไปอีกด้วย

ทางฝ่ายเมืองตรังกานู กองทัพเมืองสงขลาสามารถยึดเมืองตรังกานูคืนจากพวกกบฏเป็นผลให้การปราบกบฏเมืองตรังกานูครั้งนั้นประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว เมืองตรังกานูกลับมาขึ้นกับเมือง

สงขลาตามเดิม แต่ผลจากการที่เมืองตรังกานูเป็นกบฏครั้งนั้นทำให้เมืองตรังกานูเป็นอริกับเมืองกลันตัน ซึ่งเป็นหัวเมืองที่ขึ้นอยู่กับเมืองตรังกานูอย่างรุนแรง ทำให้ทางราชธานีต้องใช้นโยบายแยกคู่อริออกจากกันโดยการยกเมืองกลันตันขึ้นเป็นประเทศราช และขึ้นต่อเมืองนครศรีธรรมราชแทนเมืองสงขลาในระยะต่อมา

หลังจากยกเมืองกลันตันไปขึ้นเมืองนครศรีธรรมราชได้ไม่นาน เจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ป่วยด้วยโรคชรา และถึงแก่กรรมลงในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ โดยไม่มีบุตรและทายาทเลย ทางกรุงเทพฯ จึงแต่งตั้งให้ หลวงนายฤทธิ์ (เถียนจ่ง) บุตรพระยานครสมบัตินิ (บุญฮุย) น้องชายเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองสงขลาคนต่อมา ในปีเดียวกันทางราชการจึงได้แต่งตั้งให้พระพิเรนทรภักดี (บุญขึ้น) น้องชายต่างมารดาของเจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ขึ้นเป็นพระยาศรีสมบัตินิ จางวาง ซึ่งมีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาชั้นผู้ใหญ่ของพระยาสงขลา (เถียนจ่ง) นอกจากนั้นยังโปรดให้แต่งตั้งนายเถียนแสง น้องร่วมมารดากับพระยาสงขลา (เถียนจ่ง) ขึ้นเป็นพระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ถือศักดินา ๑,๐๐๐ อีกคนหนึ่งด้วย

เมืองสงขลาในสมัยพระยาสงขลา (เถียนจ่ง) นับว่าเป็นระยะที่บ้านเมืองสงบไม่มีศึกสงคราม ปัญหาที่สำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ก็คือ ปัญหาเกี่ยวกับพวกแขกมลายู ๒ พวก คือพวกชาห์ยัด กับพวกรัตนอง ซึ่งประกอบอาชีพเป็นโจรสลัด แยกทั้งสองพวกได้ร่วมมือกันนำสมัครพรรคพวกเข้าโจมตีบ้านพระยาปัตตานีและบ้านผู้ช่วยราชการเมืองปัตตานี แต่ตีไม่สำเร็จพากันแตกหนีมาเมืองสงขลา มาขอขมาโทษต่อพระยาสงขลา (เถียนจ่ง) ซึ่งพระยาสงขลา (เถียนจ่ง) ก็เป็นคนใจดี ยินยอมยกโทษให้แก่พวกแขกทั้งสองพวก แต่ภาคทัณฑ์โทษเอาไว้ ถือให้พวกแขกทั้งสองพวก ซึ่งมีจำนวนทั้งหมดประมาณ ๔๐๐ ครวเรือนเศษ ไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่บ้านกะลากอ แขวงเมืองสงขลา กับเมืองหนองจิก และเมืองยี่หริ่ง โดยให้พวกแขกทั้งสองพวกทำหน้าที่เป็นกองส่งขนและหาขายให้แก่เมืองสงขลา ปัญหาแขกทั้งสองจึงยุติลงได้อย่างราบรื่น

เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นเมืองราชธานี ส่วนใหญ่ก็เป็นไปด้วยดี และเป็นไปตามปกติอย่างสมัยก่อน ๆ เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดให้พระยาศรีสุริยพาหะ จางวางกรมม้าเป็นแม่กองออกไปสักเมืองสงขลา โดยตั้งโรงสักขึ้นที่บ่อเคยแขวงเมืองสงขลา ทำการสักอยู่ประมาณ ๒ ปี ถึงปี พ.ศ. ๒๓๕๘ จึงเสร็จ นำบัญชีเลขกลับเข้าไปกลับไว้ในกรุงเทพฯ

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๐ พระยาสงขลา (เถียนจ่ง) เดินทางเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในกรุงเทพฯ มอบเมืองสงขลาให้พระยาศรีสมบัตินิ จางวาง (บุญขึ้น) กับพระสุนทรนุรักษ์ (เถียนแสง) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา เป็นผู้รักษาเมือง หลังจากพระยาสงขลา (เถียนจ่ง) เดินทางไปยังกรุงเทพฯ ได้ไม่นาน พระยาศรีสมบัตินิ จางวาง (บุญขึ้น) ก็ถึงแก่อนิจกรรมลง ทางฝ่ายพระยาสงขลาเองเมื่อกลับจากกรุงเทพฯ ได้ไม่นานก็ถึงแก่อนิจกรรมลงไปอีกคนหนึ่งในปีเดียวกันนั้นเอง ทำให้พระสุนทรนุรักษ์ (เถียนแสง) ต้องรีบเดินทางเข้ากรุงเทพฯ เข้าไปกราบทูลเรื่องราวต่าง ๆ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงทราบ

หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้แต่งตั้งให้พระสุนทรนุรักษ์ (เถียนแสง) เป็นผู้รักษาราชการเมืองสงขลาไปพลางก่อน โดยยังไม่แต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าราชการเมือง พระสุนทรนุรักษ์

(เถียนเส่ง) รักษาราชการในตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสงขลาอยู่เป็นเวลานานประมาณ ๗ ปี ในปี พ.ศ.๒๓๖๗ จึงได้รับการเลื่อนยศขึ้นเป็นพระยาวิเชียรคีรีศรีสมุทรวิสุทธิศักดิ์ตามหาพิชัยสงครามรามภักดี **อภัยพิริยปรารภพาทู** ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา และเนื่องจากพระยาสงขลาคนใหม่ยังมีอายุน้อย ยังไม่มีความชำนาญในทางราชการ ทางราชธานีจึงโปรดให้เลื่อนยศข้าราชการเมืองสงขลา ๖ คน ขึ้นเป็นผู้ช่วยพระยาสงขลา (เถียนเส่ง) คือ

๑. นายพลพ่าย (บุญสังข์) บุตรพระยาศรีสมบัติจางวาง (บุญขึ้น) ขึ้นเป็นหลวงสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ตำแหน่งผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา

๒. หลวงพิทักษ์ราชา เป็นพระพิเรนทร์ภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา

๓. นายแพะ เป็นหลวงสมบัติภิรมย์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา

๔. นายเหม เป็นหลวงอนุรักษภูเบศร์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา

๕. นายยกเส่ง เป็นหลวงอุดมบริรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา

๖. นายหมี เป็นหลวงพิทักษ์สุนทร ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา

ในปี พ.ศ.๒๓๗๐ เจ้าอนุเวียงจันทน์ได้ก่อกบฏต่อไทย ยกกองทัพหวังจะเข้าโจมตีกรุงเทพฯ ทางกรุงเทพฯจึงได้จัดเตรียมทัพหลวง และเกณฑ์กองทัพจากหัวเมืองไปช่วยสู้รบกับเจ้าอนุในครั้งนั้น โดยได้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองทางใต้ คือจากเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลาไปช่วยในการปราบปรามกบฏครั้งนั้นด้วย

ทางฝ่ายเมืองสงขลา พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ได้เกณฑ์ไพร่พลได้ประมาณ ๑,๐๐๐ กว่าคน รีบยกกองทัพเรือไปยังกรุงเทพฯเพื่อช่วยเหลือกองทัพหลวงในการปราบกบฏแต่ปรากฏว่าเมื่อยกทัพไปถึงกรุงเทพฯนั้น พวกกบฏได้แตกถอยหนีกลับไปเสียแล้ว ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพิจารณาเห็นว่า ถ้าปล่อยให้กองทัพสงขลากลับโดยไม่ช่วยราชการบ้างก็จะทำให้สูญเสียประโยชน์ จึงโปรดให้ไพร่พลเมืองสงขลาทั้งหมด ไปช่วยกันสร้างป้อมที่เมืองสมุทรปราการ เพื่อป้องกันศัตรูที่ยกมาทางเรือ โดยเฉพาะในระยะดังกล่าวไทยกำลังมีเรื่องขัดแย้งกับพวกเวียดนาม ทางฝ่ายไทยจึงเกรงไปว่า ทางฝ่ายเวียดนามอาจจะยกกองทัพเรือมารุกรานได้

พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ช่วยงานสร้างป้อมที่เมืองสมุทรปราการอยู่เป็นเวลาประมาณปีเศษ จึงสำเร็จ หลังจากนั้นก็ถวายบังคมลากลับมายังเมืองสงขลา โดยได้รับมอบหมายจากทางราชธานีให้ต่อเรือรบเป็นจำนวน ๓๐ ลำ เพื่อใช้ในราชการสงครามกับพวกเวียดนาม พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) มอบหมายให้หลวงสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ผู้ช่วยราชการเป็นผู้ควบคุมไพร่พลประมาณ ๑,๐๐๐ คน ออกไปสร้างอยู่ต่อเรือที่เมืองเทพา ทำการต่อเรืออยู่หลายปีจึงจะสำเร็จ เพราะต้องหยุดต่อเรือเสียบ้างเนื่องจากภาวะฝนแล้งน้ำท่วม จนกระทั่งชาวเมืองสงขลาต้องประสบความอดอยาก และได้เกิดกบฏขึ้นทางหัวเมืองประเทศราชมลายูอีกด้วย

เมืองสงขลา เป็นหัวเมืองที่มีลักษณะเช่นเดียวกับหัวเมืองอื่นๆ ทางภาคใต้ของไทย เช่นเมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เป็นต้น กล่าวคือ หัวเมืองพวกนี้มักจะประสบปัญหาการขาดแคลนข้าวที่จะบริโภคบ่อยๆ โดยเฉพาะในช่วงปีที่มีอากาศวิปริต เช่น เกิดฝนแล้ง หรือฝนตกมากเกินไป จนกระทั่งทำให้เกิดน้ำท่วมเป็นต้น ถ้าปีใดภูมิอากาศแปรปรวนไปในลักษณะดังกล่าวแล้ว ก็จะทำให้เกิดภาวะการขาดแคลนข้าวที่จะบริโภคขึ้นในเมืองสงขลาอย่างแน่นอน จะเกิดมากหรือน้อยแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับความ

แปรรูปของภูมิอากาศ

ในปี พ.ศ.๒๓๗๑ เกิดการขาดแคลนข้าวเนื่องจากฝนแล้ง จนกระทั่งพระยาสงขลาต้องคิดหาทางระงับด้วยการเรียกไพร่ จำนวน ๑,๐๐๐ คน ที่ไปต่อเรืออยู่ที่เมืองเทพา ให้กลับมาช่วยทำงานหาทางป้องกันการขาดแคลนข้าว จนกระทั่งความอดอยากได้ทุเลาลงไปจึงปล่อยให้กลับไปต่อเรือใหม่ ปัญหาครั้งแรกจึงแก้ได้โดยไม่ต้องพึ่งราชธานี

ในปี พ.ศ.๒๓๗๔ ได้เกิดกบฏทางหัวเมืองประเทศราชมลายู โดยลูกหลานและสมัครพรรคพวกของเจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแงรัน) รวมกำลังกันเข้ายึดเมืองไทรบุรีจากพระยาไทรบุรี (แสง) บุตรของเจ้าพระยานคร (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพระยานคร (น้อย) จึงจัดการเกณฑ์คนในหัวเมืองนครฯและเมืองพัทลุง ยกไปปราบกบฏเมืองไทรบุรี และมอบหมายให้พระสุรินทร์ข้าหลวงในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ซึ่งมาปฏิบัติราชการอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช ถือตราลงมาเกณฑ์ทัพเมืองสงขลา และจากบริเวณเจ็ดหัวเมือง คือเมืองปัตตานี ระแงะ สายบุรี ราห์มัน ยะลา หนองจิก และเมืองยี่หริ่ง ซึ่งเป็นหัวเมืองมลายูขึ้นตรงต่อเมืองสงขลา พระยาสงขลา (เถียนเส้ง) พยายามบิดพลิ้วไม่ยอมไปเกณฑ์ผู้คนในเขตเจ็ดหัวเมืองด้วยตนเอง ให้พระยาสุรินทร์ไปเกณฑ์เอง พวกแขกจึงลุกฮือก่อการกบฏขึ้นทุกเมือง ยกเว้นเมืองยี่หริ่งเพียงเมืองเดียว ที่เจ้าเมืองเป็นคนไทยไม่ยอมร่วมก่อการกบฏด้วย พระยาสงขลา (เถียนเส้ง) เกรงจะมีความผิดที่ปล่อยให้พวกแขกทั้งเจ็ดหัวเมืองก่อการกบฏ จึงมีใบบอกไปกรุงเทพฯ กล่าวโทษพระสุรินทร์เข้าไปด้วย ทางฝ่ายกรุงเทพฯจึงพิจารณาว่าหัวเมืองภาคใต้ไม่ปรองดองกัน การกบฏของพวกแขกก็ขยายลูกกลาม ประกอบกับพวกแขกเจ็ดหัวเมืองมีกำลังมากกว่าเมืองสงขลา จึงคิดที่จะส่งกองทัพออกไปช่วยเหลือสงขลาเป็น ๒ ระยะด้วยกัน

ระยะแรก ส่งกองทัพ ๔ กอง ออกมาช่วยรักษาเมืองสงขลา คือให้พระยาราชวังสันคุมกองหนึ่ง พระยาพิชัยบุรินทร์คุมกองหนึ่ง พระยานครคีฤทธิโกษาคุมกองหนึ่ง

ระยะที่สอง ส่งกองทัพใหญ่มาเพื่อปราบพวกกบฏโดยเฉพาะ โดยมอบให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ซึ่งว่าราชการทั้งที่กรมคลังและสมุหกลาโหมเป็นแม่ทัพใหญ่ยกลงมา

เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ยกกองทัพมาถึงเมืองสงขลา หลังจากเจ้าพระยานคร (น้อย) ปราบกบฏเมืองไทรบุรีเรียบร้อยแล้ว จึงปรึกษากับเจ้าพระยานคร (น้อย) ที่จะยกทัพไปปราบกบฏทั้งเจ็ดหัวเมืองทั้งทางบกและทางเรือพร้อมกัน ในที่สุดก็สามารถปราบกบฏพวกแขกลงได้อย่างราบคาบ บทบาทของพระยาสงขลา (เถียนเส้ง) ในการปราบกบฏเมืองประเทศราชมลายูจึงมีน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทของเจ้าพระยานคร (น้อย) ทั้งนี้เพราะเจ้าพระยานคร (น้อย) เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเจ้าเมืองที่มีความรู้ความสามารถเด่นกว่าพระยาสงขลา (เถียนเส้ง) มาก ทางราชการจึงได้มอบหมายให้เจ้าพระยานคร (น้อย) เป็นถึงผู้สำเร็จราชการเมืองไทรบุรีและเมืองแปริศ บทบาทของพระยาสงขลา (เถียนเส้ง) จึงถูกลดลงไปจนเกือบไม่ค่อยมีความสำคัญเลย จึงนับได้ว่าสมัยพระยาสงขลา (เถียนเส้ง) เป็นระยะที่เมืองสงขลาบทบาทน้อยมากในการปราบปรามพวกกบฏหัวเมืองมลายู

สมัยพระยาสงขลา (เถียนเส้ง) เมืองสงขลาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอันมาก จนกระทั่งพื้นที่บริเวณหัวเขาแดงคับแคบ ไม่เหมาะสมที่จะขยายตัวเมืองออกไปให้เป็นตัวเมืองขนาดใหญ่ได้ เพราะมีภูเขาขวางอยู่ แตกต่างจากบริเวณชายฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา คือบริเวณตำบลบ่อยาง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบมีภูเขาน้อย สามารถขยายตัวเมืองออกไปได้กว้างขวางประกอบกับราษฎรได้อพยพ

ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในตำบลบ่อยางเป็นจำนวนมากแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดให้พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ไปตั้งเมืองสงขลาที่ตำบลบ่อยาง โดยให้ดำเนินการย้ายตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๕

พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ได้จัดสรรป้อมปราการ กำแพงเมือง คูเมืองและหอคอย ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๕ เป็นต้นมา ในขณะที่สร้างเมืองใหม่นี้ พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ต้องประสบปัญหาต่าง ๆ หลายประการ

กล่าวคือ ในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ เกิดจากฝนตกหนัก ทำให้น้ำท่วมไร่นาของราษฎรจนกระทั่งทำนาไม่ได้ผล ทำให้ราษฎรชาวเมืองต้องประสบกับความอดอยากอย่างรุนแรงถึงขนาดมีการอดตายเกิดขึ้น มีคนล้มตายลงกลางถนนเพราะไม่มีข้าวบริโภค นอกจากนั้นบางคนยังอพยพครอบครัวหนีไปอาศัยอยู่บ้านเมืองอื่น ส่วนราษฎรที่เหลือก็พบกับความอดอยากขนาดหนัก ต้องซื้อข้าวบริโภคในราคาที่แพงมากคือราคาเกวียนละ ๕๐๐ เหรียญ นอกจากนั้นถึงแม้ว่าข้าวจะแพงมากก็ตามแต่ชาวเมืองก็ยังหาซื้อไม่ค่อยได้เพราะไม่มีข้าวจะบริโภคจริง ๆ เดือดร้อนไปถึงพระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ต้องคิดหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวเพื่อบรรเทาความอดอยากของประชาชน โดยพระยาสงขลาเดินทางไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในกรุงเทพฯ เพื่อขอพระราชทานซื้อข้าวจากฉางหลวงในกรุงเทพฯ ออกมาแจกจ่ายช่วยเหลือราษฎร เป็นจำนวนประมาณ ๑,๐๐๐ เกวียน โดยทางกรุงเทพฯ ขायให้ในราคาทุนและไม่คิดภาษี ความอดอยากในเมืองสงขลาจึงได้บรรเทาทุเลาลงด้วยวิธีดังกล่าวแล้ว

ปัญหาเกี่ยวกับความขาดแคลนข้าวที่จะบริโภค ปัญหาเกี่ยวกับการก่อกบฏของเมืองประเทศราชมาลายู ทำให้การสร้างเมืองใหม่ต้องล่าช้ามาก จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๓๘๕ จึงสร้างสิ่งต่าง ๆ ในเมืองใหม่ได้สำเร็จ เมื่อเมืองสงขลา ตำบลบ่อยาง สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้ส่งไม้ชัยพฤกษ์หลักชัยเมืองเทียนชัย และเครื่องไทยทานอื่น ๆ อีกหลายอย่างพระราชทานให้แก่พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) เพื่อใช้ในพิธีวางหลักชัยประจำเมืองในวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๕

รายละเอียดเกี่ยวกับการวางหลักชัยประจำเมืองสงขลา ตำบลบ่อยาง ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ มีข้อความปรากฏอยู่ในพงศาวดารเมืองสงขลา ดังนี้

“ครั้ง ณ ปีชาล จัตวาศก ศักราช ๑๒๐๔ โปรดเกล้าฯ ให้จัดการฝังหลักชัยเมืองสงขลาพระราชทานไม้ชัยพฤกษ์หลักชัยต้นหนึ่ง กับเทียนเล่มหนึ่งพร้อมด้วยเครื่องไทยทานต่าง ๆ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอุดมปิฎก ประธานสงฆ์ ฐานานุกรมเปรียญ ๘ รูป ออกมาเป็นประธานกับพระราชครู อัมภาคารยพราหมณ์ กับพราหมณ์แปดนาย ออกมาเป็นประธานในการฝังหลักชัย พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ได้केเกณฑ์กรมการและไพร่จัดการทำเป็นโรงพิธีสถิตคือที่ป้อมเสร็จแล้ว ครั้งเดือนสี่ ขึ้น ๗ ค่ำปีชาล จัตวาศก พระยาสงขลาให้จัดตั้งกระบวนแห่หลักไม้ชัยพฤกษ์กับเทียนเป็นการใหญ่ คือจัดกระบวนแห่ทั้งพวกจีนและไทยเป็นที่ครึกครื้นเอิกเกริกมาก ตั้งกระบวนแห่หลักไม้ชัยพฤกษ์กับเทียนไปเข้าโรงพิธี แล้วพระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมเจริญพระปริตร พระครูพราหมณ์ก็สวดตามพระไสยเวท

ครั้ง ณ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลาโมงเช้ากับ ๑๐ นาที ได้อุดมฤกษ์ พระยาสงขลาได้จัดการสมโภชหลักเมืองเป็นการเอิกเกริกอีก ๕ วัน ๕ คืน คือละครหรือโขนร้องโรงหนึ่ง หุ่นกระบอกโรงหนึ่ง จั้ว

โรงหนึ่ง ละครหาตรีสีโรง พระยาสงขลาได้ถวายอาหารแด่พระสงฆ์ ๒๒ รูป กับเครื่องราชบริวารภัณฑ์ต่าง ๆ แก่พระราชอาคันกับพระครูอัษฎาจารย์พราหมณ์เป็นอันมากเสร็จแล้ว ครั้นเสร็จการฝังหลักเมือง พระยาสงขลาจัดเรือสำเภาลำหนึ่ง ส่งพระราชอาคันกับพระครูอัษฎาจารย์พราหมณ์เข้าไป ณ กรุงเทพฯ แล้วพระยาสงขลา ได้ให้ช่างก่อตึกล้อมหลักเมืองไว้สามหลัง เป็นตึกจีน กับศาลเจ้าเสือเมืองไว้หลังหนึ่งด้วย...”

เมืองสงขลาบ่งว่าเป็นเมืองที่สร้างใหม่ ในระยะตอนปลายรัชกาลที่ ๓ จึงเป็นเมืองที่มีคนพบเห็นและบันทึกไว้หลายคน ทำให้ทราบถึงสภาพทั่ว ๆ ไปของเมืองนี้เป็นอย่างดี ในปี พ.ศ.๒๔๒๗ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ได้เสด็จมายังเมืองสงขลา และบันทึกเกี่ยวกับสภาพเมืองสงขลาไว้น่าสนใจหลายเรื่องด้วยกัน ในที่นี้จะยกเอาข้อความบางตอนที่กล่าวถึงตัวเมืองสงขลาบ่งอย่าง ในหนังสือชีววัฒน์ เทียวที่ต่าง ๆ ภาคที่ ๗ ดังนี้

“...เมืองสงขลาขึ้นตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก กำแพงเมืองไกลจากน้ำประมาณ ๒๐ วา กำแพงก่อศิลา ก้อนสอปูนลำดับให้เรียบเป็น ๒ ชั้น ชั้นนอกหนาประมาณ ๒ ศอก ชั้นในหนาประมาณศอกคืบ เปนเชิงเทิน ดูกำแพงเมืองหนาประมาณ ๖ ศอก มีใบเสมาอย่าง ๔ เหลี่ยม กว้างเสมาหนึ่งประมาณ ๕ ศอก สูงยืน ๒ ศอก ช่องเสมาประมาณ ๓ ศอก ตัวกำแพงสูงขาดปลายเสมาประมาณ ๗ ศอกเศษ กำแพงด้านตะวันออกตวันตกยาวประมาณ ๓๐ เส้นเศษ ด้านทิศเหนือทิศใต้กว้างประมาณ ๒๕ เส้นเศษ มีป้อม ๘ ป้อม อยู่มุมเมือง ๔ ป้อม ระหว่างกำแพงด้านยาวทิศตะวันออกทิศตะวันตก มีป้อมอีกด้านละ ๒ ป้อม ตัวป้อมนั้นกว้างยาวประมาณ ๕ วา เท่ากัน มีปืนกระสุน ๔ นิ้ว อยู่บนป้อม ป้อมละ ๓-๔ บอก ใช้ไม่ได้ มีประตูเมืองเปนซุ้มใหญ่โดยรอบ ๑๐ ประตู กว้างประมาณ ๖ ศอก สูง ๓ วา ซุ้มเปนหลังคาจีน ทำนองเปนหอรับ บานประตูมีบานลักด้วย และมีประตูอีก ๑๐ ประตู เปนประตูช่องกว้าง ๔ ศอก สูง ๕ ศอก

กำแพงเมืองสงขลาขึ้นรักษาดีเรียบร้อย ไม่ใคร่มีต้นไม้ขึ้นรุงรัง ลางแห่งที่กำแพงด้านตะวันออก เปนรอยก่อศิลาซ่อมแซมใหม่หลายแห่ง ที่กำแพงเมืองด้านตะวันตกส่วนข้างเหนือตรงประตูเมืองริมท่าสะพานน้ำมีศิลาหน้าบ้านเจ้าเมืองเป็นที่พัก ๒ หลัง ตรงไปในประตูเมืองเปนบ้านผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แต่ครั้งก่อนเปนเรือนชั้นเดียวยกพื้น หลังคามุงกระเบื้องสงขลา วิธีช่างทำทำนองจีน...”

การสร้างเมืองสงขลาขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออก เป็นเครื่องชี้แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองสงขลาในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน ความเปลี่ยนแปลงประการแรกเกี่ยวกับหัวเมืองประเทศราชมลายู กล่าวคือทางฝ่ายไทยไม่เกรงกลัวว่าพวกแขกหัวเมืองประเทศราชมลายูจะก่อการกบฏขึ้นอีกแล้ว ทั้งนี้เพราะหัวเมืองดังกล่าวถูกแบ่งแยกออกเป็นเมืองเล็ก ๆ หลายเมือง ยากที่จะก่อการกบฏขึ้นอีก ความเปลี่ยนแปลงอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับเมืองสงขลาโดยตรง กล่าวคือ เมืองสงขลาได้เจริญขึ้นเป็นเมืองใหญ่ มีกำลังไพร่พลมากขึ้นเพียงพอที่จะป้องกันเมืองได้เป็นเวลานาน ทางกรุงเทพฯจึงได้ย้ายตัวเมืองไปยังฝั่งตรงกันข้าม ซึ่งเป็นที่ราบยากแก่การป้องกันตัวเองมากกว่าเมืองสงขลาเดิมที่เชิงเขาแดง

ตั้งแต่เมืองสตูลมาขึ้นกับเมืองสงขลาในปี พ.ศ.๒๓๘๕ ทำให้พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ต้องประสบปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับเมืองนี้บ่อย ๆ ทั้งนี้เพราะเมืองสตูลไม่เคยอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของ

เมืองสงขลามาก่อน ปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับเมืองสตูลได้มารุนแรงขึ้นในปี พ.ศ.๒๓๘๗ จนกระทั่งทำให้พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ตัดสินใจมีใบบอกเข้าไปกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ยกเมืองสตูลกลับไปขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม ในปี พ.ศ.๒๓๘๗ นั้นเอง

ในปี พ.ศ.๒๓๙๐ พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ป่วยด้วยโรคชรา ทางฝ่ายเมืองสงขลาจึงมีใบบอกแจ้งไปยังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระราชทานขุนภักดีโอสถ หมอยา กับ พันเมือง หมอนวด จากกรุงเทพฯ ออกมารับรักษาพยาบาลพระยาสงขลา ทำให้อาการดีขึ้นบ้าง แต่ในที่สุดก็กลับทรุดลงไปอีก จนกระทั่งถึงวันอังคาร ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีชาล พ.ศ.๒๓๙๐ พระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ก็ถึงแก่อนิจกรรม

ทางราชธานีจึงมอบหมายให้พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาเป็นผู้รักษาเมืองสงขลาไปพลางก่อน จนกว่าจะตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) รักษาราชการเป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.๒๓๙๓ จึงได้เดินทางเข้าไปเฝ้าพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ เพื่อรับตราตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้เสด็จสวรรคตลงในปีเดียวกันนั้นเองทำให้พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ต้องติดค้างอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นเวลาพิเศษเพื่อช่วยงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดพระราชทานสัญญาบัตรพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) เป็นพระยาวิเชียรคีรีศรีสมุทร วิสุทธิศักดิ์ตามหาพิชัยสงคราม รามภักดีพิริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ถือศักดินา ๕,๐๐๐ ดังปรากฏข้อความอยู่ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๓ ดังนี้ คือ

“.....พระราชทานนามสัญญาบัตร ให้พระสุนทรนุรักษ์ เลื่อนขึ้นเป็นที่พระยาวิเชียรคีรีศรีสมุทร วิสุทธิศักดิ์ตามหาพิชัยสงคราม รามภักดีพิริยพาหะ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ถือศักดินา ๕,๐๐๐ แล้วพระราชทานพานหมากทองคำเหลี่ยมเครื่องในแปดสิ่งสำหรับ ๑ คน กระโถนทองคำ ๑ โถทองคำ ๑ ลูกดิ่งทองคำสาย ๑ แหวนพุทธธำมรงค์หัวพระมารวิไชยวง ๑ ตะกรุดทองคำสามดอกสาย ๑ กระบี่ บั้งทองเล่ม ๑ หมวกตุ้มบี ๑ เสื้อทรงประพาศ ๑ โต๊ะเงินเท้าช้างควา ๑ หวาน ๑ ๒ สำหรับ สัปทนปักตุ้ม ๑ แลของสำหรับยศทั้งปวงตามบันดาศักดิ์.....”

พระสุนทรนุรักษ์ จึงมีฐานะเป็นเจ้าเมือง หรือผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาโดยสมบูรณ์ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๓๙๓ เป็นต้นมา

พระยาสงขลา (บุญสังข์) เป็นเจ้าเมืองสงขลาที่มีความสามารถมากคนหนึ่ง ได้รับการเลื่อนยศเป็นเจ้าพระยา ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ งานที่เจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ทำนั้นมีมากมายหลายด้าน ตั้งแต่ด้านที่เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพุทธศาสนา เช่น การอุทิศเงินบูรณะวัดโพเงิน “วัดคิริनावาส” การสร้างพระอุโบสถ และการซ่อมแซมกำแพงวัดมัทนิมาวาส เป็นต้น ด้านที่เกี่ยวกับการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ก็ได้จัดฝึกหัดหน่วยทหารของเมืองสงขลาให้เข้มแข็งอยู่เสมอ โดยเฉพาะทหารปืนใหญ่ได้ติดต่อขอครุฑทหารปืนใหญ่จากกรุงเทพฯ ออกไปฝึกในปี พ.ศ.๒๓๙๕ เป็นต้น ทางด้านการต่อเรือก็ต่อเรือกำปั่นแบบฝรั่ง ๒ ลำ คือกำปั่นวิเชียรคีรีลำหนึ่ง และมณีกลอกสมุทรลำหนึ่ง สิ้นเงินในการต่อประมาณ ๒๓,๒๐๒ เหรียญสเปน เพื่อใช้ในราชการของเมืองสงขลา นอกจากนั้นเจ้าพระยาสงขลา

(บุญสังข์) ยังเป็นเจ้าเมืองที่มีความสนใจเกี่ยวกับด้านสาธารณูปโภค เกี่ยวกับการสร้างสะพาน การขุดคลอง อีกด้วย

ในปี พ.ศ.๒๔๐๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสและตรวจราชการทางหัวเมืองภาคใต้ โดยเฉพาะที่เมืองสงขลา ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ได้เสด็จพระราชดำเนินมาถึงเมืองสงขลา ก่อนหน้านั้นสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเคยเสด็จมาประทับที่เมืองสงขลาในปี พ.ศ.๒๓๑๓ ตอนปราบชุมนุมเจ้านครศรีธรรมราช แต่ก็ไม่ได้มีพระราชหฤทัยเสด็จเมืองสงขลาโดยตรง จึงนับได้ว่าเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ไทย มีพระราชหฤทัยเสด็จประพาสเมืองสงขลา เจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ได้จัดการเตรียมรับเสด็จเป็นการใหญ่โต ได้จัดให้กรมการและไพร่เมืองสงขลาจำนวนประมาณ ๕๐๐ คน ช่วยกันสร้างพลับพลาที่ประทับขึ้นบริเวณป่าสนแหลมทรายระหว่างเชิงเขาตังกวนด้านทิศเหนือ กับแหลมสนอ่อน ตัวพลับพลาอยู่ห่างจากเขาตังกวนประมาณ ๑๙ เส้นเศษ

ในการสร้างพลับพลาครั้งนั้น เจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ได้แต่งตั้งกรมการขึ้นหลายชุด เช่น ชุดตรวจตราดูแลทั่วไป มีหลวงสมบัติภิรมย์ผู้ช่วยราชการเป็นหัวหน้า มีนายกลั่นและนายกิ่งมหาดเล็กเป็นผู้ช่วย ชุดนายช่างก่อสร้าง ก็มีหลวงศรีสมบัติเป็นหัวหน้า เป็นต้น เริ่มสร้างตั้งแต่เดือนมีนาคมเสร็จราว ๆ เดือนกรกฎาคม สร้างเป็นเวลานานประมาณ ๔ เดือนเศษ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองสงขลาครั้งนั้นเป็นเวลานานถึง ๙ วัน ตั้งแต่วันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๔๐๒ ถึงวันที่ ๒๙ สิงหาคม ๒๔๐๒ ได้เสด็จทอดพระเนตรสถานที่สำคัญ ๆ ในเมืองสงขลาหลายแห่ง เช่น ตลาดเมืองสงขลา ป้อมเมืองสงขลา เขาเก้าเส้ง และเกาะยอ เป็นต้น พร้อมทั้งได้ยินยอมให้เจ้าเมืองประเทศราชมลายู และชาวเมืองต่าง ๆ ที่ไปรอรับเสด็จที่เมืองสงขลาได้เข้าเฝ้าอีกด้วย

การรับเสด็จของเจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ในครั้งนั้นเป็นที่พอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มาก จนถึงกับออกพระโอษฐ์ชมว่า “.....ทำแข็งแรงหนักหนา ลงทุนใช้จ่ายเงินทองมากมาย.....” ผลจากการรับเสด็จนั้น ที่สำคัญก็คือทำให้หลวงสมบัติภิรมย์ (ชุ่ม) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ได้รับการเลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยาในครั้งนั้นด้วย

ในปี พ.ศ.๒๔๐๕ หลังจากโปรดให้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ได้ไม่นานนัก ทางราชธานีก็มีตราออกมาให้เจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) สร้างถนนจากเมืองสงขลาออกไปจนกระทั่งต่อแดนเมืองไทรบุรี ซึ่งเป็นถนนที่มีระยะทางยาวประมาณ ๘๐ กิโลเมตร ถนนสายดังกล่าวปัจจุบันได้ชื่อว่าถนนไทรบุรี ในการสร้างถนนครั้งนั้นเจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ได้เกณฑ์ไพร่ในเมืองสงขลาออกไปทำ โดยได้รับการช่วยเหลือจากรัฐบาลกลาง กล่าวคือทางกรุงเทพฯ ได้ยกเงินส่วนทั้งหมดในเมืองสงขลาเป็นเวลา ๓ ปี เพื่อนำไปเป็นทุนใช้จ่ายในการสร้างถนนดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันทางกรุงเทพฯ ได้มีตราไปยังเมืองไทรบุรี ให้เจ้าพระยาไทรบุรีสร้างถนนจากเมืองไทรบุรีมาบรรจบกับถนนที่เจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) สร้างอีกด้วย โดยยกเงินอากรรังนกเมืองสตูลเป็นทุนในการก่อสร้าง เมื่อเสร็จแล้วถนนสายไทรบุรีนี้นับว่าเป็นถนนข้ามแหลมมลายูเป็นสายแรก ใช้สำหรับติดต่อการค้าขายระหว่างเมืองสงขลา

กับไทรบุรีและปีนัง

เจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) เป็นเจ้าเมืองสงขลาอยู่เป็นเวลาประมาณ ๑๘ ปี ในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ จึงได้ป่วยถึงแก่อนิจกรรม โดยที่ทายาทคือพระสุนทรบุรี (ชุ่ม) ยังมีอายุน้อยขาดความชำนาญในราชการ ทางราชธานีจึงแต่งตั้งให้พระยาสุนทรบุรี (เม่น) บุตรพระยาวิเศษภักดี (เถียนจง) ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในเมืองสงขลา ขึ้นเป็นเจ้าเมืองสงขลาคนต่อไป สมัยเจ้าพระยาสงขลา (เม่น) เป็นระยะที่เมืองสงขลาได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นเมืองขนาดใหญ่ทางภาคใต้ของไทยอีกเมืองหนึ่งนอกเหนือไปจากเมืองนครศรีธรรมราชและเป็นเมืองที่ทางราชธานีให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่พระมหากษัตริย์ได้เสด็จทอดพระเนตรและเดินทางผ่านเมืองสงขลาถึง ๒ พระองค์ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองสงขลาอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นครั้งที่สอง หลังจากเสด็จมาเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๐๒ และในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินกลับจากอินเดียผ่านทางเมืองสงขลา นอกจากนี้ สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงดาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ยังได้เสด็จประพาสเมืองนี้ ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗

การเสด็จพระราชดำเนินเมืองสงขลาครั้งที่สอง ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากเจ้าพระยาสงขลา (เม่น) ขึ้นเป็นเจ้าเมืองได้ประมาณปีเศษในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาเมืองสงขลาอีกครั้งที่ ๒ การเสด็จพระราชดำเนินครั้งที่ ๒ นี้ ไม่มีรายละเอียดบอกไว้ว่าเสด็จพระราชดำเนินมาเพื่ออะไร แต่เข้าใจว่าเป็นผลเนื่องมาจากการเสด็จพระราชดำเนินครั้งแรก พระองค์คงจะพอพระราชหฤทัยในสภาพภูมิอากาศที่เย็นสบาย ภูมิประเทศที่ประกอบด้วยยอดเขา ป่าไม้และทะเล จึงเสด็จพระราชดำเนินอีกครั้ง ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งหลังนั้น พระองค์ทรงโปรดให้พระราชทานเงิน ๓๗ ชั่งเศษ แก่เจ้าพระยาสงขลา (เม่น) เพื่อสร้างเจดีย์บนยอดเขาดังกวดงปรากฏข้อความในหนังสือ ชีววัฒน์ ของสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงดาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์สว่างวงศ์ ที่ทรงบันทึกไว้ตอนเสด็จมายังเมืองสงขลาในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ว่า

“.....ถัดแหลมทรายเข้าไปมีเขา ๒ เขา เขาข้างนอกซึ่งชื่อเขาดังกวดง เขาข้างในชื่อเขาน้อยบนยอดเขาดังกวดงนั้นมีพระเจดีย์อยู่บนยอดเขาคู่หนึ่ง มีลหุทิศด้วยสูงตั้งแต่พื้นทักษิณตลอดยอดพระเจดีย์ ประมาณ ๔ วาเศษ พระเจดีย์องค์นี้เป็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินหลวงให้ เจ้าพระยาวิเชียรคีรี ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาคนที่ ๕ บูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้สูงใหญ่กว่าเก่าสิ้นเงินหลวง ๓๗ ชั่ง ๔ บาท และมีคฤหาสน์ฐานทักษิณด้านเหนือด้านใต้ เป็นที่ทำสักการบูชาพระเจดีย์ มีศาลาจากถุกอักษรเรื่องสร้างพระเจดีย์น้อยอยู่ทั้งสองคฤหาสน์เหมือนกันและมีกำแพงเล็ก ๆ อยู่ ๔ มุม เจดีย์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ คฤ ๒ คฤ กับกำแพง ๔ มุมกำแพงแก้วนั้น เป็นของเจ้าพระยาวิเชียรคีรี ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ทำถวายเข้าในพระเจดีย์หลวง คิดเป็นเงิน ๑๗ ชั่ง ๓ บาท พระเจดีย์องค์นี้ได้ทำสำเร็จเมื่อปีขาล อัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘.....”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินผ่านเมืองสงขลา ในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินเมืองสงขลาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ แล้ว เจ้าพระยาสุรวงศ์ฯ สมุหกลาโหม ก็มีบัญชาสั่งให้เจ้าพระยาสงขลา (เม่น) สร้างตึกเพื่อรับรองข้าราชการที่เดินทางมาจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ที่บริเวณริมน้ำใกล้ๆ ป้อมแหลมทราย สร้างเป็นตึกฝรั่ง ๒ ชั้น ยาว ๘ คอก มี ๓ ห้อง รอบบ้านมีกำแพงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน สิ้นเงินค่าก่อสร้างประมาณ ๔,๐๐๐ เหรียญสเปน สร้างเสร็จตึกดังกล่าวชาวสงขลาเรียกว่า “กองก๊วน” แปลว่าที่พักรับรองแขกเมือง การสร้างตึกดังกล่าวเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความสนใจของทางกรุงเทพฯ ที่มีต่อเมืองสงขลาว่ามีความมากขึ้น จะมีข้าราชการจากกรุงเทพฯ เดินทางมาตรวจราชการในเมืองนี้บ่อยครั้งกว่าแต่ก่อน

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จประพาสอินเดียทางเรือ เพื่อทอดพระเนตรความเจริญก้าวหน้าของอินเดีย ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ ตอนขากลับพระองค์ได้เสด็จมาขึ้นบกที่เมืองไทรบุรี แล้วเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ตามถนนสายไทรบุรี จากเมืองไทรบุรีมายังเมืองสงขลา ซึ่งเป็นถนนที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ในสมัยเจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่เสด็จพระราชดำเนินผ่านถนนสายดังกล่าว ซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญที่ใช้ในการติดต่อค้าขาย ระหว่างเมืองสงขลา กับเมืองไทรบุรีในขณะนั้น การเสด็จพระราชดำเนินในเส้นทางดังกล่าว เป็นการช่วยส่งเสริมสนับสนุนกิจการค้าระหว่างเมืองสงขลา กับไทรบุรีและป็นของอังกฤษเจริญก้าวหน้าขึ้นอีกด้วย

การเสด็จพระราชดำเนินเมืองสงขลาของสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงดาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ปี พ.ศ. ๒๔๒๗ สมเด็จพระบรมพงดาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเสด็จประพาสเมืองสงขลาและหัวเมืองภาคใต้อื่น ๆ อีกหลายเมือง

ประชากรของเมืองสงขลา ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ เมืองสงขลา มีประชากรทั้งหมดประมาณ ๕๒,๐๐๐ คน เป็นคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธประมาณ ๔๐,๐๐๐ คน ไทยอิสลามประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน และคนจีนประมาณ ๒,๐๐๐ คน ถ้าเทียบกับเมืองนครศรีธรรมราชแล้วในปีดังกล่าวเมืองสงขลาประชากรเพียงครึ่งหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช

อาชีพของราษฎร ราษฎรประกอบอาชีพหลายอย่าง มีตั้งแต่ทำนา ทำสวน ประมง ทำเครื่องปั้นดินเผา พวกหม้อ ทำอิฐ ทอผ้า ขนส่งสินค้า และค้าขาย สำหรับการค้าขายนั้น มีทั้งการค้าภายในตัวเมืองสงขลา และการค้ากับต่างเมืองและต่างประเทศ สินค้าออกของเมืองสงขลาได้แก่ ริงนก กุ้งแห้ง หนังวัว ควาย ดีบุก ข้าวสารเหนียว ส้มจุกและสุกร

ยานพาหนะ และสัตว์พาหนะของเมืองสงขลาในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ มีดังนี้ มีเรือที่ใช้ในการประกอบอาชีพทั้งหมด ๗๐-๘๐ ลำ เป็นเรือขนาด ๓-๖ วา ส่วนมากเป็นเรือใบ นอกจากนั้นก็ยังมีเรือมาดสำหรับรับจ้างส่งคนข้ามฟาก ระหว่างท่าเขาแดงกับตัวเมืองประมาณ ๒๐ ลำ ระหว่างตัวเมืองกับเกาะยออีก ๒๐ ลำ เรือที่ใช้สำหรับทางราชการจะมีประมาณ ๔-๕ ลำ เป็นเรือกำปั่น ลำใหญ่ยาวประมาณ ๔-๕ วา ฝีพายของเรือทางราชการจะนุ่งกางเกงแดงใส่มงคลแดง

รถม้าเมืองสงขลา มีอยู่ประมาณ ๖-๗ คัน เป็นรถทั้งชนิด ๒ ล้อ และ ๔ ล้อ สำหรับสัตว์พาหนะก็มีทั้งม้าและช้าง ม้ามีทั้งม้าเทศและม้าไทยเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่ไว้ใช้ลากรถ ช้างมีประมาณ ๔๐๐

เชือก เป็นช้างที่อยู่ในความดูแลของเจ้าเมืองและกรมการเมือง

เงินตรา เงินที่ใช้ในเมืองสงขลามียอยู่ ๒ ชนิดด้วยกันคือ เงินเหรียญสเปนกับเบี้ยตะกั่วมีรูตรงกลาง ซึ่งเรียกกันว่า “อีแปะสงขลา” เงินเหรียญสเปนมีใช้กันทั่วไป สำหรับอีแปะสงขลานั้นเป็นเงินในท้องถิ่นที่สร้างขึ้นใช้ในเมืองสงขลาโดยเฉพาะมีอยู่ทั้งหมดถึง ๖ ชนิด

นอกจากนั้นในบันทึกฉบับดังกล่าว ยังกล่าวถึงชนิดของอาหาร โรคภัยไข้เจ็บและการชำระความในเมืองสงขลา จึงนับว่าเป็นเอกสารสำคัญที่จะให้ความรู้เกี่ยวกับเมืองสงขลา และหัวเมืองภาคใต้อื่นๆ ในปี พ.ศ.๒๔๒๗ ได้เป็นอย่างดีทีเดียว

เจ้าพระยาสงขลา (เม่น) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาอยู่เป็นเวลาประมาณ ๒๐ ปีก็ถึงแก่อนิจกรรมลงในปี พ.ศ.๒๔๒๗ โดยที่ไม่มีทายาท ทั้งนี้เพราะบุตรชายคนโต คือพระยาสุนทรนุรักษ์ (เนตร) ได้ถึงแก่อนิจกรรมลงก่อนหน้าเจ้าพระยาสงขลา (เม่น) เล็กน้อย ทางราชธานีจึงโปรดแต่งตั้งให้พระยาสมบัติภิรมย์ (ชุ่ม) บุตรเจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของเมืองสงขลา ขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาคนต่อมา ในปี พ.ศ.๒๔๒๗ พระยาสงขลา (ชุ่ม) รับราชการมาตั้งแต่ในสมัยเจ้าพระยาสงขลา (บุญสังข์) เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา โดยมีบรรดาศักดิ์เป็น หลวงสมบัติภิรมย์ (ชุ่ม) เป็นผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ถือศักดินา ๑,๐๐๐ ได้รับพระราชทานถาดหมากคณเฑาะว์ใหญ่ทองคำสำหรับหนึ่ง ลูกประคำทองสายหนึ่ง กระโถนเงินกะโหล่งทองคำใบหนึ่ง เสื้อเข็มขบพั้นแดงตัวหนึ่ง ส่วนไทยผืนหนึ่ง แพรขาวผืนหนึ่ง ผ้าปุมผืนหนึ่ง

ในสมัยเจ้าพระยาสงขลา (เม่น) พระสมบัติภิรมย์ (ชุ่ม) ได้รับการเลื่อนยศเป็นพระยาสมบัติภิรมย์ และได้รับราชการมาด้วยดี มีความดีความชอบมาตลอด จนกระทั่งเจ้าพระยาสงขลา (เม่น) ถึงแก่อนิจกรรมลงในปี พ.ศ.๒๔๒๗ หลังจากเจ้าพระยาสงขลา (เม่น) ถึงแก่อนิจกรรม กรมการเมืองสงขลาได้แตกแยกออกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งสนับสนุนหลวงวิเศษภักดี (ชม) บุตรพระยาสุนทรนุรักษ์ (เนตร) ทั้งสองพวกได้แข่งขันกันอย่างถึงพืดเพื่อจะได้เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา จนกระทั่งทำให้พระยาเทพประชุม ซึ่งเป็นข้าหลวงออกมาชำระความที่เมืองสงขลา หาทางไกลเกลี้ยประนีประนอมให้ปรองดองกัน ประกอบกับทางกรุงเทพฯ ได้พิจารณาเห็นว่า พระยาสมบัติภิรมย์ (ชุ่ม) เป็นผู้ใหญ่มีอายุมากจึงโปรดให้แต่งตั้งพระยาสมบัติภิรมย์ (ชุ่ม) เป็นพระยาวิเชียรคีรีฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ถือศักดินา ๕,๐๐๐ ในปี พ.ศ.๒๔๒๗

พระยาสงขลา (ชุ่ม) รับราชการเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาอยู่เป็นเวลาเพียง ๔ ปีก็ถึงแก่อนิจกรรมด้วยโรคฝีประเภทหนึ่งเรียกว่า “ฝีอรรดเนสัน” ในปี พ.ศ.๒๔๓๑ จึงทำให้เรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับเมืองสงขลาในสมัยนี้มีน้อยมาก บทบาทของพระยาสงขลา (ชุ่ม) จึงมีน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับเจ้าเมืองสงขลาคนอื่น ๆ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่เกิดขึ้นในเมืองสงขลาในสมัยนี้จึงมีเพียงเรื่องเดียวคือได้มีการเปลี่ยนชื่อวัดกลางเป็นวัดมัชฌิมาวาส ในปี พ.ศ.๒๔๓๑ สาเหตุที่ทำให้มีการเปลี่ยนชื่อวัดกลางสืบเนื่องมาจากในปี พ.ศ.๒๔๓๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้เสด็จมายังเมืองสงขลาเพื่อเยี่ยมเยียนวัดวาอารามต่างๆ ได้พบว่าชื่อวัดกลางไม่เหมาะสมที่เป็นวัดพระอารามหลวง ซึ่งมีเพียงแห่งเดียวในเมืองสงขลา นอกจากนั้นวัดดังกล่าวยังเป็นที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยามาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๓๗๐ แล้ว จึงเปลี่ยนชื่อใหม่ให้ไพเราะเหมาะสมเป็น “วัดมัชฌิมาวาส”

หลังจากพระยาสงขลา (ชุ่ม) ได้ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว พระยาสงขลา (ชม) ได้รับแต่งตั้งให้เป็น

ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาในปี พ.ศ.๒๔๓๑ พระยาสงขลา (ชม) เป็นเจ้าเมืองสงขลาที่ได้รับการอบรมศึกษามาเป็นอย่างดี ทั้งวิชาการตะวันตกและวิชาการของไทยเรา ในสมัยพระยาสงขลา (ชม) เป็นเจ้าเมืองสงขลา นับว่าเป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญภายในเมืองสงขลา ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เริ่มปฏิรูปการปกครองของไทยเสียใหม่ โดยได้เริ่มจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลขึ้นเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ.๒๔๓๗ แล้วขยายออกไปเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.๒๔๓๙ จึงได้ประกาศตั้งมณฑลนครศรีธรรมราช โดยเอาเมืองสงขลา รวมเข้ากับมณฑลดังกล่าวด้วย และได้ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่เมืองสงขลา ผู้บัญชาการมณฑลคนแรกได้แก่ เจ้าพระยาอมรราช (บัน สุขุม) จึงทำให้ฐานะของพระยาสงขลา (ชม) ในการปกครองเมืองสงขลาเปลี่ยนแปลงไปมี ๒ ฐานะด้วยกัน คือ

๑. ในช่วงระยะตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๓๑-๒๔๓๔ มีฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา รับผิดชอบโดยตรงต่อกรุงเทพฯ

๒. ในช่วงระยะตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๓๙-๒๔๔๔ มีฐานะเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาขึ้นตรงต่อข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งตั้งบัญชาการอยู่ที่เมืองสงขลา

ในช่วงที่เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา ระหว่างปี พ.ศ.๒๔๓๑-๒๔๓๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินมายังเมืองสงขลาถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๔๓๑ และครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ.๒๔๓๓ ในการเสด็จครั้งแรกได้แต่งตั้งให้พระสุนทรนุรักษ์ (ชม) เป็นผู้รักษาราชการเมืองสงขลา การเสด็จครั้งที่ ๒ เป็นการเสด็จประพาสรอบแหลมมลายู โดยเริ่มต้นออกเดินทางจากเมืองระนอง ไปทางหัวเมืองชายฝั่งตะวันตก จนตลอดแหลมมลายู แล้วกลับทางชายฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมลายู แวะเยี่ยมเมืองสงขลา ๑ วัน กับ ๑ คืน การเสด็จเมืองสงขลาครั้งนี้ เป็นเพียงแวะเยี่ยมเยือนเท่านั้น จึงไม่มีการสร้างพลับพลารับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อาศัยเรือพระที่นั่งซึ่งจอดอยู่บริเวณหน้าเมืองสงขลาเป็นที่ประทับแทน

การรับเสด็จของพระยาสงขลา (ชม) ได้จัดในลักษณะที่แตกต่างไปจากครั้งก่อนๆ อยู่บางประการ กล่าวคือ ได้จัดช้างให้ผสมพันธุ์กันให้ทอดพระเนตร เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่มีโอกาสพบเห็นได้น้อยมาก นอกจากนั้นได้โปรดให้พระยาสงขลา(ชม) พระยาพัทลุง พระยาไทรบุรี และกรมการเมืองเข้าเฝ้าตามประเพณี

ในช่วงที่พระยาสงขลา (ชม) ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลา คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๓๙-๒๔๔๔ เป็นระยะที่หัวเมืองสงขลาเป็นหัวเมืองขึ้นของมณฑลนครศรีธรรมราชซึ่งประกอบด้วยเมือง ๑๐ เมือง คือ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง และบริเวณ ๗ หัวเมือง คือ เมืองปัตตานี ยะลา ยะหริ่ง (ยี่หริ่ง) ระแงะ รำฆัมัน สายบุรี และหนองจิก ตั้งที่บัญชาการมณฑลที่เมืองสงขลา จึงทำให้เจ้าเมืองสงขลาในระยะดังกล่าวนี้ มีบทบาทลดน้อยลงไปกว่าแต่ก่อนมาก ทั้งนี้เพราะจะต้องรับผิดชอบในการบริหารต่อข้าหลวงใหญ่ซึ่งมาประจำอยู่ที่เมืองสงขลาแทนราชธานี นอกจากนั้นทางกรุงเทพฯ ยังได้เปลี่ยนแปลงฐานะและผลประโยชน์ของเจ้าเมืองสงขลาจากเดิมไปบางประการอีกด้วย เช่นมีการเทียบตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสงขลา เทียบเท่ากับปลัดมณฑลนครศรีธรรมราช มียศเป็นชั้นตรี ๑ เทียบเท่ามหาอำมาตย์ตรี และได้รับเงินเดือนเป็นการตอบแทนในการปฏิบัติงานเดือนละประมาณ ๔๕๐ บาท เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม การที่กรุงเทพฯ โปรดให้ตั้งกองบัญชาการมณฑลที่สงขลาได้บังเกิดผลดีต่อเมืองสงขลามากกว่าเมืองอื่น ๆ หลายประการด้วยกัน เช่น ทำให้ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา มีความใกล้ชิดกับข้าหลวงใหญ่มากกว่าเจ้าเมืองอื่น ๆ เมืองสงขลาจึงได้รับการปรับปรุงทางด้านการปกครองตามระเบียบแบบแผนใหม่ก่อนเมืองอื่น ๆ จนกระทั่งกลายเป็นเมืองที่เจริญก้าวหน้า เป็นแบบอย่างในการปรับปรุงเมืองอื่น ๆ ทางภาคใต้ฝั่งตะวันออก

พระยาสงขลา (ชม) รับราชการเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดจนกระทั่งปี พ.ศ.๒๔๔๔ ทางราชธานี จึงให้เลื่อนตำแหน่งเป็นจางวาง กำกับราชการเมืองสงขลา ได้รับเบี้ยบำนาญปีละ ๘,๐๐๐ บาท จึงทำให้พระยาสงขลา (ชม) พ้นสภาพจากการเป็นเจ้าเมืองตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๔๔ เป็นต้นมา ทำหน้าที่เป็นจางวางเมืองสงขลาต่อมาอีกประมาณ ๓ ปี ถึงปี พ.ศ.๒๔๔๗ ก็ถึงแก่อนิจกรรม

พระยาสงขลา (ชม) นับว่าเป็นเจ้าเมืองสงขลาในตระกูล ณ สงขลา คนสุดท้าย หลังจากนั้นทางราชธานีมีนโยบายที่จะส่งข้าราชการจากส่วนกลางมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองแทน จึงทำให้ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๔๗ เป็นต้นมา ผู้ที่จะเป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลาจะเป็นข้าราชการที่ส่งออกมาจากส่วนกลางทั้งหมด และทุกคนจะมาดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเพียงระยะเวลาไม่กี่ปี

ความเปลี่ยนแปลงของเมืองสงขลาหลังจากปี พ.ศ.๒๔๒๒ หลังจากปลดพระยาสงขลา (ชม) ออกจากตำแหน่งในปี พ.ศ.๒๔๔๔ แล้ว ทางกรุงเทพฯ ได้ส่งพระยาศรีธรรมศกรราช (เจริญ จารุจินดา) ออกมาเป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลาโดยทำหน้าที่เป็นปลัดมณฑลนครศรีธรรมราชอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ในสมัยนี้นับว่าเป็นระยะของการวางรากฐานและปรับปรุงการปกครองของเมืองสงขลา ให้มีความเจริญก้าวหน้าตามแบบประเทศตะวันตกอย่างแท้จริง พระยาศรีธรรมศกรราชเป็นผู้ว่าราชการเมืองสงขลาอยู่ประมาณ ๒ ปี ก็มีการเปลี่ยนตัวผู้ว่าราชการใหม่ จึงทำให้ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๔๔ ถึงปี ๒๔๖๐ ซึ่งเป็นปีที่ได้รับเปลี่ยนชื่อเมืองสงขลาเป็นจังหวัดสงขลา เปลี่ยนชื่อผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด จะมีผู้ว่าราชการเมืองสงขลาผลัดเปลี่ยนกันปกครองเมืองนี้ถึง ๔ คนด้วยกัน คือ

๑. พระยาศรีธรรมศกรราช (เจริญ จารุจินดา พ.ศ.๒๔๔๔-๒๔๔๖)
๒. พระยาศิริธรรมบริรักษ์ (เย็น สุวรรณปัทมะ พ.ศ.๒๔๔๖-๒๔๔๘)
๓. พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (ชม โชติกะพุกณะ พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๔๘)
๔. พระยาสุริยานุวงศ์ประวัติ (เต่า บุนนาค พ.ศ.๒๔๔๘-๒๔๖๐)

ในปี พ.ศ.๒๔๖๐ กระทรวงมหาดไทยได้เปลี่ยนชื่อเมืองสงขลาเป็นจังหวัดสงขลาและเปลี่ยนชื่อผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด โดยที่เมืองสงขลา ยังคงขึ้นกับมณฑลนครศรีธรรมราช ต่อมาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.๒๔๗๖ หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย มีรัฐธรรมนูญเป็นหลักในการปกครอง รัฐบาลใหม่ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติ ว่าด้วยระเบียบการบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย ในปี พ.ศ.๒๔๗๖ ตามพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวได้ยกเลิกการปกครองแบบมณฑลทั้งหมด รวมทั้งมณฑลนครศรีธรรมราชด้วย จังหวัดสงขลาจึงกลับมามีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่ง ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๗๖ เป็นต้นมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ประวัติความเป็นมาของการสร้างอนุสาวรีย์พระรูป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ที่ศาลจังหวัดสงขลา

สืบเนื่องแต่เมื่อ คุณธนพจน์ อารยลักษณ์ เดินทางจากจังหวัดฉะเชิงเทรามารับตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงสงขลา เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๓๑ ท่านอูระ หวังอ้อมกลาง อธิบดีผู้พิพากษาศาล ๙ ในขณะนั้นได้มอบนโยบายไว้ให้ ๓ ประการ คือ ให้เร่งรัดพิจารณาพิพากษาอรรถคดีและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนโดยเสมอกัน ปรับปรุงอาคารที่ทำการที่ชำรุดทรุดโทรม และจัดสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระบิดาแห่งกฎหมายไทย ประดิษฐานไว้เพื่อเป็นศูนย์รวมจิตของบรรดานักกฎหมายกับให้ก่อตั้งมูลนิธิเพื่อส่งเสริมการศึกษาวิชานิติศาสตร์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งคุณธนพจน์ก็ได้รับไว้และถือปฏิบัติ โดยได้ปรับปรุงอาคารและบริเวณศาลแขวงสงขลา ตกแต่งปลูกไม้ดอก ทำสวนหย่อมที่หน้าศาลแขวงสงขลาเป็นระเบียบสวยงาม

อีกสองปีต่อมา คุณธนพจน์ได้ย้ายมาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา ก็ยังคงยึดแนวปฏิบัติตามนโยบาย ๓ ข้อของท่านอูระ โดยได้ปรับปรุงระบบงานศาล พัฒนาศักยภาพ ตลอดจนทั้งการปรับปรุงตกแต่งจัดไม้ดอกไม้ประดับ ทั้งภายในและภายนอกอาคารสวยงามเป็นที่ชื่นชมแก่ผู้พบเห็นจนได้รับคัดเลือกให้ได้รับรางวัลศาลที่มีการประชาสัมพันธ์ดีเด่นประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ด้วยศาลหนึ่ง หลังจากนั้น คุณธนพจน์ก็ได้เริ่มลงมือเกี่ยวกับนโยบายข้อ ๓ เรื่องการจัดสร้างอนุสาวรีย์ของพระบิดาแห่งกฎหมายไทย โดยได้เชิญคุณนพดล เอนกชัย สถาปนิกหนุ่มอดีตอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์มาสำรวจสถานที่สร้างอนุสาวรีย์ของพระองค์ท่าน คุณนพดลได้เลือกทำเลบริเวณมุขทิศตะวันตกเฉียงเหนือของศาลจังหวัดสงขลา ตรงสี่แยกถนนราชดำเนินตัดกับถนนปละท่าเป็นจุดที่เหมาะสม จากนั้นคุณธนพจน์ก็ได้ปรึกษารื้อกับพรรคพวกเพื่อนฝูงที่เล่นเทนนิสด้วยกัน ที่สโมสรข้าราชการจังหวัดสงขลา ได้แก่อาจารย์ประทีน ศิริรัตนกร ประจำภาควิชาเกษตร วิทยาลัยครูสงขลา คุณมัทนา เมฆาภิรักษ์ ผู้จัดการ บริษัทสงขลาแคนนิ่ง จำกัด พันตำรวจตรี รักไทย เทียงธรรม นายสนาม เป็นอาทิ และได้ขอคำแนะนำจากคุณชิต นิลพานิช อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา ตลอดจนพระครูนิพัทธ์ สมาจาร แห่งวัดมัชฌิมาวาส จนได้ข้อยุติว่าจะต้องใช้งบประมาณในการก่อสร้างพระรูปและอนุสาวรีย์ของพระองค์ท่านประมาณ ๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท ซึ่งการขอรับบริจาค จะขอรับบริจาคเฉพาะจากผู้มีจิตศรัทธาและไม่ให้เกิดความเดือดร้อนกับผู้บริจาค เพราะมีฉะนั้นจะกลายเป็น “ทำบุญได้บาป” ดังนั้นการขอรับบริจาคจึงใช้วิธีเจาะตัวจากกลุ่มนักธุรกิจ คหบดีในจังหวัดสงขลา โดยตั้งเป้าไว้ประมาณ ๒๐ ราย รายละ ๑๐๐,๐๐๐ บาท โดยมอบให้คุณธนพจน์เป็นผู้ไปพบปะชี้แจงวัตถุประสงค์ด้วยตนเอง

คุณสมพงษ์ บุญสม คุณกระจำจ จารุพฤษ์พันธ์ และคุณวีรพจน์ สุจริตธรรมกุล สามหุ้นส่วนใหญ่ของโรงแรมหาดแก้วรีสอร์ทเป็นกลุ่มแรกที่แสดงความจำนงขอบริจาคร่วมสร้างพระรูปโดยมีคุณมัทนา เป็นผู้ชักนำ ต่อมาคุณต่อศักดิ์ กาญจนรุจิ น้องภรรยาของคุณสมพงษ์ทราบข่าวจึงขอร่วมบริจาคด้วย อีกทางหนึ่งคุณมานิต สุขสมบูรณ์ ขนส่งจังหวัดสงขลาได้เชิญชวนคุณนิมิต ชัยจิระสิกุล

คุณพรณี เมฆาอภิรักษ์ คุณนิคม ปรีชาวิรุฬ และชมรม สมาคมและมูลนิธิหาดใหญ่ เข้าร่วมบริจาค และเมื่อท่านอาจารย์ปรีชา พานิชวงศ์ กรรมการตุลาการ อธิการประธานศาลฎีกา ซึ่งเป็นที่ปรึกษา ของธนาคารกรุงไทย จำกัด ได้ทราบข่าวก็ได้ติดต่อให้ธนาคารกรุงไทย จำกัด ร่วมบริจาคด้วย ขณะเดียวกัน คุณชัยวุฒิ บุญวิวัฒนาการ ผู้จัดการธนาคารไทยทุน จำกัด สาขาหาดใหญ่ ก็ได้ชักชวนให้บริษัทไทย สรรพ์รับเบอร์ จำกัด ร่วมบริจาค นอกจากนี้นายแสง ผู้จัดการบริษัทไทยสรรพ์รับเบอร์ จำกัด ยังได้ ชักชวนให้บริษัทยางไทยปักษ์ใต้ จำกัด บริษัทเซาท์ แลนด์รับเบอร์ จำกัด และบริษัทศรีตรังแอโรอินดัสทรี จำกัด ร่วมการกุศลครั้งนี้ด้วย สำหรับคุณวันชัย ลีละศิริร เจ้าของโรงแรมลีการ์เด็นได้ทราบข่าวจาก ท่านอูระ จึงแสดงความจำนงขอร่วมบริจาค ส่วนนายบริษัทหาดทิพย์ จำกัด คุณธนพจน์ได้เข้าพบและ แจ้งเจตนาและวัตถุประสงค์ในการสร้างพระรูปฯ ให้ร้อยตรีไพโรจน์ รัตตกุล กรรมการผู้จัดการทราบ ตามคำแนะนำของนายประมาณ ชันชื้อ ปลัดกระทรวงยุติธรรม ซึ่งก็ได้รับความร่วมมือด้วยดี ระหว่าง นั้นคุณธนพจน์ได้ขอความร่วมมือจากเทศบาลเมืองหาดใหญ่ให้ช่วยจัดสวนหย่อมบริเวณหน้าศาลจังหวัด สงขลา โดยคุณkreng สุวรรณวงศ์ นายกเทศมนตรีเมืองหาดใหญ่ได้ส่งคุณเนิน ไชยปัญดิษฐ์ หัวหน้ากอง งานสาธารณของเทศบาลเมืองหาดใหญ่และเจ้าหน้าที่มาช่วยจัดให้ เมื่อท่านนายกเกรงทราบเรื่องที่ ศาลจังหวัดสงขลา กำลังดำเนินการสร้างพระรูปฯ ก็มีจิตศรัทธาร่วมสมทบทุนด้วยอีกรายหนึ่ง ข้าราชการ สร้างพระรูปฯเริ่มกระจายกว้างออกไปเมื่อคุณวรวุฒิ ทวาทสิน ผู้พิพากษาศาลจังหวัดกบินทร์บุรี ซึ่งขณะ นั้นดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดเบตง ทราบเรื่องจากคุณธนพจน์ จึงได้ทาบตามให้คุณประธาน ดวงรัตน์ ประธานสหภาพนายความแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นบิดาของคุณวรวุฒิ ร่วมบริจาคอีกรายหนึ่ง และเป็นที่น่าปลาบปลื้มอย่างยิ่ง เมื่อท่านพระครูนิพิฐฐ์ สมาจาร แห่งวัดมัชฌิมาวาสได้ทราบถึงงานบุญ ครั้งนี้ จึงร่วมอนุโมทนาบริจาคเงินเพื่อเป็นสิริมงคลให้โครงการนี้สัมฤทธิ์ผล ซึ่งขณะนั้นยอดเงินที่ตั้ง เป้าหมายไว้ยังขาดอยู่อีก ๒๐๐,๐๐๐ บาท คุณธนพจน์กับคุณชัยวุฒิ ได้ไปบอกกล่าวและชักชวนคุณ ธรรมบุญ โกวิทยา ประธานกรรมการบริษัทพิธานพาณิชย์ จำกัด ก็ปรากฏว่าคุณธรรมบุญยินดีบริจาค เงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท ส่วนที่ขาดในนามของบริษัททันที

ระหว่างที่มีการรณรงค์หาทุนนั้น คุณธนพจน์ก็ได้สรรหาประติมากรผู้ปั้นพระรูปพระบิดาแห่ง กฎหมายไทยไปด้วย ครั้งแรก ท่านสนัด หมายสวัสดิ์ รองอธิบดีศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง ได้ขอความ กรุณาจากหม่อมราชวงศ์อดุลย์กิติ์ กิตติยากร อธิบดีศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง ในขณะนั้นช่วยติดต่อ ประติมากรผู้ปั้นให้ แต่ปรากฏว่าราคาที่เสนอมาสูงกว่าประมาณการไว้มาก คณะดำเนินงานจึงได้ สรรหาผู้ปั้นรายใหม่โดยคุณมานิต สุขสมบูรณ์ ขนส่งจังหวัดสงขลา ติดต่อรองศาสตราจารย์ ประหยัด พงษ์ดำ คณบดีคณะจิตรกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งรู้จักมักคุ้นกับคุณมานิต มาแต่เด็กด้วยว่าเป็น ชาวสิงห์บุรีด้วยกัน ช่วยแนะนำ ซึ่งอาจารย์ประหยัดได้แนะนำคุณธวัชชัย ศรีสมเพ็ชร ประติมากรอิสระ ผู้ปั้นพระพักตร์พระพุทธรูปยี่สิบห้าพุทธศตวรรษที่พุทธมณฑล เป็นประติมากรผู้ปั้นกรมหลวงราชบุรี-ดิเรกฤทธิ์

หลังจากนั้นอาจารย์ประหยัดและคุณธวัชชัยได้เดินทางมาจังหวัดสงขลาเพื่อดูสถานที่ที่จะสร้าง อนุสาวรีย์ ปรากฏว่าทั้งสองท่านพอใจในทำเลที่ตั้งโดยเฉพาะสภาพสวนหย่อมที่คุณเนินได้จัดไว้มาก และ ได้พรรณนารูปลักษณ์พระรูปของพระองค์ท่านที่ตั้งใจจะปั้นว่าเป็นทรงประทับนั่งอยู่ท่ามกลางเงาไม้เป็น ฉากหลัง ซึ่งจัดทำเป็นลายหุ่นต่ำตามที่คุณธนพจน์ได้ขอความเห็นชอบจากท่านอูระและท่านสถิตย์

สิทธิลักษณ์ อธิบดีผู้พิพากษาภาค ๙ ไว้แล้ว จนทำให้คณะทำงานพลอยตื่นเต้นยินดีไปด้วย จากนั้น คุณธนพจน์ ได้มอบพระฉายาลักษณ์ของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ในวัยฉกรรจ์ ซึ่งเป็นภาพที่จารึกอยู่ในดวงใจของนักนิติศาสตร์ทั้งหลายมาแต่ครั้งยังศึกษาในรั้วมหาวิทยาลัยด้วยว่าพระพักตร์นั้นเฝออิ่มสง่างามยิ่ง แววพระเนตรฉายประกายแห่งพระเมตตา อันเป็นพระบุคลิกที่ได้รับการยกย่องเสมอมา ให้คุณวัชชัยนำไปเป็นแบบ เพราะเกรงว่าประติมากรจะไปจำลองพระพักตร์มาจากพระรูปของพระองค์ท่านที่หน้ากระทรวงยุติธรรม ซึ่งเป็นเค้าพระพักตร์ในช่วงที่เจริญพระชันษามากแล้ว แต่หลังจากนั้นเพียงไม่กี่วันก็เกิดเหตุน่าอัศจรรย์ขึ้น เมื่อคุณธีระพัฒน์ อินทวงศ์ ได้พูดคุยกับคุณธนพจน์และอาจารย์ประหยัดภายหลังเล่นเทนนิสแล้วว่าคุณสาวรีย์ของพระองค์ท่านที่ศาลจังหวัดสงขลา กำลังจัดสร้างนั้นมีลักษณะเป็นพระรูปทรงยืน แม้คุณธนพจน์กับอาจารย์ประหยัดจะทักท้วงและยืนยันว่ากำหนดให้ประติมากรปั้นในลักษณะทรงประทับนั่งก็ตามแต่คุณธีระพัฒน์ก็ยืนยันว่าภาพที่เห็นเป็นพระรูปทรงยืน และเพียงสัปดาห์ต่อมาคุณวัชชัยก็แจ้งมาว่าขอเปลี่ยนแปลงแบบพระรูปจากประทับนั่งเป็นพระรูปทรงยืนแทน เนื่องจากประทับใจในพระอิริยาบถที่สง่างามของพระองค์ท่านจากภาพที่คุณธนพจน์มอบให้เป็นตัวอย่างทั้งได้ศึกษาจากภาพของพระองค์ท่านอีกหลายภาพจากกองจดหมายเหตุ กรมศิลปากรแล้วเพียงพอที่จะปั้นพระรูปทรงยืนได้ ทั้งได้คำนึงถึงระยะเวลาในการปั้นประกอบด้วย ดังนั้น พระรูปของพระองค์ท่านดังที่ปรากฏแก่สายตาท่านทั้งหลายจึงเป็นพระรูปทรงยืนตามที่เสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ทรงแสดงนิมิตให้ปรากฏแก่คุณธีระพัฒน์ดังกล่าวแล้ว คุณวัชชัยได้เอาใจใส่งานปั้นพระรูปของพระองค์ท่านเป็นอย่างดี สมกับที่ตั้งใจไว้แต่แรกว่าจะให้เป็นผลงานชิ้นโบว์แดงของตน โดยได้สลักชื่อไว้ที่ฐานพระรูปด้วย

สำหรับฐานพระรูป อาจารย์ภาสกร พงษ์ดำ ภรรยาของอาจารย์ประหยัด ซึ่งเป็นอาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยศิลปากรเป็นผู้ออกแบบฐานตามขนาด พื้นที่ที่คุณนก บุญโพธิ์แก้ว ผู้อำนวยการกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ได้กำหนดไว้ โดยมีคุณนพพลและคุณจำรัส กลักดวงจิตต์ อาจารย์ประจำแผนกช่างก่อสร้างวิทยาลัยเทคนิคหาดใหญ่เป็นผู้คำนวณโครงสร้างโดยไม่คิดค่าใช้จ่าย แต่ปรากฏว่าค่าก่อสร้างฐานพระรูปที่โยธาธิการจังหวัดสงขลาคำนวณมานั้นสูงมากเกินกว่าที่ได้คาดการณ์ไว้ว่าไม่เกิน ๕๐๐,๐๐๐ บาท มีผู้เสนอให้ลดขนาดเหล็กลงเพื่อให้ราคาดลดลง แต่คณะทำงานไม่เห็นด้วย เพราะต้องการให้อนุสาวรีย์ที่ตั้งใจสร้างมั่นคงแข็งแรงเป็นถาวรวัตถุคู่เมืองสงขลา พันตำรวจตรีรักไทยกับคุณมัทนาช่วยเป็นธุระไปเจรจาติดต่อกับห้างหุ้นส่วนจำกัดคุชตุค้ำวส์ก่อสร้างของคุณชูชาติ จ่านงค์ ให้รับก่อสร้างโดยตัดค่าดำเนินการและกำไรมาตรฐานทิ้งไป ซึ่งคุณชูชาติก็ตกลง งานก่อสร้างฐานพระรูปจึงเริ่มลงมือเดือนเมษายน ๒๕๓๔ สำหรับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น คุณสุรพล มงคลฤดีและคุณมัทนาขอรับการค่าใช้จ่ายในงานก่อสร้างส่วนที่เป็นหินกาบประดับฐานพระรูป และคุณสุปราณี คุทวีทรัพย์ สนับสนุนเงินเพิ่มเติมอีก ๒๐,๐๐๐ บาท

สำหรับทอง นาค เงินที่ใช้เทหล่อพระรูปนี้ เมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๓๔ คุณธนพจน์ได้นำเข้าเฝ้าสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ณ พระตำหนัก วัดบวรนิเวศวิหารและทรงจารพระคาถาแล้ว นอกจากนี้ยังทรงประทานเหรียญกษาปณ์ที่ผ่านพิธีพุทธาภิเษกแล้ว จำนวน ๗ ถู ให้คุณธนพจน์นำไปบรรจุที่ฐานพระรูปด้วย

ครั้นวันที่ ๙ เมษายน ๒๕๓๔ เวลา ๑๔.๒๙ นาฬิกา ฯพณฯ โสภณ รัตนกร ประธานศาลฎีกา

ได้เป็นประธานเททองหล่อพระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ขนาดหนึ่งเท่าครึ่งของพระองค์จริง ณ โรงหล่อธรรมรังษี จังหวัดนนทบุรี โดยมีท่านสวัสดิ์ โชติพานิช อธิบดีผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ ท่านจรูญ อำนวยวัฒนา รองปลัดกระทรวงยุติธรรม ฝ่ายบริหาร ท่านจรัญ หัตถกรรม รองปลัดกระทรวงยุติธรรม ฝ่ายวิชาการ ท่านบุญสิน ตูลากัน อธิบดีกรมบังคับคดี ท่านอรุระ หวังอ้อมกลาง ผู้พิพากษาศาลฎีกา ท่านวีระ ภูศรี รองอธิบดีผู้พิพากษาศาล ๑ และผู้พิพากษาชั้นผู้ใหญ่จำนวนมาก ไปร่วมพิธีด้วย ในการนี้ท่านวีระได้มอบชนวนที่ได้จากการจัดสร้างพระพุทธรูปและพระเก็จอาจารย์ต่าง ๆ ส่วนคุณธวัชชัยได้มอบชนวนที่ได้จากการหล่อพระพุทธรูปยี่สิบห้าพุทธศตวรรษมาหลอมบรรจุในพระรูปของพระองค์ท่านด้วย ต่อมาวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๓๔ เวลา ๑๐ นาฬิกาตรง จึงได้ทำพิธีอันเชิญพระรูปของพระองค์ท่านขึ้นประดิษฐานบนแท่นที่กำลังก่อสร้างตามฤกษ์ที่ท่านพระครูนิพัทธ์-สมาจาร กำหนด

เนื่องจากค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างฐานพระรูปและอนุสาวรีย์เกิดบานปลายเกินกว่าที่ประมาณ คัดไว้แต่แรก คุณธนพจน์เกรงว่าหากปล่อยไว้อาจกระทบถึงการก่อตั้งมูลนิธิพิสงขลาซึ่งตั้งเป้าหมายไว้ จึงได้หารือและขอความเห็นชอบจากท่านสตีลย์ สิทธิลักษณ์ อธิบดีผู้พิพากษาศาล ๙ กันเงินส่วนที่เหลือจากการก่อสร้าง ๒๕๐,๐๐๐ บาท มาดำเนินการจดทะเบียนมูลนิธิพิสงขลา ก่อน โดยมีท่านสตีลย์ สิทธิลักษณ์ เป็นประธานกรรมการ คุณธนพจน์เป็นรองประธานกรรมการ คุณสมพงษ์ บุญสม ร้อยตรีไพโรจน์ รัตกุล คุณชวลิต สีพหาวงค์ เป็นกรรมการ คุณธรรมบุญ โกวิทยา เป็นเหรัญญิก และคุณदनัย อนันติโย เป็นเลขานุการ ซึ่งขณะนี้อยู่ระหว่างการดำเนินการจดทะเบียนก่อตั้ง สำหรับค่าจารึกพระประวัติของพระองค์ท่านที่ฐานพระรูป ได้รับความกรุณาจากอาจารย์นิตยา ธัญญพานิชย์ ประจำภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูสงขลา เป็นผู้ตรวจชำระและเรียบเรียง

หลังจากคุณธนพจน์ ย้ายไปรับตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสมุทรปราการแล้ว ต่อมาวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๓๔ คุณชัยวุฒิ โลหิตธานนท์ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลาคนใหม่ ได้ย้ายมาแทน และได้รับช่วงงานก่อสร้างฐานอนุสาวรีย์พระองค์ท่านต่อมาจนงานปูนและการปูหินอ่อนฐานอนุสาวรีย์แล้วเสร็จเรียบร้อยเมื่อปลายเดือนกรกฎาคม ๒๕๓๔ ซึ่งคุณชัยวุฒิผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลาคนใหม่เห็นว่าควรจะมีพิธีวางพวงมาลาสักการะพระรูปพระองค์ท่านในวันพุธที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๓๔ จึงได้เร่งรัดให้มีการปลูกไม้ประดับบริเวณหน้าอนุสาวรีย์ ซึ่งก็ได้รับความร่วมมืออย่างดีจากท่านนายกเกรียง สุวรรณวงศ์ นายกเทศมนตรีเมืองหาดใหญ่ กรุณาส่งเจ้าหน้าที่และคนงานของเทศบาลเมืองหาดใหญ่มาช่วยปลูกต้นไม้ดอกจนเรียบร้อยภายใน ๓ วัน แต่เนื่องจากบริเวณด้านหน้าอนุสาวรีย์มีสายเคเบิลขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทยพาดโยงห้อยอยู่ และมีร่องน้ำชั้นระหว่างฐานอนุสาวรีย์กับถนนราชดำเนินทำให้บดบังทัศนียภาพความสง่างามขององค์พระรูป คุณชัยวุฒิจึงได้ขอความร่วมมือจากชุมสายโทรศัพท์จังหวัดสงขลา และสำนักงานโทรศัพท์เขตหาดใหญ่ โดยคุณสมใจได้กรุณาย้ายสายเคเบิลโทรศัพท์พาดโยงข้ามถนนไปฝั่งศาลแขวงสงขลา ส่วนร่องน้ำและพื้นผิวถนนราชดำเนินด้านหน้าอนุสาวรีย์ ก็ได้รับความกรุณาอย่างดีจากท่านนายกประโชติ เอกอรุณ นายกเทศมนตรีเมืองสงขลา จัดส่งนายช่างโยธาและคนงานเทศบาลเมืองสงขลาออกมาออกแบบสร้างท่อระบายน้ำมีฝาปิดเรียบร้อย และปูผิวถนนด้วยยางแอสฟัลต์คอนกรีตอย่างดี ตลอดทั้งได้จัดทำทางเท้าด้านหน้าอนุสาวรีย์ให้รับกับฐานอนุสาวรีย์พระรูป โดยเทขอบทางเดินและปูด้วยตัวหนอน พร้อมทำ

บันไดลดระดับอย่างสวยงาม โดยได้เร่งการทำงานตลอดทั้งกลางวันและกลางคืนจนแล้วเสร็จในตอนเช้ามีดของวันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๓๔ ท้นการจัดงานทอดพระเกียรติของพระองค์ท่านที่ศาลจังหวัดสงขลาได้จัดขึ้นร่วมกับนักกฎหมายในจังหวัดสงขลา ซึ่งมีนักกฎหมาย ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน และนักเรียนมาร่วมงานอย่างอู่นหนาผาครั้ง ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจบุญญาบารมีของพระองค์ท่านโดยแท้ ซึ่งดลบันดาลให้บุคคลและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนให้ความร่วมมือดำเนินการก่อสร้างอนุสาวรีย์ของพระองค์ท่านจนเสร็จสมบูรณ์ และร่วมแรงร่วมใจมาชุมนุมกันโดยพร้อมเพรียง แสดงให้เห็นว่านอกจากอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ที่หน้าศาลจังหวัดสงขลาจะเชิดชูสง่างามเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงพระคุณานุคุณสำแดงกตเวทิกการแล้ว ยังเป็นที่เคารพสักการะและยึดเหนี่ยวจิตใจของบรรดานักกฎหมายและประชาชนในจังหวัดสงขลาและจังหวัดใกล้เคียงอีกด้วย

ศาลจังหวัดสงขลา

๙ กันยายน ๒๕๓๔

(๑) นายธนพจน์ อารยลักษณ์ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา (ระหว่างก่อสร้างอนุสาวรีย์)

(๒) นายชัยวุฒิ โลหิตรานนท์ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลาคนปัจจุบัน

คำสั่งกระทรวงยุติธรรม

ที่ ๕๙๑/๒๕๓๔

เรื่อง ตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ด้วยกระทรวงยุติธรรมได้นำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานอัญเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงเปิดพระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ณ ศาลจังหวัดสงขลา บัดนี้ ได้รับแจ้งจากกองราชเลขาการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ว่า ได้นำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระบาทแล้ว ทรงรับเชิญเสด็จ ไปในงานนี้ ในวันอาทิตย์ที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๓๔

ฉะนั้น เพื่อให้การจัดเตรียมการรับเสด็จเป็นไปอย่างสมพระเกียรติ และเพื่อให้พิธีดังกล่าว สำเร็จลุล่วงไปด้วยความเรียบร้อย จึงตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ประกอบด้วย

๑. ปลัดกระทรวงยุติธรรม	เป็นประธานกรรมการ
๒. รองปลัดกระทรวงยุติธรรม (ฝ่ายบริหาร)	เป็นกรรมการ
๓. อธิบดีผู้พิพากษภาค ๙	เป็นกรรมการ
๔. รองอธิบดีผู้พิพากษภาค ๙
(นายชนะ ภาสกานนท์)	เป็นกรรมการ
๕. รองอธิบดีผู้พิพากษภาค ๙
(นายกำพล ภู่อุดแสง)	เป็นกรรมการ
๖. เลขาธิการส่งเสริมงานตุลาการ	เป็นกรรมการ
๗. นายวิชัย ชื่นชมพูนุท	เป็นกรรมการ
๘. นายวัฒนชัย โชติชูตระกูล	เป็นกรรมการ
๙. นายชัย ชลวร	เป็นกรรมการ
๑๐. นายจรัส บุณณพันธุ์ศรี	เป็นกรรมการ
๑๑. นายธนพจน์ อารยลักษณ์	เป็นกรรมการ
๑๒. นายมานิตย์ สุธาวร	เป็นกรรมการ
๑๓. นายพินิจ สุเสารัง	เป็นกรรมการ
๑๔. ผู้อำนวยการกองกลาง	เป็นกรรมการ
๑๕. ผู้อำนวยการกองการเจ้าหน้าที่	เป็นกรรมการ
๑๖. ผู้อำนวยการกองคลัง	เป็นกรรมการ
๑๗. ผู้อำนวยการกองออกแบบและก่อสร้าง	เป็นกรรมการ
๑๘. ผู้อำนวยการกองนโยบายและแผน	เป็นกรรมการ

๑๙. ผู้อำนวยการศูนย์บริการข้อมูลตุลาการ	เป็นกรรมการ
๒๐. ผู้อำนวยการกองวิชาการ สำนักงานส่งเสริมงานตุลาการ	เป็นกรรมการ
๒๑. ผู้แทนกรมบังคับคดี	เป็นกรรมการ
๒๒. นางชนิกา เกษโกวิท	เป็นกรรมการ
๒๓. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา	เป็นกรรมการและ เลขานุการ
๒๔. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงสงขลา	เป็นกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ
๒๕. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา	เป็นกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ
๒๖. นายบุรณัฐ ฐานบุญ	เป็นกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗. ผู้อำนวยการสถานพินิจและคุ้มครองเด็กจังหวัดสงขลา	เป็นกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ
๒๘. จำศาลจังหวัดสงขลา	เป็นกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ
๒๙. นายธนศักดิ์ คำสว่าง	เป็นกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ
๓๐. นายสมาน ศรีโกศล	เป็นกรรมการและ ผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการอำนวยการดังกล่าวมีหน้าที่ดังนี้ คือ

๑. เตรียมสถานที่สำหรับประกอบพิธีเปิดอนุสาวรีย์ฯ
๒. เตรียมการรับเสด็จฯ
๓. ดำเนินการอื่นใดในอันที่จะสนับสนุนให้การดำเนินงานครั้งนี้แล้วเสร็จไปด้วยความเรียบร้อย
๔. ให้ประธานกรรมการอำนวยการ ตั้งที่ปรึกษาและคณะอนุกรรมการดำเนินงานฝ่ายต่าง ๆ

เพื่อการนี้ได้ตามความจำเป็นและเหมาะสม

สั่ง ณ วันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔

ประกาศน์ อวยชัย

(นายประกาศน์ อวยชัย)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

สำเนาถูกต้อง

เดือนฉาย อำพรสุด

(นางเดือนฉาย อำพรสุด)

เจ้าหน้าที่บริหารงานธุรการ ๕

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
ที่ ๑/๒๕๓๔

เรื่อง ตั้งคณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ตามที่กระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ ๕๙๑/๒๕๓๔ ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ เรื่อง ตั้งคณะกรรมการ
อำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ โดย
ให้ประธานกรรมการมีอำนาจแต่งตั้งที่ปรึกษาและอนุกรรมการดำเนินงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อการนี้ตามความจำเป็นและ
เหมาะสม นั้น

บัดนี้ คณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึก ดังต่อไปนี้

๑. อธิบดีผู้พิพากษภาค ๔	ที่ปรึกษาของอนุกรรมการ
๒. รองอธิบดีผู้พิพากษภาค ๔
(นายชนะ ภาสกานนท์)	ที่ปรึกษาของอนุกรรมการ
๓. รองอธิบดีผู้พิพากษภาค ๔
(นายกำพล ภู่อุดแสง)	ที่ปรึกษาของอนุกรรมการ
๔. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา	ประธานอนุกรรมการ
๕. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงสงขลา	รองประธานอนุกรรมการ
๖. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา	รองประธานอนุกรรมการ
๗. นายบุญ ฐานนิตย์	อนุกรรมการ
๘. นายธงชัย อยู่ถนอม	อนุกรรมการ
๙. นายกังจักร โพธิ์พร้อม	อนุกรรมการ
๑๐. นายชวลิต อิศรเดช	อนุกรรมการ
๑๑. นายพนนัท นฤปิยะกุล	อนุกรรมการ
๑๒. นายประทีป อ่าววิจิตรกุล	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๓. นางอภิรดี โพธิ์พร้อม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๔. นายปรารอด เทพรักษ์	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๕. นายสุนันท์ เกราะเพชร	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการ มีหน้าที่เรียบเรียงบทความและจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทั้งนี้ให้คณะกรรมการรายงานผลการ
ปฏิบัติงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทราบทุกประการ จนกว่าจะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายให้เสร็จสิ้น

สั่ง ณ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๔

นายประมาน ชันชื้อ
(นายประมาน ชันชื้อ)
ประธานกรรมการ

**คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
ที่ ๒/๒๕๓๔**

**เรื่อง ตั้งคณะกรรมการฝ่ายสถานที่และรักษาความปลอดภัยในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์**

ตามที่กระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ ๕๙๑/๒๕๓๔ ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ เรื่อง ตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ โดยให้ประธานกรรมการมีอำนาจแต่งตั้งอนุกรรมการดำเนินงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อการนี้ตามความจำเป็นและเหมาะสม นั้น

บัดนี้ คณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายสถานที่และรักษาความปลอดภัย ประกอบด้วยข้าราชการดังต่อไปนี้

๑. อธิบดีผู้พิพากษภาค ๙	เป็นประธานอนุกรรมการ
๒. รองอธิบดีผู้พิพากษภาค ๙
(นายชนะ ภาสกาณห์)	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๓. รองอธิบดีผู้พิพากษภาค ๙
(นายกำพล ภู่อสง)	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๔. ผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๕. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๖. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๗. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๘. ผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๔๒	เป็นอนุกรรมการ
๙. ผู้บัญชาการสถานีทหารเรือสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๑๐. ผู้บัญชาการตำรวจภูธร ๔	เป็นอนุกรรมการ
๑๑. ผู้บังคับการตำรวจภูธร ๑๒	เป็นอนุกรรมการ
๑๒. ผู้บังคับการตำรวจตระเวนชายแดนค่ายรามคำแหง	เป็นอนุกรรมการ
๑๓. นายกเทศมนตรีเมืองสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๑๔. นายกเทศมนตรีเมืองหาดใหญ่	เป็นอนุกรรมการ
๑๕. หัวหน้าตำรวจภูธรจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๑๖. นายอำเภอเมืองสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๑๗. สารวัตรใหญ่สถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๑๘. ผู้อำนวยการกองคลัง สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม	เป็นอนุกรรมการ
๑๙. นายธงชัย อยู่ถนอม	เป็นอนุกรรมการ
๒๐. นายน้ำเพชร ปานะถึก	เป็นอนุกรรมการ

๒๑. นายขวลิต ลีฬหาวงศ์

เป็นอนุกรรมการ

๒๒. นายปลื้ม นวลนิ่ม

เป็นอนุกรรมการ

๒๓. นายกนกจักร์ โพธิ์พร้อม

เป็นอนุกรรมการ

๒๔. นายบุรณัฐ รูปนุศลย์

เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ

๒๕. นายสุรพันธ์ สุขแสง

เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒๖. นายบรรเลง แก่นยะกุล

เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะอนุกรรมการ มีหน้าที่จัดสถานที่และเครื่องใช้ เตรียมการรับเสด็จ ตกแต่งอาคารที่ทำการศาล จัด
ปะรำพิธี วางแผนผังการจราจร เครื่องขยายเสียงและอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์-
เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ และให้รายงานผลการดำเนินการให้คณะกรรมการอำนาจการ
จัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทราบทุกระยะ
จนกว่าจะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายแล้วเสร็จ

สั่ง ณ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๔

นายประมาณ ชันเชื้อ

(นายประมาณ ชันเชื้อ)

ประธานกรรมการ

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
ที่ ๓/๒๕๓๔

เรื่อง ตั้งคณะกรรมการฝ่ายพิธีสงฆ์ในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ตามที่กระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ ๕๙๑/๒๕๓๔ ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ เรื่อง ตั้งคณะกรรมการ
อำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ โดย
ให้ประธานกรรมการมีอำนาจแต่งตั้งอนุกรรมการดำเนินงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อการนี้ตามความจำเป็นและเหมาะสม นั้น

บัดนี้ คณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้มีมติแต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายพิธีสงฆ์ดังต่อไปนี้

๑. อธิบดีผู้พิพากษภาค ๙	เป็นประธานอนุกรรมการ
๒. รองอธิบดีผู้พิพากษภาค ๙
(นายชนะ ภาสกานนท์)	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๓. รองอธิบดีผู้พิพากษภาค ๙
(นายกำพล ภู่อุดแสง)	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๔. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๕. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๖. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๗. นายประทีป อ่าววิจิตรกุล	เป็นอนุกรรมการ
๘. นายสมมาตร ยศดาสโรตม	เป็นอนุกรรมการ
๙. นางอภิรติ โพธิ์พร้อม	เป็นอนุกรรมการ
๑๐. นางผุสดี เจริญพงศ์	เป็นอนุกรรมการ
๑๑. นายสุธน เจริญพงศ์	เป็นอนุกรรมการ
๑๒. นายธงชัย อยู่ถนอม	เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ
๑๓. นางสาวนิภาณีย์ ชัมพานนท์	เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะอนุกรรมการมีหน้าที่จัดเตรียมพิธีสงฆ์ และให้รายงานผลการดำเนินการให้คณะกรรมการอำนวยการ
จัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทราบทุกระยะ
จนกว่าจะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายแล้วเสร็จ

สั่ง ณ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๔

นายประมาณ ชันเชื้อ
(นายประมาณ ชันเชื้อ)
ประธานกรรมการ

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
ที่ ๔/๒๕๓๔

เรื่อง ตั้งคณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์ในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ตามที่กระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ ๕๙๑/๒๕๓๔ ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ เรื่อง ตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ โดยให้ประธานกรรมการมีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อทำการใด ๆ แทนตามที่เห็นสมควรได้ด้วย นั้น

บัดนี้ คณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ประกอบด้วยข้าราชการดังต่อไปนี้

๑. รองอธิบดีผู้พิพากษามาตร ๔
(นายก้าพล ภู่อุตแสง)	เป็นประธานกรรมการ
๒. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา	เป็นรองประธานกรรมการ
๓. ผู้อำนวยการศูนย์ประชาสัมพันธ์เขต ๖	เป็นกรรมการ
๔. ประชาสัมพันธ์จังหวัดสงขลา	เป็นกรรมการ
๕. นายบูรณ์ ฐานนวลย์	เป็นกรรมการ
๖. นายชวลิต ลีพหาวงค์	เป็นกรรมการ
๗. นายน้ำเพชร ปานะถึก	เป็นกรรมการและเลขานุการ
๘. นายปรารภ เทพรักษ์	เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๙. นางสาวสุจิตต์ โชติพานิช	เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการมีหน้าที่จัดเตรียมการประชาสัมพันธ์ และให้รายงานผลการดำเนินการให้คณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทราบทุกระยะจนกว่าจะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายแล้วเสร็จ

สั่ง ณ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๔

นายประมาน ชันชื้อ
(นายประมาน ชันชื้อ)
ประธานกรรมการ

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
ที่ ๕/๒๕๓๔

เรื่อง ตั้งคณะกรรมการฝ่ายต้อนรับในพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูป
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ตามที่กระทรวงยุติธรรมได้มีคำสั่งที่ ๕๙๑/๒๕๓๔ ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ เรื่อง ตั้งคณะกรรมการ
อำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ โดย
ให้ประธานกรรมการมีอำนาจแต่งตั้งอนุกรรมการดำเนินงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อการนี้ตามความจำเป็นและเหมาะสม

บัดนี้ คณะกรรมการอำนวยการจัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต้อนรับ ประกอบด้วยข้าราชการดังต่อไปนี้

๑. อธิบดีผู้พิพากษามาตร ๕	เป็นประธานอนุกรรมการ
๒. รองอธิบดีผู้พิพากษามาตร ๕
(นายชนะ ภาสกาพันธ์)	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๓. รองอธิบดีผู้พิพากษามาตร ๕
(นายกำพล ภู่อุตสว)	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๔. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา	เป็นรองประธานอนุกรรมการ
๕. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๖. ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๗. นายบุรณ์ ฐาปนกุลย์	เป็นอนุกรรมการ
๘. นายธงชัย อยู่ถนอม	เป็นอนุกรรมการ
๙. นายสมมาตร ยศกาสโรดม	เป็นอนุกรรมการ
๑๐. นายน้ำเพชร ปานะถึก	เป็นอนุกรรมการ
๑๑. นายประทีป อ่าววิจิตรกุล	เป็นอนุกรรมการ
๑๒. นายปลื้ม นวลนัม	เป็นอนุกรรมการ
๑๓. นางอภิรดี โพธิ์พร้อม	เป็นอนุกรรมการ
๑๔. นายกองจักร โพธิ์พร้อม	เป็นอนุกรรมการ
๑๕. นายชวลิต อิศรเดช	เป็นอนุกรรมการ
๑๖. นายศักดิ์สิทธิ์ จิระพรวัชรานนท์	เป็นอนุกรรมการ
๑๗. นายนพเรศ พันธุ์นรา	เป็นอนุกรรมการ
๑๘. นายนพพร สุชาตานนท์	เป็นอนุกรรมการ
๑๙. หัวหน้าธุรการสำนักงานอธิบดีผู้พิพากษามาตร ๕	เป็นอนุกรรมการ
๒๐. หัวหน้าสำนักงานบังคับคดีและวางทรัพย์ภูมิภาคที่ ๕	เป็นอนุกรรมการ
๒๑. หัวหน้าสำนักงานคุมประพฤติจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ
๒๒. ผู้อำนวยการสถานพินิจและคุ้มครองเด็กจังหวัดสงขลา	เป็นอนุกรรมการ

๒๓. นายชวลิต ลีฬหาวงค์

เป็นอนุกรรมการและเลขานุการ

๒๔. จำศาลจังหวัดสงขลา

เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒๕. จำศาลแขวงสงขลา

เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

๒๖. จำศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา

เป็นอนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะอนุกรรมการมีหน้าที่จัดเตรียมการต้อนรับ และให้รายงานผลการดำเนินการให้คณะกรรมการอำนวยการ
จัดพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทราบทุกระยะ
จนกว่าจะปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายแล้วเสร็จ

สั่ง ณ วันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๔

นายประมาณ ชันชื้อ
(นายประมาณ ชันชื้อ)
ประธานกรรมการ

ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ศาลยุติธรรม
(www.library.coj.go.th)

บันทึกท้ายเล่ม

ศาลจังหวัดสงขลาเป็นศาลใหญ่และเป็นศาลที่มีความสำคัญยิ่งแห่งหนึ่งทางภาคใต้ เป็นที่เชิดหน้าชูตาของกระทรวงยุติธรรมมาโดยตลอดตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ในโอกาสที่ศาลจังหวัดสงขลา กับนักกฎหมายข้าราชการและประชาชนในจังหวัดสงขลาได้ร่วมกันจัดสร้างอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์) ขึ้นที่หน้าศาลจังหวัดสงขลาเพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงพระคุณานุคุณสำแดงกตเวทิตาแด่พระองค์ท่านแล้วยังเพิ่มพูนความสง่างามแก่ศาลจังหวัดสงขลาด้วย กระทรวงยุติธรรมจึงได้นำความกราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเพื่อทรงประกอบพิธีเปิดอนุสาวรีย์ กับได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเพื่อเตรียมงานพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ โดยมีท่านปลัดกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน ดังนั้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพิธีครั้งสำคัญยิ่งนี้ คณะกรรมการฯ จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึกในพิธีเปิดพระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ โดยมีท่านชัยวุฒิ โลหิตธานนท์ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา เป็นประธานอนุกรรมการ

คณะอนุกรรมการได้พยายามจัดทำหนังสือที่ระลึกเล่มนี้อย่างดีที่สุด เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานสำคัญครั้งนี้ โดยได้รวบรวมบทความเกี่ยวกับพระประวัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ประวัตินครสงขลา และประวัติเมืองสงขลาไว้และสามารถอ้างอิงเป็นหลักฐานได้

ในส่วนแรกจะเริ่มตั้งแต่พระประวัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งท่านอาจารย์พิพัฒน์ จักรางกูร ได้รวบรวมไว้ ต่อจากนั้นเป็นประวัตินครสงขลาตั้งแต่เมื่อครั้งเป็นศาลมณฑลนครศรีธรรมราชจนปัจจุบันนี้ ซึ่งท่านอาจารย์เอียร เจริญวัฒนา ผู้สันักัดเกี่ยวกับจังหวัดสงขลาได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ และท่านชัยวุฒิ โลหิตธานนท์ได้รวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับศาลจังหวัดสงขลาในปัจจุบัน เพื่อให้บทความนี้สมบูรณ์ขึ้น และส่วนต่อมาเป็นประวัติจังหวัดสงขลา ซึ่งท่านอภิชาติ โพธิ์พร้อม และคุณปรารภ เทพรักษ์ ได้ช่วยกันรวบรวมคัดย่อจากหนังสือประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดสงขลา จัดพิมพ์โดยสำนักงานจังหวัดสงขลา ปิดท้ายรายการด้วยเรื่องราวความเป็นมาของการก่อสร้างอนุสาวรีย์พระรูปพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์) ที่มีรูปลักษณ์สง่างามทรงไว้ด้วยอำนาจเปี่ยมด้วยเมตตาแห่งนี้

คณะอนุกรรมการต้องกราบขอบคุณเจ้าของบทความและผู้รวบรวมค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ ที่ลงในหนังสือที่ระลึกฉบับนี้ทุกท่าน ตลอดทั้งคุณศิริชัย ไตรสุทธิ เจ้าหน้าที่สถาบันพัฒนาข้าราชการฝ่ายตุลาการ และโรงพิมพ์ที่ช่วยดำเนินการให้หนังสือเล่มนี้ได้ปรากฏเป็นรูปเล่มสวยงามและทันเวลาตามที่ท่านเห็นอยู่ในขณะนี้ แต่เนื่องจากระยะเวลาที่คณะอนุกรรมการดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกมีเพียง ๑๙ วัน ซึ่งกระชั้นชิดมาก ทำให้มีความยากลำบากในการหาบทความและการจัดรูปเล่มให้สวยงามสมดังความตั้งใจ จึงเชื่อว่าคงจะปรากฏข้อขาดตกบกพร่องอยู่บ้าง คณะอนุกรรมการก็หวังว่าคงจะได้รับความเห็นใจจากท่านผู้อ่านทุกท่านด้วย.

คณะอนุกรรมการจัดทำหนังสือที่ระลึก

๙ กันยายน ๒๕๓๔

ขอขอบคุณผู้มีอุปการะคุณ

คุณพิธาน จันทโร

คุณสมบูรณ์ ลีมกตัญญู

บริษัท สีนเบญจพล จำกัด

คุณจินดา เมฆาภิรักษ์

บริษัท โทแทล เอ็กพลอเรชั่น แอนด์ โพรดักชั่น จำกัด

คุณต่อศักดิ์ กาญจนรุจิ

บริษัท เค.เอส.พี เซอร์วิส แอนด์ เทเรด จำกัด

บริษัท วัฒนา จำกัด

บริษัท ทักษิณแมชชีนเนอรี จำกัด โดยคุณนพพร สุชาติานนท์

คุณบุญเลิศ ลาภาโรจน์กิจ

คุณลาภศักดิ์ ลาภาโรจน์กิจ

คุณสุวิทย์ รังสฤษติกุล

คุณเยาวลักษณ์ จันทรินนทร

ธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด เขตส่วนภูมิภาคเขต ๑๖ โดยคุณพีระพัฒน์ เจริญรักษ์

คุณนพนนท์ นฤปิยะกุล

คุณบุญช่วย จังศิริวัฒนธำรงค์

คุณเกษม จันทรเกษมพร

คุณโนมยงค์ ประทีปอุษานนท์

คุณระวี ผดุงมาศ

คุณเฉลิมเกียรติ เจริญวิศาล

คุณสุรัชย์ จิตภักดีบัณฑิต

สำนักงานทนายความ ธุรกิจและการบัญชี ประเสริฐ สุขเจริญ

บริษัท หาดทิพย์ จำกัด

คุณสมพงษ์ บุญสม

ชมรม สถาบันการเงินหาดใหญ่

คุณพิสิฐ-คุณสุกัญญา กิจรุ่งโรจน์

คุณกระจำจ จารุพฤกษ์พันธ์

คุณวีรพจน์ สุจริตธรรมกุล

คุณไชยรัตน์ ธรรมาภิรมย์

บริษัท เซาร์เทินมาเก็ตติ้ง จำกัด

คุณชำนาญ จันทรเกษมพร

คุณวิบูล ธีระฐาน

คณะอัยการจังหวัดสงขลา

ห้างหุ้นส่วนจำกัด หาดใหญ่บ้านใหม่

คุณลพ ศรีประพันธ์

ห้างทองจีฟ้า ๓

ชมรม ธนาคารพาณิชย์ อำเภอเมืองสงขลา

คุณสุวัฒน์ เวชชาภินันท์

ธนาคารกรุงเทพ จำกัด สาขาหาดใหญ่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด อนันต์มอเตอร์

นายประวิทย์ ดีไชยเศรษฐ์

คุณจรรยาศรี อุดตโรพร

คุณสิริพร ณัฐสุวรรณ

ธนาคารกรุงไทย จำกัด สาขาสงขลา

ธนาคารกรุงไทย จำกัด สาขาสติงพระ

คุณพูลศักดิ์ บุญชู

คุณนิมิตร ชัยจิระศิกุล

คุณอนันต์ ทองแก้ว

ห้างหุ้นส่วนจำกัด นราเอเซียวิฑู

